

almanac **h**ívny
p 2020

ročník III.

OBSAH

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

BOŠANSKÝ, Martin. Aplikácia Tolerančného patentu v Nitrianskej diecéze vo svetle prameňov Diecézneho archívu v Nitre	7
FEDERMAYER, Frederik. Erbový exlibris Melchiora Beringera von Königshof (genealogická identifikácia renesančnej heraldickej pamiatky)	16
FEJEŠOVÁ, Mária. Hederikovci z Kyseku a Modry	29
VÍTEK, Peter. Z dejín zdravotníctva v Liptove	38
ŽUCHA, Ján. Telovýchovný spolok „Jednota proletárskej telovýchovy vo Vrútkach“ v rokoch 1932 – 1933	60

LITERATÚRA

Recenzie a anotácie	
DUCHÁČEK, Milan – BÍLKOVÁ, Jitka a kol. Václav Chaloupecký a generace roku 1914. Otazníky české a slovenské historiografie v éře první republiky (Štefan Hrivňák)	68
BOŠANSKÝ, Martin. Kanonické vizitácie Nitrianskej diecézy do roku 1831. (Drahomír Velička)	72
BÁRTA, Stanislav (red.) – BRZOBOHATÁ, Hana – ČERVENÁ, Radana – JELÍNEK, Jiří – STODŮLKA, Zbyšek – ZEMÁNKOVÁ, Michaela. Digitální archivnictví. (Mária Weinbergerová)	74
RAGAČOVÁ, Júlia – ŠKRINÁROVÁ, Alexandra (eds.). Divadlo v umení/umenie v divadle. Kultúrne dedičstvo 2019 zborník príspevkov z konferencie (Ivana Červenková)	77
Bibliografický prehľad zahraničných archívnych periodík	
Archivní časopis 2019/1-4 (Drahomír Velička)	80
Sborník Zemského archívu v Opavě 2019 (Drahomír Velička)	84
Szkice archiwalno-historyczne 2019/16 (Drahomír Velička)	87

SPRÁVY

IX. komárňanské kolokviá historikov a archivárov – „Spravodlivosť pre všetkých ...“ (Lukáš Paluga)	90
Výstava Neľahké remeslo pod patronátom svätého Lukáša (Uršula Ambrušová) ...	94
Historický Seminár Archivonomiae Kisucensis prima domina a prezentácia zborníka Terra Kisucensis (Drahomír Velička)	99

KRONIKA

Opustili nás PhDr. Stanislav Palkovič (Jana Kurucárová)	101
Za prof. Jozefom Šimončícom (Michaela Kerešová)	102

POKYNY PRE AUTOROV	103
--------------------------	-----

AUTORI TOHTO VYDANIA	105
----------------------------	-----

ARCHÍVNY ALMANACH

ROČNÍK III.

2020

SPOLOK PRO ARCHIVIS

&

SPOLOČNOSŤ SLOVENSKÝCH ARCHIVÁROV

Venované
prof. PhDr. Jozefovi Novákovi, DrSc.

ARCHÍVNÝ ALMANACH

Vydáva Spolok Pro archivis, o.z. spoločne so Spoločnosťou slovenských archivárov

Redakčná rada:

prof. PhDr. Leon Sokolovský, CSc. (Katedra archívniectva a pomocných vied historických FF Univerzity Komenského v Bratislave), doc. Mgr. Miloš Marek, PhD. (Katedra histórie FF Trnavskej univerzity v Trnave); Mgr. Mária Feješová, PhD. (Štátny archív v Bratislave, pracovisko Archív Modra); PhDr. Daniel Hupko, PhD. (Múzeum mesta Bratislavy); PhDr. Peter Keresteš, PhD. (Štátny archív v Nitre); Mgr. Lucia Krchnáková, PhD. (Múzeum mincí a medailí v Kremnici); Mgr. Kristína Majerová, PhD. (Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave); PhDr. Miroslav Martinický (Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči), Mgr. et Mgr. Jozef Meliš, PhD. (Štátny archív v Nitre, pracovisko Archív Šaľa), Mgr. Katarína Nádaská, PhD. (Východoslovenská galéria v Košiciach), Mgr. Pavol Pytlík (Archív Ústavu pamäti národa v Bratislave).

Výkonná redakcia:

PhDr. Mária Weinbergerová
Mgr. Drahomír Velička, PhD.

Adresa redakcie:

Ministerstvo vnútra SR
Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči
Sidónie Sakalovej106/3
014 35 Bytča
archivny.almanach@gmail.com

Grafické spracovanie a tlač: Print Master – Ing. I. Červený, L. Mikuláš
Obálka: Ing. Mgr. Marek Sobola, PhD.; Ing. Ivan Červený
Translation: PhDr. Milan Belej, CSc.

Dátum vydania: december 2020

© Spolok PRO ARCHIVIS, o.z., Bytča
pro.archivis@gmail.com

© SPOLOČNOSŤ SLOVENSKÝCH ARCHIVÁROV
martina.orosova.ssa@gmail.com

Náklad 130 ks
ISBN 978-80-972999-2-7

najmä s Jánom Iľešházim, županom Trenčianskej stolice, na území ktorej sa väčšina diecézy nachádzala. Pravidelne sa tiež zúčastňoval stoličných zasadnutí.

Obdobie od uzatvorenia Satmárskeho mieru (1711) až do začiatku samostatnej vlády Jozefa II. (1780) je v habsburskej monarchii charakterizované úsilím o katolícku reštauráciu. Snahy katolíckej cirkvi boli značne podporované aj panovníckym dvorom. Postavenie kresťanov iných vyznaní (vzhľadom na Nitriansku diecézu to boli predovšetkým evanjelici augsburského vyznania) bolo determinované rozhodnutiami krajinských snemov, ako aj výnosmi viacerých panovníkov. Spomedzi snemov treba spomenúť zvlášť ten v Soproni (1681), ktorý v 25. a 26. článku sústredil liturgický život evanjelikov do tzv. artikulárnych miest. Na území diecézy boli artikulárne miesta v Uhrovci, Nitrianskej Strede a Súlove. Osobitný štatút mala modlitebňa v slobodnom kráľovskom meste Trenčín, do ktorej však bol neskôr zakázaný vstup evanjelikom, ktorí nebývali v meste Trenčín. Keďže úradne povolené možnosti neboli vzhľadom na počet a rozloženie evanjelikov v diecéze dostačujúce, títo sa často stretávali v súkromných domoch. Podomové evanjelické spoločenstvá neraz tajne navštevovali aj ich duchovní z artikulárnych miest, pričom obe tieto skutočnosti boli zakázané. Výsledkom rekatolizačného procesu bol síce úbytok evanjelikov, no zďaleka nie všetky konverzie boli úprimné. Postoj mnohých konvertitov je pregnantne vyjadrený v svedectve ex-jezuitu Martina Seniho, misionára v Lazoch (vtedy filiálky Lúk) pod Makytou, ktoré v liste biskupovi z 3. 5. 1782 zachytil Andrej Mesároš. Farníci z Lazov na otázku, prečo po Tolerančnom patente odrazu prestali chodiť na veľkonočnú spoveď, odpovedali, že keď budú musieť, znova začnú chodiť.² O mnohom vypovedá aj list evanjelikov z Lazov a Lúk pod Makytou zo 7. 7. 1783 adresovaný cisárovi. Pišu, že v minulosti síce formálne boli katolíckmi, no „*v srdci neustále živilí augsburské vyznanie*“.³ Názorne to dokumentuje pokles počtu evanjelikov vo farnosti Lúky pod Makytou, kde bol v roku 1673 zabitý púchovský farár Ján Černelius. Podľa údajov z kánonických vizitácií bolo vo farnosti roku 1713 99% evanjelikov, roku 1728 96% a roku 1766 už len 38%, pričom veľké zásluhy sa pripisovali civilnej správe, konkrétne trenčianskemu podžupanovi Tomášovi Ordódy.⁴ Paradoxne dochádzalo k tomu, že čoraz menej početná evanjelická komunita bola čoraz viac aktívna.⁵ Konfesiónálne napätie zvyšovala aj tá skutočnosť, že evanjelici boli povinní platiť štolárne poplatky miestnemu katolíckemu farárovi, hoci náboženský obrad vykonal ich vlastný duchovný.

Snahou cisára bola teda konsolidácia týchto pomerov. Už v júli 1781 napomenul katolíckych farárov, aby sa k evanjelikom nesprávali násilne, „*čo sa v minulosti stávalo*“.⁶ Patentom o kresťanskej tolerancii, z 13. 10. 1781⁷ panovník určite nechcel zrovnoprávniť všetky kresťanské vyznanie. Katolícke vyznanie malo zostať naďalej dominantným, kým tie ostatné, konkrétne evanjelické, kalvínske a pravoslávne, len rešpektované a tolerované.⁸ Príslušníkom nekatolíckych vyznaní

² Diecézny archív v Nitre, Biskupský archív, Nový archív, fascikel (ďalej DA NR, BA, NA, f.) 95, číslo spisu (ďalej č.) 12.

³ Ref. 2, f. 95, č. 24.

⁴ DA NR, BA, Knižnica, 4, 176; 7, 219; 15, 290.

⁵ Aj biskup Ján Gustíni vo svojom stanovisku z 23. 3. 1767 adresovanom Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rade (ďalej UKMR) musel konštatovať, že čím je evanjelikov menej, tým viac je o nich počut. Ref. 2, f. 99, č. 6.

⁶ Intimát UKMR č. 5688 z 3. 7. 1781. Ref. 2, f. 97, č. 1.

⁷ Intimát UKMR č. 6983 a 6984 z 29. 10. 1781. Ref. 2, f. 97, č. 2.

⁸ Opakovane to zdôrazňuje aj intimát UKMR č. 3865 zo 6. 6. 1782. Ref. 2, f. 97, č. 3.

pom súhlasil, nakoľko sa domnieval, že „*opovázlivosť nekatolíkov je príliš veľká na to, aby sa dala prekonať mierumilovnými prostriedkami.*“¹⁸ V apríli 1782 navštívil Bytčicu a Rajec kazateľ zo Súlova, kázal a prisluhoval tam Večeru Pánovu.¹⁹ Zistilo sa to na základe vyšetrovania, ktoré v Lietavskej Závadke 10. 4. 1782 vykonal slúžny Karol Maršovský a prisažný Ján Akai vypočujúc 12 svedkov.²⁰ Začiatkom roka 1783 sa v Trenčianskej stolici pohyboval kazateľ zo Vsetína spolu s pomocníkom Jurajom Serzekom z Banskej Štiavnice a nabádali ľud k odpadnutiu od katolíckej viery.²¹

Apostázy – konverzie

Ďalším dôsledkom zverejnenia Tolerančného patentu boli početné prípady apostáz či konverzií. Z katolíckej cirkvi odchádzali hlavne tí, ktorí neboli vnútorne stotožnení so svojou predchádzajúcou konverziou. V ich správaní boli prítomné silné protikatolícke nálady. Možno ich sledovať prostredníctvom zápisníc, ktoré vznikli pri vyšetrovaní príčin ich apostázy. Poverení vyšetrovatelia, píšuci zápisnicu po latinsky, sa usilovali zaznamenať rúhavé reči v slovenskej pôvodine. Sú tak zapísané výroky viacerých obyvateľov Púchova. Napríklad pani Furdíková odmietla pozvanie do kostola so slovami: „*Či sa pomodlím v maštali pri kravách alebo v katolíckom kostole, všetko jeden čert.*“ Ján Zigo zapudil svojho zaťa, ktorý sa stal katolíkom: „*Hybaj z domu, ty pes katolícky.*“ Ján Ihriský na námestí nadával svojej staršej sestre Zuzane, ktorá konvertovala pri sobáši s Adamom Lačnom: „*Sedem striel nech do teba uderí, že si sa stala katolíčkou.*“ Svoju mladšiu sestru Katarínu kvôli tomu napadol nožom. Eliáš Hrobárik sa v Nadliciach cestou na Topolčiansky jarmok vysmieval z eucharistickej piesne: „*Svatý, svatý, svatý, daj nám na pivo zlatý. A na víno štyri, aby sme dobre pili.*“

Konverzie boli neraz posmelené tým, že niektorí, či už úmyselne alebo nevedomky, chybným spôsobom vykladali Tolerančný patent. Juraj Jančo zo Záriečia²² bol usvedčený z toho, že šíril nepravdivé správy o možnosti zmeny vyznania. Hovoril, že v moravskej obci Jablunka videl kráľovský dekrét písaný zlatým písmom a opatrený šiestimi pečatami, v ktorom bolo napísané, že katolíci môžu slobodne prestupovať na evanjelickú vieru.²³

Každá apostáza bola spočiatku na žiadosť miestneho farára jednotlivito vyšetrovaná stoličnými orgánmi. Pri vyšetrovaní sa predovšetkým hľadali tí, ktorí dotyčného na apostázu naviedli. Dňa 29. 5. 1782 na žiadosť uhrovského farára Františka Henca vyšetrovali apostázu Samuela Strážovca a Eliáša Obetka.²⁴ Na popud dežerického farára Juraja Vavríka sa 25. 10. 1782 konalo podobné vyšetrovanie týkajúce sa Márie Neradnej z Lutova.²⁵ Apostáza miestneho tkáča

¹⁸ List Andreja Mesároša Antonovi Ďatelovi zo 16. 8. 1782. Ref. 2, f. 95, č. 14.

¹⁹ V katolíckom dobovom vyjadrovaní sa na označenie tohto obradu často používalo posmešné slovo *panisatio*, čo sa dá voľne preložiť ako pojedanie chleba či modernejšie *chlebová párty*.

²⁰ List Trenčianskej stolice adresovaný UKMR z 18. 4. 1782. Ref. 2, f. 100, č. 18.

²¹ Intimát UKMR č. 1208 z 10. 2. 1783. Ref. 2, f. 100, č. 11.

²² Záriečie, okres Púchov.

²³ Zápisnica z vyšetrovania, ktoré 3. 10. 1782 v Púchove vykonal slúžny Anton Medňanský a prisažný prísediaci Leopold Nátly vypočujúc 19 svedkov. Ref. 2, f. 95, č. 19.

²⁴ Vyšetrovanie vykonal slúžny Štefan Bako a prisažný prísediaci Ján Hodoši vypočujúc 5 svedkov. Ref. 2, f. 95, s. n.

²⁵ Vyšetrovanie vykonal slúžny Štefan Bako a prisažný prísediaci Ladislav Nemák vypočujúc 7 svedkov. Ref. 2, f. 95, s. n.

v rozsiahlej správe, nakoľko obvinenia neboli vecne podložené.³⁴ Odôvodnenou však bola sťažnosť na Jozefa Kubičku, farára v Lúkach (1780 – 1783), ktorý bol pred stoličným súdom v Trenčíne obžalovaný z viacerých skutočností. Bolo mu vyčítané, že násilne nútil evanjelikov ku konverzii. Mal dať tiež facku farníkovi, ktorý pre bolesť zubov nedokázal poriadne otvoriť ústa pri svätom prijímaní. Ženu, ktorá v nevhodnom čase uprostred farárovho obeda prišla prosiť o súrny krst chorého dieťaťa, po zistení, že dieťa vyzerá dosť zdravo, mal vlastnoručne privrieť do klady. Takisto mal zbiť chlapcov, ktorí si neklakli, keď išiel s Oltárnou sviatostou k chorému. Väčšinu obvinení potvrdilo aj cirkevné vyšetrovanie.³⁵ Splnomocnenec Andrej Mesároš preto navrhol, aby sa diecéza od procesu držala bokom a farár bol čím skôr preložený. Podobného názoru bol aj župan Ján Ilešházi, ako aj katolícki veriaci z Lúk.³⁶ Farár bol ešte toho roku premiestnený do Súlova.³⁷

Evanjelické bohoslužobné priestory

Po vydaní Tolerančného patentu zaznamenávame zvýšenú snahu evanjelikov o obnovu a rozšírenie bohoslužobných priestorov. Prejavila sa v troch oblastiach: miestam súkromného výkonu náboženského kultu sa snažili dať verejný rozmer, verejným modlitebným miestam sa usilovali vymôcť širšie práva a napokon v rámci možností chceli zriadiť nové miesta.

Šľachtická rodina Otlík z Dolných Ozoroviec požiadala 5. 9. 1782 cisársky dvor o dovoľenie uviesť do svojej súkromnej kaplnky evanjelického duchovného. Dvor ešte do konca roka žiadosti vyhovel a to i bez obligátneho pozvania zástupcu diecézy do vyšetrovacieho procesu. Evanjelický učiteľ a organista tam bol uvedený už 7. 10. 1782, pričom vyšetrovanie na naliehanie stolice prebehlo *pro forma* až dodatočne.³⁸ V priebehu nasledujúceho roka začali zvony kaplnky zvolávať ľudí na bohoslužby, prekročiac tak právomoc súkromného bohoslužobného miesta, čo následne dvor zakázal.³⁹ Posmelení protestantským feudálom napísali ozorovskí evanjelici roku 1783 cisárovi slovenský list, v ktorom žiadali, aby sa obnovil zvyk pohrebného zvonenia evanjelikom v katolíckom kostole. Toto im pred 14 rokmi zakázal vtedajší bánovecký farár Ondrej Kudlík a odmietal im to aj aktuálny farár Ján Štrbavý.⁴⁰ Podobná činnosť je evidovaná vo farnosti Adamovské Kochanovce. Šľachtici Matej Otlík a Ján Silvai zvolávali v čase nedeľných svätých omší do svojich domov ľudí na čítanie Postily.⁴¹

Trenčianski evanjelici v úsilí o oživenie zašlej slávy tamojšej modlitebne sa 5. 9. 1782 obrátili na cisársky dvor so štyrmi požiadavkami. Žiadali obnovenie

³⁴ List Trenčianskej stolice z 9. 12. 1782 adresovaný UKMR. Ref. 2, f. 100, č. 7.

³⁵ Vyšetrovanie vykonal 1. 4. 1783 ilavský dekan Jozef Nejedlý a belušský farár Pavol Vágyri. Vypočuli pri ňom 18 svedkov oboch vyznaní. Ref. 2, f. 95, č. 13.

³⁶ List Andreja Mesároša Antonovi Révaimu z 2.4.1783. Ref. 2, f. 95, č. 15.

³⁷ Ani tam však nevydržal dlho; počas svojho pôsobenia vystriedal päť farárskych miest, čo bolo na vtedajšie pomery neobvykle veľa.

³⁸ Ref. 2, f. 98, č. 8 – 13.

³⁹ Intimát UKMR č. 7045 z 28. 7. 1783. Ref. 2, f. 100, č. 4.

⁴⁰ Ref. 2, f. 98, č. 14.

⁴¹ Dvor im to zakázal pod hrozbou súdnej žaloby. Pozri intimát UKMR č. 4585 z 2. 7. 1782. Ref. 2, f. 100, č. 3.

ERBOVÝ EXLIBRIS MELCHIORA BERINGERA VON KÖNIGSHOF¹

(Genealogická identifikácia renesančnej heraldickej pamiatky)

FREDERIK FEDERMAYER

FEDERMAYER, Frederik. Armorial Ex-libris of Melchior Beringer von Königshof (Genealogical Identification of Renaissance Heraldic Relic). In *Archívny almanach*, 2020, vol. III, p. 16-28.

Using the results of genealogical and heraldic research, the study focuses on Melchior Beringer von Königshof, the owner of the unique Renaissance heraldic ex-libris. It brings new information on his career, family and activity in the Hungarian capital as well as of the establishment and the perishing of his personal library.

Keywords: Genealogy, heraldry, Bratislava – Pressburg, social elites, ex-libris

doc. PhDr. Frederik Federmayer, PhD., Katedra archívniectva a PVH, Filozofickej fakulty Univerzity Komenského Bratislava, Šafárikovo nám. č. 6, 811 02 Bratislava 1

Dnes sa už všeobecne akceptuje, že heraldické pamiatky patria medzi významné pramene historického, genealogického, biografického, umenovedného, či pamiatkového výskumu. Ich využitie v takto širokom interdisciplinárnom priestore súvisí s uplatnením heraldiky v minulosti. Heraldické znamenia boli totiž prítomné nielen medzi privilegovanými vrstvami spoločnosti, ale tešili sa oveľa širšiemu rozšíreniu, predovšetkým v mestskom a vzdelaneckom prostredí.

Osobitne dedičné erby mali dôležitý význam v rodovej spoločenskej reprezentácii. Zobrazovali sa ako symbol privilegovaného stavu ich majiteľov, a zároveň identifikovali ich postavenie v spoločenskej hierarchii. Užívali sa tiež ako doklad ich majetkového vlastníctva (posesorské zobrazenia erbov), v mladšom období mali často aj dekoratívny a ozdobný význam. Bolo tiež pravidlom, že šľachtici, pokiaľ boli menovaní do úradníckych postov v krajinskej, kráľovskej, stoličnej či mestskej správe, si ich zobrazovali na svojich typáriách. Rodové erby sa tak stávali bežnou súčasťou úradníckych pečatí. Avšak aj jednoduché osobné heraldizované značky sa tešili širokej obľube. Predovšetkým v meštianskom prostredí nadobudli od obdobia renesancie podobne dôležité postavenie pri reprezentácii rodov a osôb vtedajšej mestskej spoločnosti. Mešťania nimi zdobili svoje domy, lavice v kostole, náhrobné dosky a epitafy či dokonca aj cennejšie predmety vybavenia svojich domácností. Meštianske znaky mali tiež svoj praktický význam – objavujú sa na pečatiach mešťanov, ale aj na vývesných štítoch ich obchodov a dielní.²

¹ Výskum k štúdiu bol podporený grantom VEGA: *Vývoj uhorskej rodovej heraldiky v období raného novoveku* (1/0364/18; V – 18 – 032 – 00). Autor je pracovníkom Filozofickej fakulty UK, Bratislava. Z dôvodu lepšej zrozumiteľnosti textu používame pri väčšine osôb spomínaných v štúdiu slovenské krstné mená, napriek tomu, že ide neraz o osoby a rody ríšskeho (nemeckého, rakúskeho) pôvodu. Výnimku tvoria len lexikálne známe a evidované osobnosti, pri ktorých ponechávame nemecký variant ich krstného mena.

² GLEJTEK, Miroslav. *Heraldika. Úvod do štúdia erbov*. Čadca : Kysucké múzeum v Čadci, 2013, s. 206-230; FEDERMAYER, Frederik. Richtár Michal Klee a heraldické znamenia v jeho rodine. In *WOCH*, 2014, roč. II., s. 69-73.

V tejto súvislosti je pomerne prekvapivé, ako málo heraldických knižných značiek sa zachovalo, resp. bolo doteraz identifikovaných a popísaných z prostredia uhorského hlavného mesta Prešporka.⁵ Pritom už počas 16. storočia bola metropola pôsobiskom viacerých spoločenstiev humanistických vzdelancov pri dvoroch uhorských miestodržiteľov. V 17. storočí mali v meste rodové rezidencie mnohé popredné magnátske rody, vysokí krajinskí hodnostári a kráľovskí úradníci. U týchto rodov je doložené, že vlastnili knižnice, niektoré boli dokonca uložené priamo v ich mestských rezidenciách.⁶

Z prvej polovice 17. storočia je predbežne známy len jeden heraldický exlibris jednoznačne prešporskej proveniencie.⁷ Výtvarným stvárnením sa hlási do obdobia neskorej renesancie a nastupujúceho baroka. Pomerne kvalitnú medirytinu vyhotovenú neznámym autorom tvorí kruhový vavrínový veniec so zobrazeným šľachtickým erbom a datovaním 1641 spreádzaný v dolnej a hornej časti dvoma kartušami. V dolnej kartuši je rukopisná legenda: *Melchior Beringer a. Königshoff Posonii, 4. octob(ris)*. V hornej kartuši je majiteľom vpísaná latinská devíza: *Praecedit labor : succedit honor* (obr. č. 1).⁸ O majiteľovi tohto exlibrisu nebola doposiaľ spracovaná žiadna vedecká biografická ani genealogická.⁹ Jankovič identifikuje Melchiora Beringera ako prešporského (bratislavského) mešťana, bez širších genealogických upresnení.¹⁰ Užívanie nemeckého predikátu a jednoznačne šľachtický erb zobrazený na pamiatke však naznačujú, že v tomto prípade nešlo o mešťana, ale o šľachticu, pravdepodobne cudzieho pôvodu. Datovanie na exlibrise poukazuje na vzdelanca a majiteľa knižnice, ktorý v druhej štvrtine 17. storočia pôsobil v Prešporku. Ide tak o dôležitý prameň pre poznanie vzdelaneckej komunity vo vtedajšej metropole kráľovstva. Pokúsili sme sa preto spomínanú osobu bližšie biograficky a genealogicky identifikovať.

Šľachtický rod Beringer von Königshof a podoba jeho erbu

V najznámejších a najčastejšie využívaných genealogických a heraldických lexikónoch uhorských šľachtických rodov sa rod Beringer užívajúci predmetný predikát nespomína.¹¹ Naznačuje to, že mohlo ísť o rod cudzieho, najskôr ríšskeho pôvodu, len

⁵ Zo začiatku 16. storočia je známy heraldický exlibris prešporského patricija Jána Teilkesa, ktorý je však z prostredia prešporských mestských elit zatiaľ ojedinelý. JANKOVIČ, ref. 4, 2004, s. 54-55.

⁶ LUDÍKOVÁ, Zuzana. *Hortus Musarum. Kultúrny okruh miestodržiteľov Uhorského kráľovstva (1531 – 1586)*. Dizertačná práca, Katedra dejín umění, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Bratislava 2017, s. 60-105; KOMOROVÁ, Klára – SAKTOROVÁ, Helena. *Slováci na panovníckych dvoroch v 16. a 17. storočí vo vzťahu ku knižnej kultúre*. In KLIMEKOVÁ, Agáta – AUGUSTÍNOVÁ, Eva (ed.). *Ján Jessenius. Slováci na panovníckych dvoroch*. Martin: SNK, 2012, s. 198-208; FRIMMOVÁ, Eva. *Knihy, tlačiarne, obchod s knihami, knižnice*. In RUSINA, Ivan a kol. *Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom*. Bratislava: SNG, Slovart, 2009, s. 131; FEDERMAYER, Frederik. *Neskorší majitelia knižnice Zachariáša Mošovského v genealogických súvislostiach*. In *Studia bibliographica Posoniensia*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2017, s. 11-33.

⁷ Už v roku 1982 na neho upozornil J. Kuzmík (pozri ref. 4, 1982, s. 58).

⁸ Devíza, podľa ktorej spoločenskému uznaniu (cti, honoru) predchádza námaha (práca) je pomerne trefná ku kariére majiteľa exlibrisu, ktorý sa dlhoročnou vojenskou a najmä úradníckou službou vypracoval k postaveniu váženého cisárskeho úradníka, obdarovaného nakoniec samotným cisárom veľkorýšym nobilitačným privilégium – obrazové prílohy, pozri tu, s. 27.

⁹ Šľachtica s týmto menom sme zaznamenali pri našom staršom spracovaní genealogickej topografie uhorského hlavného mesta Prešporka, so skúmaným exlibrisom sme ho vtedy ešte nevedeli stotožniť. FEDERMAYER, Frederik. *Rody starého Prešporka. Genealogický rozbor obyvateľstva a topografia mesta podľa súpisu z roku 1624*. Bratislava: Monada, 2003, s. 165.

¹⁰ JANKOVIČ, Exlibris, ref. 4, s. 36, 86.

¹¹ NAGY, Iván. *Magyarország családai és nemzékrendi táblákkal*. I.-XII., Pest: M. Ráth, 1857-1868; KEMPELEN, Béla. *Magyar nemes családk. I.-XI.*, Budapest: K. Grill, 1911-1932; CSERGHEŐ, Géza. *J. Siebmachers Wappenbuch, Der Adel von Ungarn sammt den Nebenländern der St. Stephans Krone*. Nürnberg: Bauer und Raspe, 1885-1892, 1894 (Supplementband).

prechodne pôsobiaceho v Uhorsku. Ako najschodnejšia sa ukázala jeho identifikácia cez heraldické znamenie. V tomto nám skúmaný exlibris poskytol významnú stopu – zobrazený erb. Mohli sme ho porovnať s už publikovanými šľachtickými erbmi v dobových ríšskych erbovníkoch zo 17. storočia. Tu sa ako výborný pramenný zdroj ponúka predovšetkým šesťdielny erbovník (Wappenbuch) R. J. Helmersa.¹² Dielo z roku 1705 totiž využilo súbor starších matric s heraldickými rytinami od známeho norimberského rytca Johanna Siebmachera († 1611), jeho dedičov a nasledovníkov.¹³ Zachytáva tak podobu veľkého množstva erbov ríšskej šľachty medzi rokmi 1596 – 1705, teda z obdobia do ktorého sa hlási aj nami skúmaný heraldický exlibris.

Spomínaný Helmersov Wappenbuch eviduje erb Beringerovcov z Könighofu až vo dvoch svojich častiach, raz medzi nobilitovanými ríšskymi rodmi (*Geadelte*), následne aj medzi rodmi ríšskeho (švábskeho) mesta Memmingen (*Memmingische Adelige Geschlechter*).¹⁴ Predmetný, pomerne zložitý erb získal rod v tejto rozšírenej polepšenej podobe privilegiom cisára Ferdinanda II. vydaným dňa 27. januára 1631 vo Viedni. Adresátom privilegia bol Melchior Beringer von Königshof, spoločne s bratom Jánom Wernerom Beringerom.¹⁵ Užívanie udeleného erbu vieme doložiť aj zo sfragistického nálezu – pečate Melchiora z roku 1638 na jeho liste Pálfiomcom.¹⁶ Známy je aj historický portrét z roku 1648 Melchiorovej netere Márie Ursule, žijúcej v Memmingene, ktorý bol heraldicky zdobený.¹⁷

Hoci originál erbovej listiny sme nemali k dispozícii, na základe zobrazenia erbu vo Wappenbuche (obr. č. 2), nami skúmaného exlibrisu, spomínaného portrétu, ako aj nájdenej heraldickej pečate môžeme erb Beringera rekonštruovať aj vo farebnej podobe. Tvorí ho štvrtý štít s malým srdcovým štítom zlatej farby, v ktorom je doprava obrátený prirodzene sfarbený stojaci korunovaný medveď (pôvodný erb rodu). V prvom a štvrtom čiernom poli stojí doprava obrátený dvojchvostý zlatý korunovaný lev. Druhé a tretie pole je červeno-bielo krokrovane delené, v dolnej časti so zlatou hviezdikou (na erboch na pečati a portréte sú dve biele krokvy v červenom poli). Nad štítom je turnajová mriežková prilba s korunkou. Klenot tvorí čelne zobrazený sediaci zlatý korunovaný lev držiaci oboma prednými labami dva slonie choboty. Pravý chobot je červeno-bielo delený a vyrastajú z neho tri (čierne – zlaté – čierne) pštrosie perá. Ľavý chobot je zlato-čierne delený a vyrastajú z neho tri (červené – biele – červené) pštrosie perá. Prikrývadlá sú čierno-zlaté a červeno-biele.

¹² Dielo vyšlo v roku 1705 a považuje sa za súčasť edície pôvodného erbovníka Johanna Siebmachera. HELMERS, Rudolf Johann. *Erneuert- und Vermehrtes Wappen-Buch*. I. – VI., Nürnberg, 1705. Na význam diela pre slovenský heraldický výskum upozorňujeme najnovšie v štúdií: FEDERMAYER, Frederik. Wappenbuch R. J. Helmersa – prameň k heraldickému výskumu ranonovovekých spoločenských elit stredoslovenských banských miest. In LACKO, Miroslav et al. *Montánno-historický výskum na Slovensku a v strednej Európe. Montánna história 10, 2017 – 2018*. Bratislava, 2019, s. 10-33.

¹³ OSWALD, Gert. *Lexikon der Heraldik*. Leipzig : Bibliographisches Institut, 1984, s. 364-366.

¹⁴ HELMERS, ref. 12, IV. – Tafel 35, V. – Tafel 268.

¹⁵ Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Adelsarchiv – Reichsadelakten, Allgemeine Reihe 27.21 (prameň eviduje zobrazenie aj pôvodného variantu rodového erbu Beringerovcov); FRANK, Karl Friedrich von. *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichische Erblande bis 1806, sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum Alt-österreichischen Adels-Lexikon 1823 – 1918*. Bd. I. Schloss Senftenegg : Selbstverlag, 1967, s. 77.

¹⁶ Pečat má oktogonálny lem, v strede pečatného pola je zobrazený erb sprevádzaný iniciálami MB VKH. Slovenský národný archív (SNA), Rod Pálfi – ústredný pálfiowski archív, Neusporiadaná korešpondencia, šk. 7.

¹⁷ Originál portrétu je dnes uložený v mestskom múzeu v Memmingene. Informácia dostupná:

<<https://www.alamy.com/stock-photo-people-women-16th-18th-century-marie-ursula-beringer-of-knigshofen-111309666.html>>

Pomerne problematická je genealogická identifikácia rodu. Keďže rodové priezvisko Beringer (Peringer) bolo v nemeckom jazykovom prostredí medzi šľachtou a mešťanstvom pomerne časté, nedá sa jednoznačne určiť pôvod Melchiorových predkov. Keďže sme zatiaľ nenašli písomnú zmienku, ktorá by spomínala jeho rodičov, táto genealogicky dôležitá otázka zostáva nezodpovedaná. Vzhľadom na neskoršie pôsobenie členov rodu nie je vylúčený švábsky pôvod rodu. V tamojšom ríšskom meste Memmingen totiž pôsobil Melchiorov brat Ján Werner. V roku 1631 zastával post miestneho cisárskeho pokladníka – výbercu kontribúcie. Neskôr zastával posty v mestskej rade Memmingenu.¹⁸

Melchior Beringer v Uhorsku (a v Prešporke)

Presné okolnosti príchodu Melchiora Beringera do Uhorska, resp. do jeho hlavného mesta nepoznáme. Možnosť, že by bol rodákom z Prešporka považujeme za veľmi nepravdepodobnú. Hoci mešťania s podobným priezviskom (Peringer) v meste žili, išlo len o mešťianskych menovcov. Ich genealógiu sme sledovali a Melchior sa tam nespomína. Rovnako nie je osoba s týmto menom zapísaná vo veľmi podrobnom súpise obyvateľov Prešporka z roku 1624.¹⁹

Predbežne tak jedinou konkrétnou zmienkou, ktorá informuje aspoň čiastočne o okolnostiach jeho príchodu do Uhorska je vyššie spomínané cisárske privilegium z roku 1631. V texte sa uvádza, že Melchior Beringer prišiel do Uhorska ako cisársky služobník (*Kaiserlicher Diener*) a získal za verné služby od cisára Ferdinanda II. uhorský šľachtický stav (30. 10. 1624) a následne udelenie predikátu – von Königshof spoločne s ďalšími šľachtickými slobodami (12. 3. 1628).²⁰ Beringerovo pôsobenie v Uhorsku pred rokom 1624, ale aj medzi rokmi 1624 – 1628 malo vojenský charakter. Predpokladáme, že bol vojakom, najskôr vojenským úradníkom v cisárskej armáde.²¹ V roku 1629 pôsobil v Zadunajsku, spomína sa ako cisársky familiár a vojenský komisár.²² Po skončení bojov a vojenského ťaženia cisárskej armády v Uhorsku sa Melchior vrátil do ríše a usadil priamo v cisárskej metropole Viedni. Tu začal pôsobiť ako vojenský úradník (*administrator officinae aulicae bellicae*). Popritom začal študovať na miestnej viedenskej univerzite (1630), čo naznačuje, že Melchior nebol typickým vojakom, ale skôr vzdelancom vo vojenských službách.²³ V tom období už bol ženatý s prvou manželkou Barborou Kohlovou. Vo Viedni sa mu v roku 1631 narodila aj dcéra.²⁴ Svoj pobyt pri cisárskom dvore využil na získanie vyššie spomínaného nobilitačného a erbového privilegia.

¹⁸ Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv (ďalej AT-OeStA/AVA), Adelsarchiv – Reichsadelakten, Allgemeine Reihe 27.21; SCHORER, Christoph. *Memminger Chronick, oder kurze Erzehlung vieler denckwürdigen Sachen*. Memmingen, 1660, s. 6.

¹⁹ Súpis eviduje len istého mešťana Mateja Peringera, len menovca, ktorý ale nebol s Melchiorom ani len príbuzný. FEDERMAYER, ref. 9, 2003, s. 28, 192-193.

²⁰ AT-OeStA/AVA, Adelsarchiv – Reichsadelakten, Allgemeine Reihe 27.21.

²¹ V dvadsiatych rokoch 17. storočia v Uhorsku prebiehali intenzívne boje medzi cisárskou armádou a vojskami sedmohradského kniežaťa Gabriela Bethlena (ťaženia 1619 – 1621, 1623, 1626). Nevylučujeme, že Melchior Beringer pôsobil pri cisárskom vojsku vedenom Albrechtom z Valdštejna, ktoré v roku 1626 tiahlo aj cez územie dnešného Slovenska. DANGL, Vojtech – KOPČAN, Vojtech. *Vojenské dejiny Slovenska*, II. zväzok 1526 – 1711, Bratislava : MO SR, 1995, s. 130-139.

²² Melchior Beringer v tomto roku držal kúriu v mestečku Nezider (dnes Neusiedl am See, Burgenland). SNA, HMBK, Spisy, caps 4, fasc. 9.

²³ GALL, Franz. *Die Matrikel der Universität Wien, IV. (1579 – 1659)*, Wien : Böhlau, 1961, s. 139.

²⁴ Diözesarchiv Wien, Erzdiözese Wien, Kirchenmatriken, Wien, St. Stephan, Taufbuch (1631 – 1634), záznam z 24. 12. 1631.

Pretrvávajúca vojensky nestabilná situácia však Melchiora opäť pripútala k Uhorskému kráľovstvu. Pravdepodobne pracovné poslanie a povinnosti ho nakoniec priviedli k usadeniu sa v uhorskom hlavnom meste Prešporku, dnešnej Bratislave (okolo rokov 1632 – 1633). V roku 1634 si od prešporskej patricijskej rodiny Segnerovcov kúpil dom aj so záhradou na predmestí, na Špitálskej ulici. Už rok predtým získal aj rezidenciu priamo v meste, kúpil väčšiu časť domu Hartlovcov, ktorý stál na rohu Sedlárskej a Ventúrskej ulice, v priamom susedstve Uhorskej komory.²⁵ Aj tieto nákupy domov naznačujú, že naozaj nebol rodákom z Prešporka. Nevlastnil tu totiž žiadne zdedené majetky, ale všetko si musel zakúpiť. Svoj pobyt v Uhorsku plánoval na dlhšie obdobie, o čom svedčí aj fakt, že v rokoch 1634 a 1635 si zobral do zálohu vinice v Rači.²⁶ Podáva to aj svedectvo o jeho relatívnej majetnosti.

V nasledujúcich rokoch pôsobil Melchior Beringer z Königshofu aj naďalej ako cisársky vojenský úradník v Uhorsku. V období po roku 1631 je doložené, že zastával post dvorského vojenského pokladníka (*Verwalter des Hofkriegszahlamts, Solutor bellici aulici, solutionum bellicarum magister*). Popri tom sa stále písal s titulom cisárskeho dvorana a familiára (*aulae familiaris*).²⁷ Zmienky z rokov 1634, 1643 a 1646 ho spomínajú aj ako cisárskeho radcu, čo bol pravdepodobne jeho kariérny vrchol.²⁸

Spoločenské a rodinné kontakty na viedenské úradníctvo

Niekedy v druhej polovici 30. rokov 17. storočia Melchior Beringer ovdovel. Novú manželku Žofiu si našiel vo viedenskom dvorskom šľachtickom prostredí.²⁹ Priženil sa do viedenskej rodiny Katzensteinerovcov, ktorá mala na prelome 16. a 17. storočia významné postavenie medzi cisárskym úradníctvom, osobitne počas vlády arcivojvodu Mateja, neskoršieho cisára a uhorského kráľa Mateja II. Zakladateľom slávy tohto rodu bol Žofiin otec Ján Katzensteiner († 1624), ktorý celý život pracoval v dvorskej vojenskej kancelárii pri dvorskej vojenskej rade a dosiahol až post cisárskeho radcu a najstaršieho tajomníka tejto kancelárie.³⁰ Ešte ako mladý registrátor (archivár) a expeditor tejto vojenskej kancelárie získal od cisára Rudolfa II. privilégium, ktorým mu panovník udelil ríšsku nobilitu na úrovni rytierskeho stavu a polepšený erb.³¹ Katzensteiner ako tajomník kancelárie mal kontakty aj v Uhorsku, o čom svedčia jeho listy Jurajovi Turzovi i mestu Banskej Bystrici z rokov 1601 – 1604.³² Neskôr v prvých ro-

²⁵ FEDERMAYER, ref. 9, s. 165; Archív mesta Bratislava, Mesto Bratislava (ďalej AMB, MB), Majetkové prevody 4M 2, s. 169, 4M 3, s. 38; AMB, MB, Magistrálny protokol 2a. 8, s. 443.

²⁶ SNA, Hodnoverné mesto Bratislavskej kapituly (ďalej HMBK), Protokol č. 32, s. 387, č. 33-34, s. 18.

²⁷ AMB, MB, Magistrálny protokol 2a. 8, s. 443; Győri Egyházmegyey levéltár, Hodnoverné mesto Győrskej kapituly, Autentický protokol č. 8, s. 6; SNA, HMBK, Protokol č. 40, s. 369, č. 43, s. 45.

²⁸ Diözesarchiv Wien, Erzdiözese Wien, Kirchenmatriken, Wien, St. Stephan, Trauungsbuch (1645 - 1648), záznam z 6. 2. 1646; SNA, HMBK, protokol č. 32, s. 387.

²⁹ Žofia Katzensteinerová sa narodila 1. júna 1607 vo Viedni. Diözesarchiv Wien, Erzdiözese Wien, Kirchenmatriken, Wien, St. Stephan, Taufbuch (1602 – 1608).

³⁰ Dvorská vojenská kancelária administrovala činnosť Dvorskej vojenskej rady. V roku 1612 zamestnávala 4 tajomníkov. Ján Krsťitel (Johann Baptist) Katzensteiner v nej mal popredné postavenie predovšetkým počas vlády Mateja II. Tento panovník mu v roku 1614 udelil aj post cisárskeho radcu. HAUSENBLASOVÁ, Jaroslava. *Der Hof Kaiser Rudolfs II. Eine Edition der Hofstaatsverzeichnisse 1576-1612*. Fontes Historiae artium IX., Prag : Artefactum, 2002, s. 89, 132, 280-281; Österreichisches Staatsarchiv, Finanz und Hofkammerarchiv, Sammlungen und Selekte, Familienakte, CK – 54.

³¹ HAUSENBLASOVÁ, ref. 30, 2002, s. 281, 313-314; AT-OeStA/AVA, Allgemeine Reihe 216.43.

³² NOVÁK, Jozef. *Rodové erby na Slovensku I*. Martin : Osveta, 1980, s. 137; Štátny archív v Banskej Bystrici, Magistrát mesta Banská Bystrica, spisy, šk. 42, fasc. 178.

koch vlády cisára Ferdinanda II. na pôsobenie otca nadviazal Ferdinand Katzensteiner, ktorý pracoval v tej istej vojenskej kancelárii na poste koncipistu (1616) a následne aj tajomníka (1622).³³

Cez príbuzenstvo s viedenskými Katzensteinerovcami sa Melchior Beringer dostal do rodinných prepojení aj na ďalších viedenských cisárskych úradníkov. Spomenúť môžeme jeho švagra Štefana Rhedaryho z Radenfeldu († pred 1653), cisárskeho dvorana a správcu solného úradu vo Viedni, manžela Anny Márie Katzensteinerovej. O Štefanovi je známe, že rovnako ako Melchior pôsobil vo vojenských službách v Uhorsku. V roku 1630 bol podobne odmenený nobilitačným a erbovým privilegiom, ktoré ho povyšovalo tiež na úroveň rytierskeho stavu.³⁴ V roku 1634 sa po sobáši s Máriou Reginou Katzensteinerovou do rodiny zaradil aj Karol Hillebrand von Harsens.³⁵ Tohto ríšskeho šľachtica spomíname preto, lebo aj on mal prepojenie na Prešporok. Jeho otec, radca Dvorskej komory Dr. Menold Hillebrand († 1632), bol totiž cisárom Ferdinandom II. dosadený do Uhorskej komory. V rokoch 1621 – 1630 zastával post komorského radcu a žil aj s rodinou v uhorskej metropole.³⁶ Ukazuje sa teda, že Melchior Beringer žil v rodinnom prostredí, v ktorom boli veľmi intenzívne viedensko-prešporské kontakty. Význam tejto komunity, zloženej prevažne z cisárskych kariérnych úradníkov, vzdelancov a obchodníkov, pri vytváraní spoločenského a kultúrneho prostredia uhorskej metropoly, ako aj pri formovaní jej spoločenských elít v období raného novoveku, musí ešte moderná historiografia zhodnotiť.

Prepojenia na vzdelanecké kruhy (okolnosti vzniku knižnice)

Počas štúdia na viedenskej univerzite sa Melchior Beringer priamo dostal do prostredia viedenských vzdelancov. V tomto prostredí zotrval aj naďalej, najmä po prižnení sa ku Katzensteinerovcom. Oni totiž neboli len úradníkmi, ale aj rodom vzdelaneckým. Veď všetci traja Melchiorovi švagrovia, bratia Žofie – Ferdinand, Maximilián a Juraj Katzensteinerovci študovali v mladosti tiež na univerzite v ich rodisku.³⁷

Pre bližšie pochopenie rodinného a spoločenského zázemia ako aj kariéry Melchiora Beringera je potrebné skúmať aj jeho konfesijné prostredie. Čas jeho odchodu z Viedne do uhorskej metropoly Prešporka totiž spadá do rokov, keď Viedeň dobrovoľne, ale tiež nútene opúšťali protestanti. S nástupom administratívy Ferdinanda II., osobitne po roku 1627, prišlo aj na zmeny v prostredí dvorského úradníctva.³⁸ Pre protestantov bolo čoraz náročnejšie sa udržať v cisárskych úradoch. Tí, ktorí chceli v dvorských úradoch kariérne rásť a napredovať, sa museli jednoznačne prihlásiť

³³ Diözesarchiv Wien, Erzdiözese Wien, Kirchenmatriken, Wien, St. Stephan, Taufbuch (1621 – 1625), pozri zápis o krste jeho syna Karla Ferdinanda z 6. mája 1622; Tamže, Trauungsbuch (1616 – 1622), folio 7.

³⁴ AT-OeStA/AVA, Adelsarchiv – Reichsadelakten, Allgemeine Reihe 344.8.

³⁵ Diözesarchiv Wien, Erzdiözese Wien, Kirchenmatriken, Wien, St. Stephan, Trauungsbuch (1630 – 1634), folio 319.

³⁶ Podľa súpisu z roku 1624 býval dr. Menold Hillebrand, spoločne s dvoma služobníkmi a istotne aj so svojou rodinou v dome osobného lekára cisára Ferdinanda II. dr. Jána Juraja *von Puchow* na prešporskom Hlavnom námestí. Takmer desaťrocie patril k elite katolíckej časti prešporskej šľachtickej komunity. NOVÁK, ref. 32, s. 116-117; FEDERMAYER, ref. 9, s. 28, 195; FALLENBÜCHL, Zoltán. *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon*. Budapest : Osiris, 2002, s. 129.

³⁷ GALL, Franz. *Die Matrikel der Universität Wien, IV. (1579 – 1659)*, Wien : Böhlau, 1961, s. 63.

³⁸ Podrobnejšie o tejto problematike: SCHREIBER, Arndt. *Adeliger Habitus und konfessionelle Identität. Die protestantischen Herren und Ritter in den österreichischen Erbländen nach 1620*. Oldenbourg, Böhlau : München, Wien, 2013, s. 102 a nn.

Bratislavu ďakovať za túto dodnes zachovanú obdivuhodnú sakrálnu pamiatku v centre mesta (dnešný jezuitský Kostol najsvätejšieho Spasiteľa).

Beringerov ručne datovaný exlibris je dokladom, že do obdobia rokov 1633 – 1641 môžeme datovať vytvorenie jeho osobnej prešporskej knižnice. Jej základom sa istotne stali jeho knihy z Viedne, ktoré mohol získať počas univerzitného štúdia. Predpokladáme, že knihy mal uložené vo svojom dome na rohu Sedlárskej ulice. Budovanie knižnice sprevádzali Melchiorove aktivity v komunite prešporských evanjelikov, ako aj jeho záujem o širšie spoločenské dianie v Uhorsku a Európe. V nedávnom období bola historikmi objavená jeho korešpondencia (z rokov 1638 – 1643) s rakúskym vzdelancom Johannom Permeierom († okolo 1644). Tento vzdelaný viedenský právnik, zástanca chiliazmu a rôznych dobových heretických názorov si vybudoval po Európe korešpondenčnú sieť. Jej súčasťou sa stal aj Prešporčan Beringer, ktorý s Permeierom viedol naozaj bohatý písomný styk. Informoval ho o vtedajších uhorských reáliách, o protestantskej komunite v uhorskom hlavnom meste. Diskutovali však aj o filozofii, náboženských otázkach, protestantizme a rôznych teóriách o usporiadaní sveta a spoločnosti. Listy odhaľujú Beringerove dobré znalosti dobových uhorských spoločenských a politických pomerov. Vieme, že sa tiež zaujímal o diela vtedy už nebohého nemeckého protestantského teológa Johanna Arndta, zozbieral peniaze a v spolupráci s Permeierom a frankfurtským vydavateľom M. Merianom starším vydali medirytinami ilustrovaný nemecký preklad postíl tohto autora (1643). Zakrátko Beringer začal organizovať aj maďarský a slovenský (český) preklad spomínaného diela, pričom úspešne oslovil viacero uhorských protestantských šľachticov. Maďarský text bol už pripravený do tlače, v úvode s Beringerovým latinským venovaním grófovi Františkovi Nádašdymu a grófovi Gašparovi Ilešháziemu (Illésházy). K vytlačeniu diela však už za života Melchiora Beringera nakoniec neprišlo. Čo je pre nás dôležité, korešpondencia Beringera a Permeierom dokladá, že medzi nimi existovala bohatá výmena kníh.⁴³ Tu teda treba vidieť okolnosti dobudovania jeho knižnice.

Na sklonku života, v roku 1643, sa Melchior Beringer nechal portrétovať. Medirytina, pravdepodobne od M. Meriana staršieho (188 x 122 mm), publikovaná vo vyššie spomínanom Arndtovom diele, zobrazuje v oválnom poli poprsie šľachtica, tmavovlasého s dlhými zvlhnutými vlasmi a upravenou briadkou s fúzami, odetého podľa dobovej nemeckej renesančnej módy. V dolnej časti poľa je zobrazený erb Beringerovcov z Königshofu a Melchiorova devíza, totožná s tou na exlibrise. Pre biografiu tohto prešporského vzdelanca je dôležitý text pod portrétom, ktorý nás informuje, že bol cisárskym radcom a portrétovaný bol vo veku 49 rokov (obr. č. 3).⁴⁴ Dátum jeho narodenia tak vieme určiť na roky 1594/1595.

⁴³ DEPPERMAN, Andreas. *Johan Jacob Schütz und die Anfänge des Pietismus*. Tübingen : Mohr Siebeck, 2002, s. 21; VISKOLCZ, Noémi. Egy Böhme olvasókor az 1643 – 1640-es években. In *Magyar könyvszemle*, 114 év, sz. 2, 1998, s. 140-145; CSEPREGI, Zoltán. „Wir kriegen wieder in unsere Sprach ein theures Buch“: Hundert Jahre Arndt-Rezeption im Königreich Ungarn (1641–1741), s. 1-4. [citované 30. 6. 2020], dostupné online: <www.academia.edu/6679287/Wir_kriegen_wieder_in_unsere_Sprach_ein_theures_Buch_hundert_Jahre_Arndt-Rezeption_im_K%C3%B6nigreich_Ungarn_1641-1741> (štúdia spomína aj staršiu literatúru k činnosti Permeiera a Beringera predovšetkým od Bálinta Keserúa).

⁴⁴ Portrétna rytina sa zachovala v Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel (Inventar Nr. – A 1384); Waldeck Hofbibliothek (Arolsen, Klebeband Nr. 1), ako aj v British Museum, Bb, 10.326. [citované 30. 6. 2020] Informácia dostupná online: <https://www.europeana.eu/cs/item/2048077/Athena_Plus_ProvidedCHO_Herzog_August_Bibliothek_Wolfenbuettel_Digitaler_Portr_tindex_obj_34002604; www.abebooks.co.uk/Beringer-K%C3%B6nigshoff-K%C3%B6nigshofen-Melchior/17056810129/bd; https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_Bb-10-326>

Potomkovia a dedičia Melchiora Beringera (neskoršie osudy knižnice)

Dátum úmrtia Melchiora Beringera z Königshofu, na rozdiel od jeho narodenia, predbežne nevieme upresniť. Z polovice 17. storočia sa totiž nezachovali prešporské cirkevné matriky – evanjelické ani katolícke. Dokonca nemáme ani istotu, či vôbec zomrel v uhorskom hlavnom meste. Publikácie, ktoré spomínajú jeho korešpondenciu s Permeierom, určujú dátum jeho smrti na rok 1643.⁴⁵ Orientačne sa dá jeho úmrtie vymedziť medzi roky 1643 (druhá polovica) – 1645. Dňa 6. februára 1646 sa totiž jeho vdova Žofia Katzensteinerová vo Viedni opäť vydala za vysokého dvorského úradníka Jána Karla von Aichpüchla, cisárskeho radcu a tajomníka Dvorskej komory.⁴⁶

Prvá polovica 17. storočia, dominovaná veľkým európskym vojenským konfliktom a z toho prameniacimi častými epidémiami, hladom, násilnosťami, spoločenskými a náboženskými konfliktami, nebola obdobím, ktoré prialo životu. Osobitne detská úmrtnosť bola veľmi vysoká. Ani nie je prekvapením, že z dvoch manželstiev Melchiora sa dospelosti dožili len dvaja potomkovia – dcéry Žofia Alžbeta a Anna Polixena.⁴⁷ Ako sme už spomínali, obe boli vychovávané v protestantskej viere. Staršia Žofia Alžbeta sa v roku 1645 vydala v Prešporke za ríšskeho šľachtica Jána Juraja Thilla, cisárskeho dvorana, protestanta, ktorý sa usadil v meste. Ich manželstvo však trvalo len krátko, pretože Žofia Alžbeta už v roku 1648 zomrela. Jej testament spísaný 26. septembra 1648 je cenným prameňom, ktorý prináša nové informácie o Beringerovcoch v Prešporke.⁴⁸ Zdá sa, že rodina v meste netrpela biedou, práve naopak. Závet testátorky spomína napríklad pomerne veľké množstvo šperkov a cenností. Jej hlavnou dedičkou bola mladšia sestra Anna Polixena, vtedy stále slobodné dievča. Odkázala jej aj svoj podiel na dome a záhrade na Špitálskej ulici. Manželovi Thillovi odkázala svoju polovicu otcovského domu na Sedlárskej ulici. K rodinným priateľom Beringerovcov v meste môžeme podľa textu testamentu zaradiť cisárskeho dvorana a prešporského lekárnik Baltazára Schmidta a viedenského exulanta, šľachtica Mórica Heintzela. Obaja patrili k popredným postavám šľachtickej časti komunity prešporských protestantov, avšak pôvodne pôsobili tiež vo Viedni.⁴⁹

Melchiorova mladšia dcéra Anna Polixena, ktorá po roku 1648 bola jeho hlavnou dedičkou v Prešporke, sa v roku 1650 vydala tiež za ríšskeho šľachtica, lekára dr. Daniela Gaigera. Jej manžel mal prax v ríšskom meste Regensburgu, kde rodina

⁴⁵ Porovnaj napríklad: CSEPREGI, Zoltán. *Die Hungarica Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle. Teil 2B: Handschriften*. KLOSTERBERG, Brigitte – MONOK, István (eds.). Budapest : MTA Könyvtár és Információs Központ, 2015, s. 715.

⁴⁶ V matričnom zápise je Žofia označená ako vdova cisárskeho radcu Melchiora Beringera. Ako zaujímavosť môžeme spomenúť, že jedným zo svedkov tohto viedenského sobáša bol aj gróf Pavol Pálfi. V tento deň ho totiž cisár uvoľnil z postu podnestu Uhorskej komory a menoval za krajinského sudcu. Je pravdepodobné, že Pavol Pálfi a Melchior Beringer sa osobne poznali. Diözesarchiv Wien, Erzdiözese Wien, Kirchenmatriken, Wien, St. Stephan, Trauungsbuch (1645 - 1648), záznam z 6. 2. 1646; FALLENBÜCHL, ref. 36, s. 227.

⁴⁷ V roku 1641 sa spomína jeho syn (bez udania krstného mena). Musel však zomrieť ešte pred otcom, pretože nevystupuje v žiadanom z dokumentov, ktoré po roku 1643/45 riešia Beringerovu majetkovú pozostalosť v Prešporke. CSEPREGI, ref. 45, 2015, s. 715.

⁴⁸ AMB, MB, Protokol testamentov 4n. 9, s. 148.

⁴⁹ V rokoch 1631 a 1632 ešte vo Viedni boli Melchior Beringer s manželkou krstnými rodičmi detí Baltazára Schmidta. Kontakty medzi týmito spríbuznenými a spriatelnenými rodinami pretrvávali aj neskôr. Napríklad spomínaný Móric Heintzel, už ako 71-ročný starec, si v roku 1667 ako svedka pri spísaní svojho testamentu pozval priateľa Hieronyma Rhedaryho z Radenfeldu, teda bývalého švagra vtedy už nebohého Melchiora Beringera. AMB, MB, Protokol testamentov 4n. 9, s. 485; Diözesarchiv Wien, Erzdiözese Wien, Kirchenmatriken, Wien, St. Stephan, Taufbuch (1631 - 1634), folio 49, 221.

plánovala žiť. Prešporské majetky sa tak ukazovali už ako prebytočné. V roku 1651 lekár Daniel Gaiger s manželkou predali za 4000 zl. a 100 ríšskych toliarov ich majer (dom so záhradou) na Špitálskej ulici uhorskému magnátovi Imrichovi Coborovi (Czobor).⁵⁰ Vysoká predajná cena naznačuje, že išlo o veľkú usadlosť, ktorú neskôr Coborovci využívali ako svoju rodovú rezidenciu v hlavnom meste. Svoju polovicu domu v meste na Sedlárskej ulici si dr. Gaiger najskôr ešte ponechal. Avšak nakoniec usúdil, že ani tento dom nepotrebuje. Dňa 25. novembra 1661 v Regensburgu spísal spoločne s manželkou plnú moc pre svojich prešporských dôverníkov lekára dr. Martina Krištofa Metzgera a bývalého švagra Jána Juraja Thilla, aby ich polovicu domu predali.⁵¹ Ešte v tom istom roku ju kúpil prešporský lekárnik Heinrich Goldfuess, ktorý si v dome zriadil lekárňu.⁵² Treba ešte spomenúť, že v roku 1663 sa z Prešporka vysťahoval nakoniec aj Ján Juraj Thill, z dôvodu obáv z osmanského ohrozenia. Usadil sa tiež v ríšskom Regensburgu.⁵³

Otázkou ostáva, kde skončila knižnica Melchiora Beringera. Je najskôr pravdepodobné, že ju po roku 1645 zdedili jeho dcéry. Azda bola tiež premiestnená do Regensburgu a možno sa ďalej dedila v rodoch Gaiger a Thill. V tejto súvislosti však musíme spomenúť aj Melchiorovu vdovu Žofiu Katzensteinerovú († 1670). Ako sme už spomínali, tá sa v roku 1646 vydala do Viedne. Jej druhý manžel Ján Karol von Aichpüchl († 1658) však nebol len vysoký cisársky úradník, ale aj vzdelanec. Pôsobil priamo na Viedenskej univerzite a viackrát sa stal aj dekanom filozofickej fakulty.⁵⁴ Teda aj u neho môžeme predpokladať, že mohol mať záujem o knihy z dedičstva po Melchiorovi Beringerovi.

Najbližšia rodina Melchiora Beringera (genealógia)

Záverom ešte pre bádateľov z prostredia genealógie sumarizujeme príbuzenstvo majiteľa exlibrisu formou textovej genealogickej tabuľky. Ide fakticky o uhorskú vetvu tohto ríšskeho šľachtického rodu:

I. BERINGER. N, synovia: A1. – A2.

A1. BERINGER von KÖNIGSHOF Ján Werner, * cca 1605, † po 1660, cisársky kontribučný pokladník a člen mestskej rady v Memmingene, 27. 1. 1631 ríšske šľachtictvo na úrovni rytierskeho stavu a polepšenie erbu, manželka: Anna ZOLLER von OBERWEILER, dcéra Pankráca Zollera, potomkovia: ríšska (nemecká) vetva rodu (Memmingen, Nördlingen)

A2. BERINGER von KÖNIGSHOF Melchior, * cca 1594, † asi 1643, cisársky dvoran, vojenský pokladník, cisársky radca, 30. 10. 1624 uhorský šľachtický stav, 27. 1. 1631 ríšske šľachtictvo na úrovni rytierskeho stavu a polepšenie erbu, manželky: I. Barbora KOHL († po 1634), II. Žofia von KATZENSTEINER, dcéra Jána Krstiteľa Katzensteinerja, cisárskeho radcu a tajomníka Dvorskej vojenskej kancelárie, neskôr od roku 1646 manželka Jána Karola von AICHPÜCHL, cisárskeho radcu, potomkovia: od prvej manželky B1. – B2.

⁵⁰ AMB, MB. Majetkové prevody 4M 4, s. 37.

⁵¹ AMB, MB. Majetkové prevody 4M 5, s. 28.

⁵² Lekárňu v dome pretrvala až do súčasnosti a od 18. storočia je známa pod menom *U Grifa*. FEDERMAYER, ref. 9, s. 165.

⁵³ AMB, MB. Magistrálny protokol 2a 11, s. 545.

⁵⁴ KIRNBAUER v. ERZSTÄTT, Johann. *J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch*. Niederösterreichischer Adel. I. Abteilung A – R. Nürnberg : Bauer und Raspe, 1909, s. 4; DOERR, Augustin v. *Genealogisches Quellenmaterial zur Geschichte des österreichischen Adels*. I. Band. Wien : Heraldische Gesellschaft Adler, 1927 – 1934, s. 48-49.

B1. BERINGER von KÖNIGSHOF Žofia Alžbeta, * cca 1625, † 1648 v Prešporku, manžel: Ján Juraj THILL, cisársky dvoran (svadba 1645 v Prešporku)

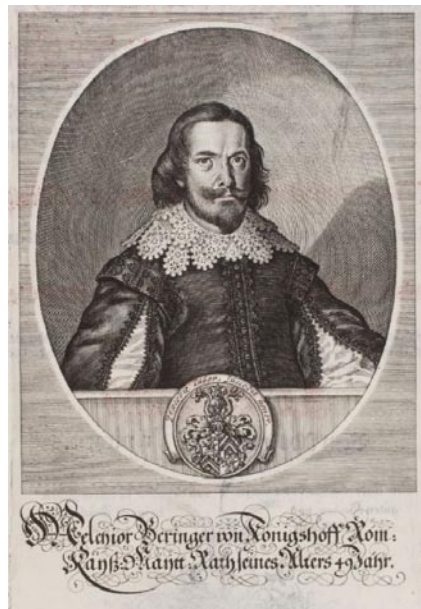
B2. BERINGER von KÖNIGSHOF Anna Polixena, * 24. XII. 1631, Viedeň, St. Stephan, † po 1661 pravdepodobne v Regensburgu, manžel: dr. Daniel GAIGER, lekár v Regensburgu (svadba 1650 v Prešporku)

Obr. 1: Exlibris Melchiora Beringera z roku 1640 (repro z publikácie L. Jankoviča)

Obr. 2: Erb rodu Beringer von Königshof (repro z publikácie R. J. Helmersa)

Obr. 3: Portrét Melchiora Beringera, cis. radcu z roku 1643 (foto Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel)

SUMMARY

ARMORIAL EX-LIBRIS OF MELCHIOR BERINGER VON KÖNIGSHOF (GENEALOGICAL IDENTIFICATION OF RENAISSANCE HERALDIC RELIC)

The heraldic sources can be considered a significant source of the research on social elites. The study presents a unique Renaissance heraldic ex-libris of Pressburger provenance from 1641 that has not yet been analyzed scholarly in detail from the point of view of heraldry and genealogy. It describes the coat of arms of the ex-libris' owner – Melchior Beringer of Königshof. It is identified with the augmented coat of arms granted by Emperor Ferdinand II to eponymous imperial noble family in 1631. The author then describes the Beringer's biography. Beringer had an interesting career of imperial military official and imperial counsel, who, eventually, as a Protestant, had to move from Vienna into Pressburg, where he bought two houses and settled there with his family. He gradually created his own library in Pressburg. The study presents an in-depth view of the genealogy of his family and kinship with several prominent families of the imperial officials and scholars (Katzensteiner, Rhedary von Radenfeld, Hillebrand von Harsens, Rayger, von Aichpüchl), as well as his contacts with a Protestant scholar and chiliast Johann Permeier. He was in the intensive correspondence with him, was his mediator of Hungarian affairs and even published several books with him. Shortly before his death in 1643 Melchior Beringer was portrayed, however, the circumstances of his death as well as the fate of his library remain unknown.

súvislosti a čas ich príchodu, o ktorých sa uhorské kroniky nezmiňujú, sa môžeme domnievať, že Volfer a Hederik mali v pláne zúčastniť sa druhej križiackej výpravy do Svätej zeme (1147 – 1149) pod velením nemeckého kráľa Konráda III., ktorý v lete 1147 tiahol cez územie Uhorska. Členom jeho výpravy bol aj rakúsky markgróf Henrich Jasomirgott, v sprievode ktorého sa obaja bratia mohli nachádzať.⁵ Priamy predok kyseckej vetvy Volfer bol otcom *Aenza* (pozri ďalej), ktorý mal synov Michala a Henricha I. Posledný menovaný bol otcom Henricha II. nazývaného Veľký, ktorý sa svojím potomstvom postaral o upevnenie postavenia a rozšírenie vplyvu kyseckej vetvy rodu. Ďalšou z vetiev boli Héderváriovci, ktorí pochádzali od Hederika.⁶ Od neho má názov celý rod, ktorý sa v dobových prameňoch z 13. storočia nazýval *generacio Heiderici*.⁷

Hederikovci sú zaujímaví aj tým, že získali pomerne veľký vplyv na kráľovskom dvore a od prvej generácie sa u nich dedilo zastávanie verejných funkcií. Hederik bol v rokoch 1150 – 1157 krajinským sudcom, v rokoch 1162 – 1164 palatínom a v roku 1163 pravdepodobne aj bodrockým županom.⁸ Volfer bol tiež županom, avšak nevieme kde.⁹ Volferov syn *Aenz* sa tiež spomína ako *comes*, teda mohol byť županom.¹⁰ Županom v Rábskom hradskej španstve (maď. Győr vármegye) v roku 1223 bol Hederik II., pravdepodobne Hederikov vnuk. Volferov právnik Henrich II. Veľký bol od roku 1244 s malými prestávkami takmer stále vo verejných funkciách: župan v Železnohradskom (1244 – 1245), Šomoďskom (1247 – 1260) a Bratislavskom (1260 – 1263) hradskej španstve (komitáte). V rokoch 1254 – 1260 bol krajinským sudcom, v rokoch 1260 – 1267 palatínom, v rokoch 1267 – 1274 bánom rôznych banátov, najdlhšie slavonským. Vysoké verejné (politické aj cirkevné) funkcie zastávali všetci jeho štyria synovia. Najstarší Mikuláš bol v rokoch 1284 – 1285 palatínom a súčasne bratislavským županom, v rokoch 1289 – 1295 županom v Šomoďskom, v roku 1295 v Stoličnobelehradskom hradskej španstve, v rokoch 1289, 1291, 1294 – 1295 opäť palatínom. Druhý syn Ivan (Ján) bol v rokoch 1276 a 1291 taverníkom, v rokoch 1280 – 1281 županom vo Vrbas-

⁵ CHMELOVÁ, Jana. Uhorsko a križiacke výpravy od konca 11. storočia do druhého desaťročia 13. storočia. In *Historica. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*, 2005, roč. 46, s. 32.

⁶ KARÁCSONYI, János. *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. II. Budapest, 1901, s. 144–154, 157. ENGEL, Pál. *Középkori magyar genealógia*. Arcanum DVD könyvtár. IV. Családtörténet, heraldika, honismeret. Héder nem.

⁷ GOLDINGER, Walter – WAGNER, Hans (eds.). *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg*. I. Graz: Köln: Hermann Böhlau, 1955, s. 416.

⁸ ZSOLDOS, ref. 2, s. 307. Niektorí autori uvažujú, že Hederik bol už v roku 1135 šopronským županom. VLASKO, Vladimír. Henrich z Köszegu a poslední Arpádovci. In TOKÁROVÁ, Zuzana – PEKÁR, Martin (eds.). *Človek, spoločnosť, doba. Stretnutie mladých historikov III. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie 16. – 17. 10. 2013 v Košiciach*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2014, s. 32; LINDECK-POZZA, Irmtraut. Die Herren von Güssing im Lichte der Urkunden. In DIENST, Heide – LINDECK-POZZA, Irmtraut (eds.). *Die Güssinger. Beiträge zur Geschichte der Herren von Güns/Güssing und ihrer Zeit (13./14. Jahrhundert). Ergebnisse der Symposien im Rahmen der „Schlaininger Gespräche“ vom 24. – 28. September 1986 und 1. – 4. Oktober 1987 auf Burg Schlaining. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Heft 79*. Eisenstadt: Landesmuseum für Burgenland, 1989, s. 60. Vzhľadom na generačný odstup medzi šopronským županom Heidrichom (1135) a Hederikom II. (1223) by skôr malo ísť o pradedu a právnuka, nie starého otca a vnuka. Pri identifikácii mien a ich priradení ku konkrétnemu rodu treba brať do úvahy generačné súvislosti. Mechanické stotožnenie iba na základe osobných mien vedie k mylným záverom.

⁹ Dá sa tak usudzovať z testamentu Štefana, syna Adriána z roku (cca) 1158, ktorý potvrdil Gejza II. v prítomnosti svojich hodnostárov – bána Apu a viacerých komesov, napríklad Volfera a Drža (*Ders*). Pri žiadnom z mien sa neuvádza miesto výkonu funkcie. MARSINA, Richard. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. I. Bratislava: SAV, 1971, s. 82, č. 84. Kedže Drž (*Ders*) je v roku 1156 doložený ako novohradský župan, niet pochyb, že Gejzovi komesovia spomenutí v testeinte boli nositeľmi županských hodností. ZSOLDOS, ref. 2, s. 172.

¹⁰ Termín komes používame v našej štúdiu v prípadoch, keď nie je isté, či ide o županskú hodnosť. Latinské *comes* bez udania miesta môže znamenať šľachtický titul, hodnosť alebo výraz pre spoločenské postavenie, ktorého presný význam nepoznáme.

Herricus. Ide o meno *Hendrick, flámsku podobu francúzskeho Henri/Henric.¹⁸ Toto meno sa v uhorskom prostredí zamieňalo, respektíve neskôr bolo nahradené nemecky znejúcim Henrichom či Hed(e)richom. Preto sa Volferov brat v naračných prameňoch zo 14. storočia spomína ako *Hedricus*. Tvar *Hedericus/Hedricus* používal Hederikov vnuk, rábsky župan Hederik.¹⁹ V týchto zápisoch môžeme vidieť aj meno Hedrich, francúzsku verziu pôvodne germánskeho Heidricha, ktorá sa vyskytovala tiež v tvaroch Heiderich, Heidrich, Hederich.²⁰ V listine z roku 1156 sa spomína vlastník istého majetku v okolí Nitry *Eidricus*.²¹ Zápis jeho mena nesie stopy francúzskej výslovnosti, čo naznačuje, že francúzska verzia toho mena v uhorskom prostredí nebola neznáma. Mená Hens, Hendrick, Hedrich, ale tiež Volfer(t) pochádzajú z oblasti francúzsko-valónsko-flámskej etnickej a jazykovej interferencie vo Francúzskom Flámsku (dnes na území Francúzska) či Západnom Flámsku (na území Belgicka), kde sa hovorí západnou flámčinou, francúzskou flámčinou a pikardčinou (vo valónskej časti Francúzskeho Flámska).²² Prejavom pestovania frankofónnej etnickej príslušnosti v héderváriovskej vetve je nepochybne meno *Herand/Herard*, ktoré nosil Hederikov vnuk, hlavný kráľovský koniarnik a trenčiansky župan, s typicky francúzskou koncovkou -and/ -ard.²³ Dokladom rovnakej tradície v kyseckej vetve sú frankofónne mená *Virunt* (*Virénque) a tiež *Hench* (*Hens), ktoré nosili Volferovi pravnci.²⁴

Rod Hederikovcov má s veľkou pravdepodobnosťou francúzsko-valónsko-flámsky pôvod a jeho príslušníci sa niekedy pred polovicou 12. storočia mohli presťahovať zo svojej domoviny na územie dnešného Rakúska, odkiaľ prišli do Uhorska. Nie je však vylúčené, že obaja bratia prišli do Uhorska priamo zo svojej vlasti počas 2. križiackej výpravy pod velením francúzskeho kráľa Ludovíta VII. Križiaci pritiahli cez Bavorsko a Rakúsko, čiže nemecké a rakúske územie, ktoré spomínajú obe kroniky, k uhorským hraniciam niekoľko mesiacov po odchode spomenutého križiackeho vojska Konráda III. Na rozdiel od Konráda, francúzskemu kráľovi sa od Gejzu II. dostalo priateľského prijatia a dokonca sa stal krstným otcom Gejzovho najstaršieho syna Štefana.²⁵ V tomto kontexte by nebolo prekvapujúce, keby popredným členom Ludovítovho sprievodu Gej-

¹⁸ Pozri mená Hens a Hendrickx v elektronickej databáze francúzskych rodinných mien: <<http://www.jeantosti.com/noms/h2.htm>> [cit. 2020-06-17]. FEHÉRTÓI, ref. 12, s. 370, 377–378.

¹⁹ FEHÉRTÓI, ref. 12, s. 370-371.

²⁰ Pozri meno Hedrich v elektronickej databáze francúzskych rodinných mien: <<http://www.jeantosti.com/noms/h2.htm>> [cit. 2020-06-17]. Podľa tejto databázy sa dnes vyskytuje v Alsasku.

²¹ MARSINA, ref. 9, s. 79, č. 81.

²² Pozri meno *Wulfaert* v databáze stredovekých flámskych mien doložených v rokoch 1454 – 475 v belgickom meste Brugy (franc. Bruges), v Západnom Flámsku susediacom s Francúzskym Flámskom (Flandre française). Dostupné na <<https://www.s-gabriel.org/docs/bruges/data1.html>> [cit. 2020-06-17]. K zvukovej podobnosti germánskych (nemeckých) a románskych (francúzskych) mien porovnaj mená Walter a Voltaire. Vo Vroclavi v Poľsku bol v rokoch 1149 – 1169 biskupom Valón Walter z Malonne. K dejinám, jazykom a teritóriu Francúzskeho Flámska pozri <https://en.wikipedia.org/wiki/French_Flanders> [cit. 2020-06-29]. ENGEL, ref. 6. FEHÉRTÓI, ref. 12, s. 384.

²⁴ Erik Fügedi rodokmeň Hederikovcov od J. Karácsonyho doplnil o mená *Hench* a *Virunt*, podľa neho dvoch synov Volferovho vnuka Michala, ktorí sú listinne doložení, ale nie je jasné, či sú bratmi alebo bratancami Henricha II. Velkého. Pre naše závery je dôležitá skutočnosť, že boli členmi rodu. FÜGEDI, Erik. Die Herrschaft der Güssinger im sozialgeschichtlicher Sicht. In DIENST, Heide – LINDECK-POZZA, Irma (eds.). *Die Güssinger – Beiträge zur Geschichte der Herren von Güns/Güssing und ihrer Zeit (13./14. Jahrhundert)*. *Ergebnisse der Symposien im Rahmen der „Schlaininger Gespräche“ vom 24. – 28. September 1986 und 1. – 4. Oktober 1987 auf Burg Schlaining*. *Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Heft 79*. Eisenstadt: Landesmuseum für Burgenland, 1989, s. 25. K menu Virénque pozri MAREK, Miloš. *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 2006, s. 428.

²⁵ CHMELOVÁ, ref. 5, s. 32–34.

1291.³³ Kyseckí v roku 1287 Modru Jánovi určite nevydali. Ak ju nezískali späť reštitúciou, po Jánovej smrti ju mohli naďalej protiprávne okupovať, ako to urobili aj v iných prípadoch.³⁴ Takisto nevieme, či medzi synmi Henricha II. nenastala delba majetku a či Modra v 90. rokoch 13. storočia nemala iba jedného vlastníka. Inou možnosťou by bola kráľovská donácia Modry pre niektorého zo synov Henricha II. po smrti Jána Čukára. Keďže ten zomrel bez dedičov, Modra sa právom odúmrti mohla vrátiť kráľovi Ondrejovi III. Ako vidieť, vlastnícke pomery v Modre mohli mať viacero možných scenárov, ale dá sa predpokladať, že Kyseckí ju mali v rukách, až kým im ju nezhabal, nevymenil alebo neodkúpil Matúš Čák Trenčiansky niekedy pred rokom 1311.³⁵

Za tých vyše 40 rokov Kyseckí v Modre zanechali hmotnú a duchovnú stopu. Pamiatkou na ich zemepanskú správu môže byť miestny gotický Kostol Narodenia sv. Jána Krstiteľa. Odbornej a laickej verejnosti je takmer neznáme, že pôvodným patrónom tohto kostola bol sv. Jakub apoštol.³⁶ Kult sv. Jakuba šírilo v Uhorsku v 11. – 13. storočí práve francúzsko-valónske etnikum.³⁷ Ojedinelým dokladom o tom, že dnešný cintorínsky (predtým za hradbami, slovenský) kostol v Modre bol pôvodne zasvätený sv. Jakubovi, je kanonická vizitácia Bratislavského prepošstva zo 14. septembra 1673.³⁸ Zo súpisu pápežských desiatok z rokov 1331 – 1337,³⁹ vieme, že tento kostol bol farský. O jeho patrocínium nič nehovoria kanonické vizitácie z rokov 1561 – 1562 a dokonca ani vizitácia z čias arcibiskupa Petra Pázmaňa z roku 1634.⁴⁰ Tá sa totiž nemohla vykonať pre morovú epidémiu. Vizitátor iba z počutia konštatoval existenciu dvoch kostolov v Modre a o ich patrocínium sa nezmienil.⁴¹ Kostol je svojou, na tie časy rozsiahlou, kompozíciou svedectvom zámožnosti svetského patróna stavby. Po začatí jeho rekonštrukcie v roku 2011 sa okrem iného zistilo, že prvá stavebná fáza sa realizovala v druhej polovici 13. storočia a maliarska výzdoba stien presbytéria pochádza z posled-

³³ WENZEL, Gusztáv. *Árpád-kori új okmánytár*. V. Budapest : 1864, s. 53-54.

³⁴ SZENTPÉTERI, Imre. *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikái jegyzéke*. II./4. Budapest : Magyar Országos Levéltár, 1987, s. 25.

³⁵ ŽUDEL, ref. 2, s. 40.

³⁶ Za upozornenie na toto patrocínium a pramenný doklad o ňom ďakujeme Mgr. Jozefovi Tihányimu, PhD., ktorý sa o ňom dozvedel od PhDr. Evy Kowalskej, DrSc.

³⁷ NEUMANN, Martin. Kostol svätého Jakuba staršieho v Trnave. Príspevok k prítomnosti Valónov na území mesta v stredoveku. [online] In *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja*, 2014, 17, s. 15-17. MAGYAR, Kálmán. *Az Árpád-kori somogy francia kapcsolatairól. Somogy múzeumok közleményei*. VI./2. Különlenyomat. Kaposvár, 1983, s. 21-22.

³⁸ *Visitatio sub Archidiaconatu Praepositura Poseniensi parochiarum seu in Comitatu Poseniensi Anno 1673 14. Septembris instituta*. Kniha je uložená v Univerzitnej knižnici Univerzity Eötvösa Loránda v Budapešti a je dostupná v digitálnej verzii na Magyar Nemzeti Digitális Archívum:

<https://mandadb.hu/tetel/608084/Visitatio_sub_archidiaconatu_praepositurae_Poseniensi_parochiarum_seu_in_comitatu_Poseniensi_existentium_anno_1673_14_Septembris_instituta_Ab_28>. [cit. 2020-06-21]. Zmienka o Kostole sv. Jakuba je na s. 225. Katalóg rukopisov Univerzitnej knižnice je dostupný na <https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/32240/Catalogus_manuscriptorum_01_konyvjelzovel.pdf?sequence=4&%3BisAllowed=y> [cit. 2020-06-21].

³⁹ SEDLÁK, Vincent. *Monumenta Vaticana Slovaciae I. Rationes collectorum pontificiorum in annis 1332 – 1337*. Trnava; Rím : Slovenský historický ústav v Ríme pri Trnavskej univerzite, 2008, s. 61. Modru editor stotožnil s názvom *Meder/Mader*, čo podľa našej mienky môže byť aj Modranka. Modra sa môže skrývať v zápise *Johannes sacerdos ecclesie Sancti Jacobi*, ktorý je identifikovaný ako Dolná Streda v okrese Galanta.

⁴⁰ Preklad vizitačných zápisov Modry v rokoch 1561 – 1562 pozri DUBOVSKÝ, Ján. Dejiny Modry v novoveku do roku 1848. Náboženské a kultúrne pomery, školstvo. In DUBOVSKÝ, Ján – ŽUDEL, Juraj a kol. *Dejiny Modry*. Modra : Mestský úrad v Modre, 2006, s. 162; BEKE, Margit. *Pázmány Péter egyháztörténeti jegyzőkönyvei (1616 – 1637)*. Budapest : Márton Áron Kiadó, 1994, s. 209.

⁴¹ Preklad zápisu o vizitácii Modry v roku 1634 pozri DUBOVSKÝ, ref. 40, s. 169. Kostol zmenil patrocínium v rokoch 1673 – 1686, keď sa v matrike narodených slovenskej katolíckej farnosti v Modre pri zápise k roku 1686 spomína aj patrocínium sv. Jána Krstiteľa. MV SR, Státny archív v Bratislave, Zbierka matrik, inv. č. 1400, matrika narodených 1651 – 1686, s. 108.

V Güssingu sa pod hradným vrchom zachoval románsky (dnes cintorínsky) Kostol sv. Jakuba, pri ktorom vznikla farnosť v období vlády Bela III. (1172 – 1196).⁴⁷ Jeho stavba, prípadne románska prestavba, teda spada do obdobia zemepanskej správy Hederikovcov. Aj v Kyseku dodnes stojí pôvodne stredoveký Kostol sv. Jakuba, ktorý pred rokom 1289 spravovali františkáni.⁴⁸ Nedá sa vylúčiť, že kostol je dôkazom prítomnosti miestnej francúzsko-valónskej komunity a bol postavený pre jej potreby. Keďže hrad v Kyseku, ktorý do roku 1327 patril Kyseckým, koncom 14. storočia získal rod Gorjanských, ktorý realizoval prestavbu Kostola sv. Jakuba v Kyseku,⁴⁹ dá sa tu vidieť súvislosť poukazujúca na výkon patronátneho práva, ktoré mohlo pochádzať od rodu Kyseckých. Hoci nevieme absolútne preukázať spojitosť tohto kostola s rodom Kyseckých, nedá sa ani vylúčiť, práve naopak, vo svetle francúzsko-valónsko-flámskeho pôvodu rodu a svätajakubského patrocínia treba o nej vážne uvažovať. Oba kostoly (v Kyseku a v Modre) môžu byť no-voobjaveným svedectvom duchovnej kultúry rodu, ktorý výrazne ovplyvňoval verejný a politický život v stredovekom Uhorsku. Pôvodný cintorín, ktorý vznikol pri Kostole sv. Jakuba v Modre, patrí k ojedinelým, dodnes využívaným stredovekým mestským cintorínom na Slovensku. Okolie kostola v dnešnej dolnej časti mesta tvorilo v stredoveku centrum osídlenia, ktoré sa na jeho konci presunulo severnejšie do polohy súčasného Námestia L. Štúra v Modre.

Pravdepodobne Henrich II. z Kyseku a jeho manželka ako kľačiace postavy v scéne ukrižovania v Kostole Narodenia sv. Jána Krstiteľa v Modre. Foto: Jozef Tihányi.

Erb rodu Clacy podľa francúzskej heraldickej zbierky *Armorial Le Breton* (13. – 15. stor.)

⁴⁷ NIEMAYER, Manfred (ed.). *Deutsches Ortsnamenbuch*. Berlin; Boston : Walter de Gruyter, 2012, s. 230–231 (Güssing). Podľa Ernőa Deáka kostol pochádza z poslednej štvrtiny 12. storočia a patril k zaniknutému Volferovmu benediktínskemu klášturu. Citáciu pozri v diele HERBERS, Klaus (ed). *Stadt und Pilger. Soziale Gemeinschaften und Heiligenkult*. Tübingen : Narr, 1999, s. 7; VALTER, Ilona. Die Grafen von Güssing als Bauherren und Kirchenpatrone. In DIENST, Heide – LINDECK-POZZA, Irmtraut (eds.). *Die Güssinger. Beiträge zur Geschichte der Herren von Güns/Güssing und ihrer Zeit (13./14. Jahrhundert)*. *Ergebnisse der Symposien im Rahmen der "Schlaininger Gespräche" vom 24. – 28. September 1986 und 1. – 4. Oktober 1987 auf Burg Schlaining*. *Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Heft 79*. Eisenstadt : Landesmuseum für Burgenland, 1989, s. 482–483.

⁴⁸ MEZŐ, András. *Patrociniumok a középkori Magyarországon*. Budapest : Magyar egyháztörténelmi enciklopédia munkaközösség, 2003, s. 146; MENTÉNYI, Klára. Kőszeg. Szent Jakab templom. In LÖVEI, Pál (ed.). *Vas megye 1. Vas megye műemlékeinek töredékei 1. Belsővár – Kőszegszerdahely (Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye 5.)*. Budapest, 2002, s. 464–465. Autorka cituje dielo KARÁCSONYI, János. Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. I. Budapest : 1922, s. 23.

⁴⁹ HOLL, Imre. Kőszeg vára a 13. században. In *Archaeológiai értesítő*, 1986, roč. 113, s. 53, 68. Dostupné na internete: <<http://real.mtak.hu/39689/>> [cit. 2020-06-20]. MENTÉNYI, ref. 48.

Z DEJÍN ZDRAVOTNÍCTVA V LIPTOVE

PETER VÍTEK

VÍTEK, Peter. On the History of Health Care in Liptov. In *Archívny almanach*, 2020, vol. III, p. 38-59.

So far, the issue of health care in Liptov has been studied by the authors within the framework of regional research only marginally and in the context with other topics. Despite the fact that records of Liptov's county physician has not been preserved, there are enough documents within the records of the Liptov County and district administrator offices with a potential to complete the mosaic of the physicians and pharmacist who worked in Liptov until the end of the 19th century. It is possible to detect the origins of those pioneers of the medicine in the area with help of parish registers and also with preserved records from towns and small market-towns. In past, county physicians, district physicians and pharmacists came to Liptov mostly from Spiš. Many of them were ennobled as gentry by the monarch for their meritorious activity in the struggle against diseases or epidemics. Despite the fact that these experts often changed their workplaces, some of them stayed in Liptov and settled there, their names were gradually forgotten.

Keywords: Physician, pharmacist, county, district administrator offices, registers, history of health care, history of Liptov

PhDr. Peter Vítek, Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, pracovisko Archív Liptovský Mikuláš, Parková 13, 031 01 Liptovský Mikuláš

V posledných rokoch sa v archívoch veľmi často stretávame so študijnými témami, týkajúcimi sa dejín sociálnych inštitúcií či dejín zdravotníctva v historických regiónoch. Ich spracovanie je väčšinou povrchné a poznačené ignorovaním starších prameňov z dôvodu neznalosti latinčiny, ale aj historických súvislostí. Čiastkovo sa touto témou zaoberajú doposiaľ vydané práce o dejinách jednotlivých liptovských miest a mestečiek, no ich zameranie neumožňuje sa danej téme venovať detailnejšie. Azda najviac sa téme zdravotníctva v minulosti venoval v niektorých svojich článkoch a štúdiách PhDr. Slavko Churý.¹

Z uvedených dôvodov je málo literatúry, o ktorú by sa dalo pri výskume oprieť. Ucelené spracovanie témy zdravotníctva v Liptovskej župe je náročné aj preto, že agenda stoličného fyzika sa v pôvodnej župnej registratúre nezachovala. Tak je bádateľ odkázaný na účty župy, kongregačné záznamy župy, spisovú župnú agendu, matricy a záznamy z úradnej činnosti jednotlivých samospráv. Až po preštudovaní uvedených prameňov bolo možné skonfrontovať zistené informácie s publikovanými údajmi o niektorých lekároch a zdravotníckych inštitúciách.

¹ CHURÝ, Slavko. Inštrukcie župného fyzika Liptovskej župy z roku 1833 o pečení chleba z vlhkého zrna. In *Agrikultúra*, 1969, 8, s. 217-218; CHURÝ, Slavko. Inštrukcie župného lekára o potieraní nakažlivých chorôb v Liptove. In *Slovenský národopis*, 1971, 19, 1, s. 79-82; CHURÝ, Slavko. Niektoré dokumenty o lekárnictve v Liptove v druhej polovici 18. storočia. In *Farmaceutický obzor*, 1992, 61, s. 279-284; CHURÝ, Slavko. Epidémia cholery v roku 1831 na Liptove a lekárenstvo. In *Farmaceutický obzor*, 1994, 63,1, s. 23-27.

Tieto závery dokazoval aj chemickými experimentmi s tokajskou pôdou. Staval sa za zavádzanie moderných vedeckých metód. Požiadavkám modernej doby sa najviac priblížil v chápaní veľkého významu prírodných vied v hospodárskom vývoji krajiny a blaha ľudu. Od roku 1719 bol členom *Sacri Romani imperii Academia Caesareo-Leopoldina*. V roku 1722 ho za jeho zásluhy kráľ Karol VI. povýšil do zemianskeho stavu. Zomrel 18. septembra 1746 v Debrecíne.⁴

V roku 1738 sa spomína ako stoličný lekár Tomáš Števček v súvislosti s vypočúvaním svedkov vo veci listu, ktorý mu mal odovzdať úradník zo zámku v Hrádku. O jeho konkrétnom pôsobení sa ďalšie informácie nezachovali.⁵

V účtovnom roku 1747/1748 Liptovská stolica vyplatila stoličnému lekárovi Františkovi Pichlmajerovi sumu 500 zlatých. Pichlmajer v roku 1748 spolu s manželkou Alžbetou pokrstili v kostole sv. Mikuláša v Liptovskom Mikuláši syna Františka Xavera, v roku 1749 syna Ondreja.⁶ Pochádzal z dolnorakúskej šľachtickej rodiny s predikátom *von Pichelsdorf*.⁷ S rodinou sa na konci 18. storočia stretávame aj v ružomberských matrikách.⁸

Cenným prameňom k obsadeniu miest v stoličnej správe sú účty, výkazy plátov stoličných hodnostárov (*salaria*). Podľa týchto dokumentov bol začiatkom 50. rokov 18. storočia stoličným *fyzikusom* (v tom čase označený ako *medicus comitatus*) Ján Breuer. Po jeho odchode za lekára do Bratislavskej stolice bol v rokoch 1753 – 1765 stoličným *fyzikusom* jeho brat Samuel Breuer (aj *Brajer*). Obidvaja pochádzali zo zemianskeho rodu zo Spiša.⁹

Za svoju prácu dostával Samuel Breuer od Liptovskej stolice ročne plat 300, neskôr 400 zlatých.¹⁰ Spolu s manželkou Rozáliou, rod. Wohlgemutovou pokrstili v evanjelickom kostole v Paludzi dcéru Zuzanu Helenu (1753), syna Samuela (1756) a syna Karola Ferdinanda (1765).¹¹ Eufrozína Breuerová (*1719 – †1768), dcéra lekára Samuela Breuera st. sa vydala za liptovského zemana Alexandra Sentivániho (*1705 – †1790), ktorý stál neskôr na čele rodového komposesorátu Sentivániovcov.¹²

Od roku 1765 bol hlavným stoličným lekárom Dávid Vietoris (*1734 – †1799),¹³ syn knaza Andreja Vietorisa, rodák z Kunovej Teplice, ktorý sa zaoberal výskumom

⁴ *Slovenský biografický slovník II.* Martin : Matica slovenská, 1987, s. 91; ROVENSKÝ, Jozef – VÍTEK, Peter. *Slovenskí lekári v zahraničí.* Bratislava : SAP, 2012; JUNAS, Ján – BOKESOVÁ – UHEROVÁ, Mária. *Dejiny medicíny a zdravotníctva.* Martin : Osveta, 1985, s. 393, 400.

⁵ ŠA ZA, LŽ I, kongregačné, 14. 5. 1738.

⁶ Ref. 5, inv. č. 483, župná pokladnica 1747/8, fol. 2a, šk. 498; ŠA ZA, Zbierka cirkevných matrik (ZCM), Rímskokatolícky farský úrad (Rk) L. Mikuláš, rodná matrika, s. 177/1748, s. 185/1749.

⁷ SIEBMACHER, Johann – CSERGHEŐ, Géza. *Wappenbuch des Adels von Ungarn sammt den Nebenländern der St. Stephans Krone.* Nürnberg : Bauer und Raspe, 1885-1892. Heslo: Pichelmayr von Pichelsdorf; rod pochádzal z Dolného Rakúska, do šľachtického stavu povýšil cisár Rudolf II. v Prahe v roku 1577 Bernharda, Hansa a Šimona Pichlmayerovcov.

⁸ ŠA ZA, ZCM, Rk Ružomberok, sobášna matrika, s. 3/1798, matrika zomrelých, s. 183/1807. V roku 1798 sa 29-ročná Antónia Pichlmajerová (†1807) v Ružomberku vydala za 26-ročného Jána Flucka, neskoršieho predstaveného Solného úradu v Ružomberku; Matrika zomrelých, s. 9/1799 – v roku 1799 zomrel v Ružomberku vo veku 89 rokov Anton Pichlmajer; s. 33/1805 – v roku 1805 zomrela v Ružomberku 86-ročná Jozefína Pichlmajerová, ktorá pochádzala z Viedne.

⁹ KEMPELEN, Béla. *Magyar nemes családkok*, zv. I – XI. Budapest : Grill K., 1911 – 1932, zv. II, s. 435. Do zemianskeho stavu povýšil v roku 1646 ich starého otca Sebastiana Breuera kráľ Ferdinand III. V roku 1755 armáles vyhlásila Liptovská stolica.

¹⁰ ŠA ZA, LŽ I, župná pokladnica, r. 1756 – 1765.

¹¹ Ref. 10; ŠA ZA, ZCM, ev. a. v. Paludza, s. 37/1753, 43/1756, 74/1765.

¹² SZLUSHA, Márton. *Liptó vármegye nemes családjai.* Budapest : Heraldika kiadó, 2000, s. 708.

¹³ Štátny archív v Prešove (ŠA PO), ZCM, ev. a. v. Prešov, matrika zomrelých, s. 30/1799.

na penzii (*comitatus emeritus medicus*) zomrel v Liptovskom Mikuláši 5. júla 1813. Pochovali ho na mestskom cintoríne.²⁴

Od roku 1807 nastala zmena na poste stoličného lekára, keď 54-ročného Imricha Winklera vystriedal Josef Šoš (*Joseph Soós, comitatus physicus, *1774²⁵ – †1812*), pochádzajúci z Topoľčian. Zo stoličnej pokladnice dostával 550 zlatých ročne.²⁶ Stoličný lekár Jozef Šoš zomrel pomerne mladý vo veku 35 rokov v roku 1812 v Liptovskom Mikuláši. Príčina úmrtia v matrike uvedená nie je.²⁷

Jedným z ďalších stoličných lekárov a významným nasledovníkom Jozefa Šóša bol dr. Ján Kristián Flitner (*Johann Christian Flittner*), ktorý sa stal hlavným stoličným lekárom v roku 1812.²⁸ Narodil sa 18. decembra 1782 v Spišskej Sobote tamajšiemu mešťanovi a od roku 1792 veterinárnemu lekárovi Fridrichovi Wilhelmovi Flitnerovi a Eve Zuzane, rod. Reisovej (*Reisz*).²⁹ Mladý Ján Kristián študoval na domácich školách a medicínu vyštudoval na univerzitách v Krakove a Jene. Po skončení štúdií sa stal stoličným lekárom v Liptove a usadil sa v Liptovskom Mikuláši.³⁰ V roku 1814 sa oženil s Juditou Stencelovou z Kežmarku (*1796 – †1853 Liptovský Mikuláš). Manželia zrejme nemali žiadne deti, ale o ich vzornom manželskom súžití vypovedá záznam Michala M. Hodžu v poznámke uvedenej v matrike pochovaných v súvislosti s vyznačením pohrebu „*urozenej pani Judity Flitner, rodenej Stencel...*“ – žila v „*manželstve príkladnom 39 r.*“ Ján Kristián Flitner odišiel k príbuzným do Kežmarku, kde 16. júna 1868 zomrel a 19. júna ho na miestnom cintoríne pochoval evanjelický farár Dávid Kunc.³¹

Ján Kristián Flitner sa dôkladne venoval zverenej práci. Z obdobia jeho pôsobenia sa zachoval záznam z roku 1820 o prvom povinnom očkovaní detí v Liptove proti kiahňam. Stolica to nariadila pod hrozbou pokuty. Lekári a felčiari mali rodičom o zaštepení detí vydať písomné svedectvo. Pod jeho odborným vedením vydala v roku 1820 stolica návod na ošetrovanie ľudí, ktorých pohryzol besný pes. V roku 1823 vypracoval fyzik dr. Ján Flitner inštrukcie o odolávaní nákazlivým chorobám, ktoré boli schválené na generálnej kongregácii Liptovskej stolice v decembri 1823.³² V roku 1824 vydal okresným lekárom nariadenie, aby pochytili a vyliečili všetky túlajúce sa ženy nakazené francúzskou chorobou (*syfílis*). Podľa jeho nariadenia z roku 1829 mali obyvatelia, postihnutí očnou chorobou odísť na náklady stolice liečiť sa ku krajinskému špecialistovi, ktorý bol v Trenčíne. V období Flitnerovho pôsobenia postihla Liptov v roku 1831 prvá veľká epidémia cholery.³³

²⁴ ŠA ZA, ZCM, Rk L. Mikuláš, matrika zomrelých, s. 137/1813; jeho krst je v rodnej matrike Hlohovca 29. 10. 1753, rodičia Joachim a Klára Winklerovci; ŠA ZA, LZ I, župné účty 1793/1794, šk. 511, 1792/1793, šk. 512, 1794/1795, šk. 513.

²⁵ Štátny archív v Nitre (ŠA NR), ZCM, Rk Topoľčany, matrika narodených, s. 46/1774.

²⁶ Ref. 10, šk. 529 (1807/1808, 1809/1810).

²⁷ ŠA ZA, ZCM, Rk L. Mikuláš, matrika zomrelých, s. 73/1812.

²⁸ ŠA ZA, LZ I, inv. č. 278, šk. 261; VÍTEK, Peter. *Osudy Dr. Jána Kristiána Flitnera a jeho súkromnej knižnice*, seminár G. F. Belopotocký a Liptovský Mikuláš ako centrum slovenského národného života. In *Knižnica*, 2015, 1, s. 73–76.

²⁹ ŠA PO, Spišský archív v Levoči (SA LE), ZCM, Rk S. Sobota, inv. č. 724, s. 41. Sobáš rodičov – tamže, inv. č. 41, s. 232.

³⁰ *Slovenský biografický slovník II*, s. 98; archívne dokumenty rodu Flitnerovcov zo Spiša a príbuzných rodín (1713 – 1921) v roku 2013 získal Maďarský národný archív v Budapešti, Flittner család, sign. P 2176.

³¹ ŠA PO, SA LE, ZCM, ev. a. v. Kežmarok, inv. č. 236, s. 80; Tiež, inv. č. 241, s. 123; ŠA ZA, ZCM, ev. a. v. L. Mikuláš, inv. č. 539, s. 103

³² ŠA ZA, LZ I, kongr. 1.– 29. 12. 1823, č. 37. Doslovné znenie inštrukcie publikoval CHURÝ, Inštrukcie župného lekára, ref. 1, s. 79–82.

³³ ŠA ZA, LZ I, inv. č. 286, šk. 306; inv. č. 289, šk. 329; inv. č. 332, šk. 450; inv. č. 333, šk. 451; inv. č. 336, šk. 453; inv. č. 337, inv. č. 338, šk. 454. ŠA ZA, pracovisko Archív L. Mikuláš, Obec Vrbický Hušták, zápisnice 1831 – 1868, s. 1–3.

Ján Kristián Flitner bol aj dopisujúcim členom Literárnej spoločnosti krakovskej univerzity. Gustávovi Reusovi pomáhal pri zostavovaní diela o flóre na Slovensku. V roku 1846 odišiel na odpočinok. Ľudovít Matiašovský vo svojom diele zaznamenal aj erb Flitnerovcov, ktorý tvorí šikmo delený štít s brvnom a troma ružami. Klenotom je korunovaný stĺp, z ktorého vyrastajú tri pštrosie perá.³⁷

Významnou osobnosťou liptovského zdravotníctva bol Flitnerov nástupca dr. Karol Hofman (*1814 – †1893). Bol synom remeselníka Andreja Hofmana (*1774 – †1850) a Márie Festovej (*1782 – †1866), zakladateľov liptovskej vetvy pôvodne spišského rodu. Karol Hofman bol strýkom dr. Adolfa Hofmana a od roku 1841 bol v Ružomberku mestským a neskôr okresným lekárom. Mal kvalifikáciu ako lekár medicíny, chirurgie a pôrodnictva. Stoličným lekárom sa stal asi v roku 1850. Oženil sa s Klárou Otíliou Bütnerovou (*1830 – †1893), dcérou úradníka Likavsko-hrádckého panstva Jozefa Bütnera. dr. Karol Hofman sa na konci 19. storočia aj s manželkou a deťmi odsťahovali do Mníška nad Hnilcom, kde aj zomreli.³⁸

Od roku 1888 bol hlavným župným lekárom dr. Július Miko (*1853 – †1920). Pochádzal z Vrbice, zo starej a významnej rodiny Mikovcov. Jeho otec Ján Miko bol obchodníkom s drevom. Bol bratom politika, statkára a aj inšpektora vrbicko-svätomikulášskeho cirkevného zboru Petra Miku a ďalších. Zomrel v Liptovskom Mikuláši 22. augusta 1920.³⁹

V rokoch 1912 – 1922 sa stal župným lekárom dr. Ladislav Hoffmann (*1879 – †1948). Gymnaziálne štúdiá absolvoval v Rimavskej Sobote a Spišskej Novej Vsi. Medicínu študoval v Koložvári, Viedni a Budapešti, kde v roku 1903 štúdiá úspešne ukončil. Prax získal v Budapešti a Košiciach. Od roku 1908 bol mikulášskym obvodným lekárom, neskôr od roku 1912 okresným lekárom. V rokoch 1912 – 1931 bol riaditeľom a lekárom v župnej nemocnici v Palúdzke. Bol zakladateľom samostatného moderného interného oddelenia nemocnice. Po roku 1918 sa angažoval v rôznych spolkoch a Ma-sarykovej lige proti tuberkulóze.⁴⁰

Stoliční chirurgovia

V stredovekých mestách sa za priekopníkov medicíny považujú paradoxne mestskí kati, ktorí sa považovali za znalcov ľudského tela. Niektorí z nich sa nakoniec aj zaoberali ránhojičskou praxou, liečením rán, liečením zlomenín a vykĺbení. Naučili sa pripravovať pre svoje obete aj rôzne utišujúce prostriedky, utlmujúce bolesť pri mučení. Liptovské mestá však počas svojej existencie nemali vlastných katov a na výkon

³⁷ Liptovské múzeum v Ružomberku, Matiašovského zbierka erbov, inv. č. 84 145.

³⁸ Mali sedem detí: Oskara (*1855), ktorý žil v Budapešti, Artura (*1857), ktorý používal priezvisko Havas, Gizelu (*1859 - †1830), vydatú prvýkrát za finančného úradníka Ľudovíta Ordélyho z Budapešti a neskôr za Holéičiho, žijúcu v L. Mikuláši, Irmu, vydatú za Gejzu Václava Gárlathyho, žijúcu v Budapešti, Bianku (*1863), Aranku (*1865), vydatú Hanauerovú, Eugéniu (*1868) a Julianu (*1854 - †1854).

³⁹ VÍTEK, Peter a kol. *Liptovská nemocnica s poliklinikou – dejiny a súčasnosť*. L. Mikuláš : Liptovská nemocnica s poliklinikou L. Mikuláš, 2009.

⁴⁰ STRAZIMIR, Oszkár. *A Legújjabb kor lexikona*, III. zv. Budapest : 1934, s. 56; Ev. a. v. farský úrad v Liptovskom Mikuláši, matrika narodených; jeho dcéra Aranka (*1886 – †1912) sa vydala za továrniku Petra Hubku. Ďalšími deťmi boli Mária (*1888), Július (*1892) a Oľga (*1894).

Liptovský Mikuláš

Najstarší záznam o chirurgovi v mestečku Liptovský Mikuláš je z 12. februára 1698, keď tam pochovali Štefana Mačkášiho *de Tinkova (Macskási)*, 33-ročného mestského lekára (*hirurgus S. Nicolai*). Šľachtický rod Mačkášiovcov pochádzal z Tinkovej, ktorá leží v západnej časti dnešného Rumunsku.⁴⁷

Jeho nástupca Kristián Koch, pôvodne kremnický lekár, sa v roku 1698 oženil v Liptovskom Mikuláši so Žofiou Pongrácovou, vdovou po chirurgovi Štefanovi Mačkášim. Jeho pôsobenie v Liptovskom Mikuláši je doložené v rokoch 1698 – 1700.⁴⁸

V roku 1701 je v matrike rímskokatolíckej farnosti v Liptovskom Mikuláši záznam o pochovaní Jána (priezvisko kňaz zabudol zaznamenať), mestského lekára (*chirurgus oppidi*) vo veku 50 rokov.⁴⁹ Jeden z ďalších chirurgov v tomto období, Jakub Topercer, bol zaťom stoličného lekárniky Martina Kornidesa a v roku 1722 ich kráľ Karol III. spoločne povýšil do zemianskeho stavu.⁵⁰

Cenným prameňom pre sledovanie zmien na postoch liptovských chirurgov sú najmä kongregačné spisy. Mikulášskym chirurgom v roku 1740 bol podľa kongregačných spisov Liptovskej stolice Ján Jakub z Vitnyédu.⁵¹ V roku 1743 sa v kongregačných písomnostiach nachádza žiadosť stoličného chirurga Jána Fridricha Schmidta o vyplatenie platu, ktorý už nedostal štyri roky.⁵² Podľa rodnej matricy pokrstil v rokoch 1718 – 1721 s manželkou Zuzanou v Liptovskom Mikuláši tri deti: Zuzanu, Júliu a Annu. Zomrel niekedy v rokoch 1741 – 1744 v Liptovskom Mikuláši, pretože v roku 1750 sa už spomína vdova Schmidtová.⁵³

O viacerých chirurgoch máme len čiastkové údaje. Napríklad v roku 1747 stolica vyplatila odmenu stoličnému chirurgovi Kazimírovi Grimarskému (aj *Grimanszky*). O presnom období jeho pôsobenia sa iné údaje nepodarilo zistiť.⁵⁴ V roku 1753 pochovali v Liptovskom Mikuláši asi 30-ročného stoličného chirurga (*hirurgus comitatusi*) Ludovíta Krimbsa (*Krimbsz*, *1723 – †1753).⁵⁵ Jeho nasledovníkom bol Ján Hendl (†1766), ktorý dostal zo stoličnej pokladne v roku 1756 mzdu vo výške 60 zlatých.⁵⁶ Zomrel v Liptovskom Mikuláši v roku 1766, ale jeho vek kňaz v matrike neuviedol.⁵⁷ Pochádzal pravdepodobne z meštianskeho rodu z Lubice.⁵⁸

Podľa účtov Liptovskej stolice funkciu stoličného chirurga v roku 1768 zastával Štefan Jablonský.⁵⁹ Oženil sa s Evou Okoličániovou a v roku 1761 pokrstili v Liptov-

⁴⁷ KEMPELEN, ref. 9, zv. VII, s. 3; NAGY, ref. 14, zv. VII, s. 216-222; SIEBMACHER - CSERGHEŐ, ref. 7, s. 385.

⁴⁸ ŠA ZA, ZCM, Rk L. Mikuláš, matrika sobášených, s. 212/1698. V roku 1700 pochoval v Mikuláši Kristián Koch (*chirurgus*) svojho mesačného syna Jána.

⁴⁹ ŠA ZA, ZCM, Rk L. Mikuláš, matrika zomrelých, s. 168/1701.

⁵⁰ KEMPELEN, ref. 9, zv. III, s. 32.

⁵¹ ŠA ZA, LZ I, kongregačné, 9. 9. 1740, inv. č. 208, šk. 44.

⁵² ŠA ZA, LZ I, kongregačné, 13. 4. 1743. ŠA ZA, ZCM, matriky zomrelých Rk farnosti L. Mikuláš sa z rokov 1741 – 1744 nezachovali.

⁵³ ŠA ZA, ZCM, Rk L. Mikuláš, matrika narodených, s. 10/1718, 23/1721, 38/1723, najmladšia dcéra Anna Schmidtová sa v roku 1761 vydala v L. Mikuláši za Jozefa Gromholtza - matrika sobášených, s. 25/1761.

⁵⁴ ŠA ZA, LZ I, kongregačné, 6. 5. 1747, inv. č. 215, šk. 53.

⁵⁵ ŠA ZA, ZCM, Rk L. Mikuláš, matrika zomrelých, s. 8/1753.

⁵⁶ Ref. 10, r. 1756.

⁵⁷ ŠA ZA, ZCM, Rk L. Mikuláš, matrika zomrelých, s. 37/1766.

⁵⁸ ŠA PO, SA LE, ZCM, Rk Lubica, matrika narodených, s. 198/1729.

⁵⁹ Ref. 10, r. 1768.

V roku 1817 sa v artikulárnom chráme v Necpaloch oženil s Helenou Herčútovou, sestrou manželky svojho bratanca Jána Michala Kellnera.⁶⁸ Jeho odpor voči maďarizácii prejavil tým, že na jeseň 1848 odmietol nastúpiť ako lekár k maďarskej garde, a preto ho chceli uväzniť. Pred zatknutím sa zachránil len útekem. Nakoniec ho obvinili z úplatkárstva, bol obžalovaný a zbavili ho funkcie. Ich dôkazy však nepostačovali, a tak ho župný súd v Liptovskom Mikuláši a Vyšší dištriktuálny súd v Bratislave oslobodil a opäť sa vrátil do svojho úradu.⁶⁹ Príchod maďarských vojsk do Liptovského Mikuláša tak znamenal veľké nebezpečenstvo aj pre jeho manželku Helenu, ktorá musela spolu s vnučkami prezlečená do sedliackych šiat opustiť Liptovský Mikuláš.⁷⁰ Ukryvali sa najprv v mlyne v Smrečanoch, neskôr vo Veternej Porube a napokon v Novom Targu. Po doznení revolučných udalostí rokov 1848 – 1849 sa vrátil na svoje pôvodné miesto. Nie však nadhlo, lebo o niekoľko rokov počas pobytu u syna Mórica v Hronci dostal veľkú koliku. Aj napriek tomu, že k nemu zavolali lekára G. K. Zechentera Laskomerského, 9. októbra 1857 zomrel.⁷¹

V rokoch 1847 – 1849 bol mestským lekárom v Ružomberku a od roku 1849 úradným lekárom (*fyzikus*) Liptovskej stolice v Liptovskom Mikuláši Leopold Grossmann (*1825 Sučany – †1900). Lekársky diplom získal v roku 1847 na univerzite vo Viedni. Prax začínal pri prof. Rosovi vo Viedni. V roku 1852 sa vrátil do Viedne. Po dvojročnom študijnom pobyte na klinikách v Berlíne a v Paríži a ročnej praxi očného lekára v Šoproni sa usadil v Pešti (1862), kde v roku 1870 zriadil očné a ušnú nemocnicu pre chudobných. Od roku 1871 bol primárom očného a ušného oddelenia nemocnice sv. Jána. Je autorom niekoľkých desiatok monografických prác zo svojho odboru. Publikoval hlavne v nemeckých a v maďarských odborných časopisoch. Bol členom Francúzskej oftalmologickej spoločnosti a v roku 1888 sa stal dopisujúcim členom *Société de médecine pratique*. Zomrel 30. apríla 1900 v Budapešti.⁷²

V druhej polovici 19. storočia bol okresným lekárom dr. Fridrich Ullmann (*1824 – †1888).⁷³ V Liptovskom Mikuláši sa usadil v polovici 19. storočia. Žil tu aj so svojou manželkou Jozefínou, rodenou Ringovou (*1836 – †1915). Okrem funkcie stoličného chirurga, súkromnej lekárskej praxe sa v roku 1859 stal aj ordinujúcim lekárom mikulášskej stoličnej nemocnice. Zomrel v Liptovskom Mikuláši 23. júla 1888 bez potomkov. F. Ullmann bol nielen lekárom, ale aj finančníkom. V roku 1866 založil spolu s lekárnikom Ludovítom Ballom Liptovský vzájomný výpomocný spolok (*Liptauer Wechelseitiger Aushilfsverein*). V roku 1870 sa utvorila Liptovsko-svätomikulášska spoločenstvo (*Liptószentmiklósi takarékpénztár*). Jej riaditeľom sa stal dr. Fridrich Ullmann a jeho námestníkom Ludovít Ballo.⁷⁴

⁶⁸ ŠA ZA, ZCM, ev. a. v. Necpaly, matrika sobášených, s. 7/1817.

⁶⁹ RAPANT, Daniel. *Slovenské povstanie roku 1848 - 1849*, 1–5. Martin – Bratislava : 1937 – 1972 (register).

⁷⁰ IVANKOVÁ, Elena. *Keď nás ešte nebolo...* In *Národné noviny*, 19. 3. 1922, 53, príloha, s. 3-4.

⁷¹ ĎURIŠKA, ref. 66, s. 190-224.

⁷² ROVENSKÝ - VÍTEK, ref. 4, s. 26-27; Matričný obvod Budapešť IV, matrika zomrelých, č. 135/1900, manželka – Karolína, rod. Picková.

⁷³ ŠA ZA, LZ II, druhopisy židovských matrik, matrika zomrelých, č. 12/1888, príčina úmrtia týfus.

⁷⁴ KANCELOVÁ, Dana: *Liptovská úverná banka – z dejín peňažníctva v Liptovskom Mikuláši*, In *Biatec*, 1998, č. 6, s. 24. Archív Národnej banky Slovenska v Bratislave, archívny fond Liptovská úverná banka v Liptovskom Mikuláši 1870 – 1941.

V roku 1871 bol mikulášskym okresným lekárom Matej Baláž.⁷⁵ Po ňom nastúpil dr. Viktor Alexander Mihálik (*1818 – †1888), rodák z Kežmarku. Bol synom známeho pedagóga Daniela Mihálika. Viktor Mihálik bol kráľovským radcom, honvédskeým lekárom v revolučných rokoch 1848 – 1849, cirkevným inšpektorom a úspešne organizoval boj proti cholerovej epidémii v roku 1873. Oženil sa s Petronelou Pongrácovou (*1831).⁷⁶ Bol úhlavným nepriateľom mikulášskeho ev. a. v. kňaza Michala Miloslava Hodžu.

V druhej polovici 19. storočia boli v Liptove lekármi viacerí Hofmanovci – dr. Karol Hofman, dr. Adolf Hofman a dr. Ladislav Hoffmann.⁷⁷ Hofmanovci, mydlárski majstri, sa v Liptovskom Mikuláši usadili a prenajali si najprv jednu z pongrácovských kúrií. Začiatkom 19. storočia kúpili dom v severovýchodnej časti mikulášskeho námestia. Dr. Adolf Hofman (*1850 – †1912) bol synom Jána Hofmana (*1808 – †1889) a jeho druhej manželky Terézie, rodenej Lániovej. Po skončení štúdií sa stal okresným lekárom mikulášskeho slúžnovského okresu. V roku 1877 sa oženil v Liptovskom Mikuláši s Irenou Scholtzovou (*1857 – †1924). Jeho najstarší syn Adolf (*1878 – †1955 Bratislava) sa oženil s Magdalénou Lániovou. Bol liptovským hlavným slúžnym, neskôr okresným sudcom v Liptovskom Hrádku.

Podľa výkazu lekárov Liptovskej župy z roku 1900 pracovali v Liptovskom Mikuláši viacerí lekári – dr. Jozef Bella (*1864 – †1946), ktorý ukončil štúdium medicíny v Prahe v roku 1890, ďalej dr. Adolf Hofman (*1850), ktorý lekárske diplom získal v roku 1876 vo Viedni s platom 1700 zlatých, dr. Bernát Kux (*1853), ktorý štúdiá medicíny ukončil v roku 1876 vo Viedni s platom 400 zlatých, dr. Július Miko (*1853), štúdiá ukončil vo Viedni v roku 1880 s platom 2600 zlatých a dr. Emil Pálka (*1858), ktorý štúdium ukončil rovnako vo Viedni v roku 1886.⁷⁸

Od roku 1908 bol mikulášskym obvodným lekárom a od roku 1912 okresným lekárom ďalší zo spomínanej rodiny Hofmanovcov, dr. Ladislav Hoffmann (*1879 – †1948). V rokoch 1912 – 1931 bol riaditeľom aj lekárom v nemocnici v Palúdzke. Neskôr bol okresným lekárom dr. Maximilián (*Miksa*) Stein (*1865 – †1913 Liptovský Mikuláš).

Nemecká Lupča

Nemecká (dnes Partizánska) Lupča bola sídlom slúžnovského okresu a od polovice 18. storočia aj sídlom jedného zo stoličných chirurgov. V matričných záznamoch sa uvádzajú lekári, ktorí sa usadili v Lupči a okolí alebo boli s Lupčou nejako spojení. V roku 1759 je v lupčianskej matrike záznam o sobáši berlínskeho chirurga Gottfrieda Schillera (*asi 1714 – †1789) so zemiarkou Julianou Bošániovou (*1733 – †1812).⁷⁹ V zázname o jeho úmrtí 31. októbra 1786 sa uvádza, že bol okresným chirurgom.⁸⁰ V roku 1761 Gottfried Schiller (*Slavnego Widgeka nasho Lyptovszkého Felczír*) kúpil v Lupči dom s príslušenstvom a pivovarským kotlom od Heleny Farkašovej, vdovy po Martinovi Šolcovi.⁸¹

⁷⁵ ŠA ZA, ZCM, ev. a. v. L. Mikuláš, matrika narodených, č. 186/1871, krstný rodič pri krste.

⁷⁶ ŠA ZA, ZCM, Rk L. Mikuláš, matrika sobášených, s. 215/1845.

⁷⁷ VÍTEK, ref. 39, s. 7.

⁷⁸ ŠA ZA, LZ II, *Liptó vármegye területén lakó orvostudorok és sebészek törzskönyve*, 1900.

⁷⁹ ŠA ZA, ZCM, Rk P. Lupča, matrika sobášených, s. 271/1759; ev. a. v. P. Lupča, matrika zomrelých, s. 112/1812.

⁸⁰ ŠA ZA, ev. a. v. P. Lupča, matrika zomrelých, s. 16/1789.

⁸¹ ŠA ZA, pracovisko Archív L. Mikuláš, Mesto P. Lupča, protokol majetkovoprávných kontraktov 1738–1791, s. 25.

Podľa matriky Paludze sa syn kežmarského mešťana Jakuba Kislera, chirurg Tomáš Kisler (*Kiszler, chirurgus*), oženil 25. mája 1768 s Eleonórou Zachariášovou, vdovou po lupčianskom mešťanovi Jozefovi Hendlovi.⁸² V roku 1802 v Lupči pochovali Zuzanu Holešovú (*Holesch*), manželku banskobystričského chirurga, ktorá zomrela vo veku 52 rokov.⁸³

Ako prvý známy chirurg lupčianskeho slúžnovského okresu sa v rokoch 1758 – 1772 spomína v Lupči Ján Nepomuk Oto (*Ottho*). Oženil sa v Nemeckej Lupči 15. februára 1757 s Klárou Tajchinovou, pochádzal zo sliezskeho mesta Benešov (dnes Horní Benešov, okr. Bruntál).⁸⁴ V rokoch 1758 – 1772 v Lupči nechal pokrstiť s manželkou Klárou svojich sedem detí.⁸⁵

V roku 1772 sa ako chirurg v Lupči pri krste dcéry Anny Barbory a v roku 1777 dcéry Zuzany v Nemeckej Lupči spomína francúzsky lekár František de La Rose.⁸⁶ V účtoch Liptovskej stolice sa však uvádza už od roku 1771. Spolu s manželkou Máriou Jozefínou, rodenou Schwanhauserovou žili v kaštieli Alexia Mešku (*1769 – †1841) v Mitošínách (súčasť Bešeňovej). V matrike pokrstených rímskokatolíckej farnosti v Liptovskej Teplej je záznam o krste ich dcéry Márie Jozefíny Rozálie (*1773 – †1774).⁸⁷

Aj keď sa o miesto chirurga v Nemeckej Lupči v roku 1779 uchádzal František Očadly (*Otsadly*), absolvent lekárskej fakulty v Budíne,⁸⁸ ešte v roku 1779 Františka de La Rose na poste chirurga vystriedal Matej Krcho. Býval, rovnako ako jeho predchodca, v kaštieli v Mitošínách. V roku 1790 s manželkou Eleonórou pokrstili v Liptovskej Teplej dcéru Jozefínu Zuzanu.⁸⁹

Jedným z lupčianskych chirurgov bol Karol Hečner (*Hecsner*). Vdova po ňom Eva, rodená Textorisová (*asi 1713 – †1786) zomrela v Lupči a pochovali ju 9. mája 1786.⁹⁰

V Nemeckej Lupči bol na konci 18. storočia chirurgom Bernard Chimenéz (*Don Ximenes*). V období rokov 1792 – 1795 mu stolica ročne vyplácala za jeho služby 200 zlatých.⁹¹ V zázname o jeho úmrtí a pochovaní v Nemeckej Lupči v roku 1804 sa uvádza, že zomrel vo veku približne 70 rokov. Pochádzal zo Španielska, ale predtým žil vo Viedni.⁹²

Začiatkom 19. storočia funkciu chirurga v Lupči zastávali v rokoch 1807/1808 Jozef Gukenberger a v rokoch 1809/1810 Ján Klausin (*Klauszin*), ktorým Liptovská stolica vyplatila ročnú odmenu 200 zlatých.⁹³

V roku 1861 sa v Lupči oženil 27-ročný stoličný chirurg Samuel Hlaváč (*1833 – †1885) z Lupče s 20-ročnou Agnesou Hendlovou z Lupče.⁹⁴ Ešte v roku 1874 bol

⁸² ŠA ZA, ev. a. v. Paludza, matrika sobášených, s. 336/1768.

⁸³ ŠA ZA, ev. a. v. P. Lupča, matrika zomrelých, s. 63/1802.

⁸⁴ ŠA ZA, Rk P. Lupča, matrika sobášených, s. 270/1757.

⁸⁵ ŠA ZA, matrika narodených: Eleonóra (*1758), Ignác (*1760), Mária Terézia (*1762), František (*1765 – †1805), Gašpar (*1767), Alojz (*1769) a Ladislav (*1772). Jeho syn Gašpar Otto bol v rokoch 1791 – 1815 bol učiteľom druhej triedy ružomberskej katolíckej školy a od roku 1793 správcom tejto školy, neskôr sa stal profesorom gramatiky na ružomberskom piaristickom gymnáziu. V Ružomberku žil s manželkou Máriou a štyrmi deťmi Máriou, Antonom, Karolom a Annou.

⁸⁶ ŠA ZA, ZCM, Rk P. Lupča, matrika narodených, s. 65/1772, s. 105/1777.

⁸⁷ ŠA ZA, ZCM, Rk L. Teplá, matrika narodených, s. 138/1773, matrika zomrelých, s. 192/1774.

⁸⁸ ŠA ZA, LZ I, kongregačné, 20. 9. 1779, inv. č. 247, šk. 122.

⁸⁹ ŠA ZA, ZCM, Rk L. Teplá, matrika narodených, s. 8/1790.

⁹⁰ ŠA ZA, ev. a. v. P. Lupča, matrika zomrelých, s. 9/1786.

⁹¹ ŠA ZA, LZ I, župné účty 1793/1794, šk. 511, 1794/1795, šk. 513.

⁹² ŠA ZA, ZCM, Rk P. Lupča, matrika zomrelých, s. 100/1804.

⁹³ ŠA ZA, LZ I, župné účty, 1807/1808, 1809/1810, šk. 529.

⁹⁴ ŠA ZA, ZCM, ev. a. v. P. Lupča, matrika sobášených, č. 6/1861.

mu panovník Ferdinand III. v roku 1644 povolil slobodne vykonávať svoje povolanie na území Uhorska. Ignác Rumpler pochádzal z rodiny správcu majetkov v Tajove – Ignáca Rumplera. Nie je známe, kde získal lekárske vzdelanie. Podľa záznamov v matrikách bol ženatý s Karolínou Kováčovou-Martiniovou, pochádzajúcou zo zemianskeho rodu z Trenčianskej stolice. Najprv pôsobil vo Vyhniach, kde sa mu v roku 1808 narodila prvá dcéra Agneša Karolína Terézia.¹⁰⁵ Jeho druhým pôsobiskom bolo Brezno. V roku 1811 sa mu tam narodila druhá dcéra Petronela Leontína Eulida.¹⁰⁶ V roku 1812 prišiel do Liptova a stal sa jedným z troch stoličných chirurgov. V písomnostiach Liptovskej stolice sa zachovala jeho žiadosť o prijatie na toto miesto. Usadil sa aj s manželkou v Ružomberku.¹⁰⁷ Jeho dcéra Karolína Alžbeta sa v roku 1835 v Ružomberku vydala za komorského správcu v Malužinej – Jána Nepomuka Vlkolinského, syna bývalého správcu hámra na Maši – Ondreja Vlkolinského (*1776 – †1828).

Ignác Rumpler bol liptovským stoličným lekárom počas prvej cholerovej epidémie (*morna uplawica, alebo jak rečená Cholera*) v roku 1831. Vo svojej správe Liptovskej stolici popísal otrasnú bilanciu cholery v najzápadnejšej časti Liptova, kde chorobe v obciach Hubová, Komjatná, Lubochňa, Švošov a Stankovany podľahlo 324 obyvateľov. Má zásluhy na obmedzení ďalšieho šírenia epidémie a jej zdolaní na jeseň 1831. Zomrel a bol pochovaný v Ružomberku v roku 1840 vo veku 67 rokov.¹⁰⁸

V ružomerských protokoloch sa zachovala sťažnosť Ignáca Rumplera z roku 1825 na Michala Potkana mladšieho, ktorý ho vážne zranil hodenou skalou. Chlapca pre výstrahu odsúdili senátori na 25 rán palicou (*virgasou na chrbte znjet magicich*).¹⁰⁹

S jeho pôsobením je spojený list, ktorý adresoval permanentnej deputácii Liptovskej stolice počas cholerovej epidémie v roku 1831. Oznamuje v ňom, že vo viacerých obciach došlo k prejavom nespokojnosti. Najväčšie nepokoje vypukli v Bešeňovej, kde vzbúrení obyvatelia prinútili lekára, aby použil lieky a dokázal ich neškodnosť. K väčšej rebélii došlo aj v Hubovej, kde sa však hnev obyvateľov preniesol na židov.¹¹⁰

Od polovice 19. storočia zastával funkciu stoličného chirurga v Ružomberku dr. Ferdinand Glücksmann (*asi 1786 – †1863) z Liptovskej Štiavnice. V roku 1849 pochoval v Štiavničke svoju 55-ročnú manželku Johanu, rod. Tholtovú.¹¹¹ V nasledujúcom roku sa oženil v Liptovských Kľačanoch s vdovou Johanou Fehérpatakyovou.¹¹²

Chirurg ružomerského okresu Gustáv Adolf Šefranka (*1831 – †1864), rodák zo Štrby, bol propagátorom kúpeľov v Korytnici a Lúčkach. Svoje odborné práce publikoval v slovenčine. Bol ženatý s Annou Šetkovou. V roku 1860 pokrstili v Nemeckej Lupči syna Pavla Jána.¹¹³ Zomrel v Ružomberku na suchoty 30. augusta 1864.¹¹⁴

¹⁰⁵ Štátny archív v Banskej Bystrici (ŠA BB), ZCM, Rk Vyhne, matrika narodených, s. 39/1808.

¹⁰⁶ ŠA BB, ZCM, Rk Brezno, matrika narodených, s. 185/1811.

¹⁰⁷ V tunajšom rímskokatolíckom kostole pokrstili v rokoch 1813 – 1821 štyri deti: Atilu Huga Arnolda (*1813), Máriu Alžbetu (*1818), Karolínu Alžbetu Jozefínu (*1820) a Jána Nepomuka Ludovíta Michala (*1821).

¹⁰⁸ ŠA ZA, ZCM, Rk Ružomberok, matrika zomrelých, s. 59/1840.

¹⁰⁹ VÍTEK, Peter - CHURÝ, Slavko – STRUHÁR, Víťazoslav a kol. V *stopách dávno odviaťeho času, Monografia obcí Komjatná, Stankovany, Hubová, Švošov a Lubochňa*. Banská Bystrica : Polygrafia Gutenberg, 2007, s. 124-125; VÍTEK, Peter. *Významné osobnosti hradného a komorského panstva v Liptovskom Hrádku*, Liptovský Hrádok : 2008, s. 56-57.

¹¹⁰ CHURÝ, Slavko. Permanentná deputácia Liptovskej stolice z roku 1831 a jej písomnosti. In *Slovenská archivistika*, 1987, roč. 22, č. 2, s. 93.

¹¹¹ ŠA ZA, ZCM, Rk Ludrová, matrika sobášených, s. 177/1824.

¹¹² ŠA ZA, matrika zomrelých, s. 130/1849; Rk L. Kľačany, sobášna matrika, s. 13/1850.

¹¹³ ŠA ZA, ev. a. v. P. Lupča, matrika narodených, s. 76/1860.

¹¹⁴ ŠA ZA, ev. a. v. P. Lupča, matrika zomrelých, č. 43/1864.

lice.¹²⁰ V roku 1824 nechal v Hybiach s manželkou Julianou pokrstiť dcéru Kláru.¹²¹ Pochádzal zo zemianskej rodiny Ladislava Gereho a Zuzany, rodenej Dobockej (*Dobóczy*).¹²² Jeho syn Ján Gere mladší vykonal v Liptove v roku 1845 prvú operáciu sivého zákalu (*beľmo*).¹²³

Okresným lekárom v Hybiach sa po jeho smrti stal Jonáš Bohumil Guoth (*1811 Lubela – †1888 Hybe). Narodil sa v rodine Jozefa Guotha a Johany, rodenej Revickej. Oženil sa s Máriou Lubyovou (*1829 – †1892). Študoval na gymnáziách v Gemeri a Kežmarku. Medicínu vyštudoval v rokoch 1829 – 1836 v Pešti. Ako lekár pôsobil najprv v Pešti a od roku 1838 v Hybiach. V Pešti založil v roku 1833 prvý slovenský národný lekárske spolok *Spoločnosť lekársko-slovanská*, ktorý združoval študujúcich medikov. Už ako študent uverejnil prácu o chrípke. Tlačou mu vyšla dizertačná práca o všeobecných základoch terapie. Z maďarčiny preložil spisy o besnote a v rukopise ostala jeho práca o včelárstve. Bol zberateľom ľudových piesní a z nich súbory liptovských a nitrianskych piesní poskytol J. Kollárovi pre dielo *Národné spievanky*. Bol aj pokladníkom spolku Tatrin, poradcom Ludovíta Štúra pri kodifikácii spisovnej slovenčiny. Michal Miloslav Hodža mu venoval spis *Epigenes Slovenicus*. Počas revolúcie sa angažoval, za čo ho uväznili v rokoch 1849 – 1849 v Segedíne (*Szeged*). V roku 1861 bol kandidátom na poslanca uhorského snemu.¹²⁴

Stoličný lekárnik a lekárne v Liptovskom Mikuláši

Prvé správy o lekárnach na území dnešného Slovenska sa zachovali už zo 14. storočia. Vznikali v kláštoroch alebo sídlach bohatších šľachticov. Verejné lekárne vznikali v slobodných kráľovských mestách, neskôr v sídlach stolíc. Medzníkom v dejinách lekárnictva v Uhorsku bolo, rovnako ako v prípade úradu stoličného lekára, utvorenie zdravotnej komisie pri Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rade v roku 1738. Jej úlohy neskôr prevzalo v roku 1783 zdravotnícke oddelenie miestodržiteľskej rady.

Činnosť lekární v Uhorsku upravovali rôzne predpisy. Generálny zdravotnícky normatív z 2. januára 1770 nariaďoval lekárnikom povinnú skúšku na niektorej z fakúlt vtedajších univerzít, aby mohli viesť lekárne. Bratislavský mestský lekár Ján Torkoš vydal v roku 1745 bratislavský sadzobník *Taxa pharmaceutica Posoniensis*. Podľa tohto dokumentu sa mal riadiť stoličný zdravotný personál na základe nariadenia miestodržiteľskej rady z 30. mája 1769. Výnos Márie Terézie z 25. novembra 1775 zdôrazňoval, že všetci lekárnici v Uhorsku sú povinní riadiť sa liekopisom platným vo všetkých častiach monarchie. Nový predpis *Taxa pharmaceutica* uviedli do života 1. januára 1776. Jej cieľom bolo zlepšiť vybavenosť lekární a skvalitniť zásobovanie liekmi.¹²⁵

Prvým známym stoličným lekárnikom v Liptovskom Mikuláši bol od konca 30. rokov 18. storočia Martin Kornides (*Cornides*, *1665 – †1749). Lekárnikom bol

¹²⁰ ŠA ZA, ZCM, ev. a. v. P. Lupča, matrika zomrelých, s. 255/1844.

¹²¹ Ref. 118, matrika narodených, s. 149/1824, manželka boli helvétskeho vierovyznania a obidvaja zemaná.

¹²² KEMPELEN, ref. 9, zv. IV, s. 295-296, členovia rodu žili v Boršodskej a Hevešskej stolici.

¹²³ *Z Nemeckej Lupče, dňa 6. októbra...*, In *Slovenské národné noviny*, 16. 10. 1846, č. 127, s. 509.

¹²⁴ *Biografický lexikón Slovenska III*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2007, s. 254; *Slovenský biografický slovník II*. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 245; JUNAS – BOKESOVÁ – UHEROVÁ, ref. 4, s. 436.

¹²⁵ CHURÝ, Niektoré dokumenty, ref. 1, s. 279.

syn Samuel Gros (*1754) študoval v roku 1774 medicínu na Trnavskej univerzite.¹⁴² Oženil sa s Annou Ježovičovou. Jeho rodina žila od konca 70. rokov 18. storočia v Rimavskej Sobote, kde sa Samuel Gros ml. stal tiež lekárnikom.¹⁴³

Dozor nad prácou stoličného lekárnika mal stoličný lekár, ktorý skúmal množstvo a kvalitu liekov v stoličnej lekárni. Správy o takýchto revíziách predkladal stolicy. Stav mikulášskej stoličnej lekárne dokumentuje aj správa lekára Samuela Breuera z 5. júla 1763, ktorá tvrdí, že lekárnik mal v zásobe všetky potrebné liečivá v požadovanej kvalite a primerane uskladnené. O liečivá s obmedzenou trvanlivosťou sa lekárnik dobre staral. Ešte podrobnejšie informácie o stave lekárne podáva správa stoličného lekára Dávida Vietorisa z októbra 1767. Podľa nej na úschovu niektorých liečiv slúžili priestory pivnice. Na prípravu liečiv slúžila miestnosť označená ako laboratórium. Revízia lekárne zo 6. júna 1769 medzi liečivami živočíšneho pôvodu uvádza aj stonožky, zajačie sadlo, medvedie sadlo, zub hrocha, zub morského koňa, prášok z rohu nosorožca, slonová kosť, jelenie parohy, antilopie kopyto a dokonca aj časť ľudskej lebky. Inventár lekárne tvorilo okrem iného aj 16 väčších drevených nádob, 108 menších a 334 drevených škatúľ. Okrem nich aj 61 sklenených fliaš či cínové nádoby, medený a cínový mažiar.¹⁴⁴

Okolo roku 1770 si druhú lekárňu v Liptovskom Mikuláši otvoril Michal Nentvich (*Nentwitsch, Nendvich*, *1737 – †1822). Na základe rozhodnutia stoličnej vrchnosti mu však v roku 1772 lekáreň zatvorili. Jedným z dôvodov na zatvorenie lekárne bola neopatrná manipulácia s jedmi. Zdá sa však, že to bola len zámienka, pretože s jeho službami boli iné úrady spokojné. Zdravotná kancelária vo Viedni to potvrdila 21. júla 1772 a rovnako aj vojenské orgány 1. augusta 1772, keďže Nentvich zásoboval liekmi Nádašdyho pluk počas jeho dislokácie v Liptove. Vojenský chirurg P. Neumann na jeho obranu vyhlásil, že zásobovanie liekmi zo starej stoličnej lekárne bolo veľmi problematické. Proti tomuto vyhláseniu však protestoval stoličný lekárnik Pavol Trstenský. Michal Nentvich sa nevzdával a predložil svoju sťažnosť priamo panovníčke Márii Terézii, ktorá 31. augusta 1772 nariadila celú záležitosť prešetriť. V spise v tejto veci sa zachovalo aj svedectvo rožňavského lekárnika M. Schmidta z 1. novembra 1763, pri ktorom Michal Nentvich pracoval.¹⁴⁵ V roku 1770 sa v Liptovskom Mikuláši oženil s Rozáliou Kubíniovou. V roku 1786 pokrstili v Liptovskom Mikuláši syna Michala.¹⁴⁶ Lekárnik Michala Nentvicha pochoval vrbicko-mikulášsky kňaz Matúš Blaho v roku 1822. Zomrel vo veku 85 rokov.¹⁴⁷ Ešte v roku 1805 si otvoril bez povolenia lekáreň v meste Michalov syn Jonáš Nentvich (*1772 – †1824). Lekárňu fungovala aj v druhej polovici 19. storočia. Lekárnik Jonáš Nentvich zomrel v Liptovskom Mikuláši v roku 1824 vo veku 52 rokov. Jeho manželku Annu, rodenú Pongrácovú pochovali v Liptovskom Mikuláši 9. septembra 1823.¹⁴⁸

¹⁴² Ref. 10, r. 1756 – 1765; ev. a. v. Paludza, matrika narodených, s. 37/1754.

¹⁴³ ŠA BB, ZCM, ev. a. v. Rimavská Sobota, matrika narodených, s. 68/1779 krst Samuela, s. 107/1780, krst dcéry Karolíny, s. 126/1785, krst dcéry Jozefíny, s. 2/1787, krst syna Samuela, s. 5/1789 krst syna Františka, s. 6/1792 krst Anny Zuzany a s. 7/1794 krst Karolíny.

¹⁴⁴ CHURÝ, Niektoré dokumenty, ref. 1, s. 282.

¹⁴⁵ ŠA ZA, LZ I, Kongregačné, 15. 9. 1772, 14. 12. 1772; CHURÝ, ref. 125, s. 280.

¹⁴⁶ ŠA ZA, ZCM, RK L. Mikuláš, matrika narodených, s. 44/1786; ich dcéra Juliana sa v roku 1806 vydala za číždára (*cothurnarius*) Samuela Bittnera a dcéra Terézia (†1843) sa zase v roku 1810 vydala v L. Mikuláši za Petra Bittnera, pochádzajúceho zo Spišskej stolice; Ev. a. v. farský úrad v L. Mikuláši, matrika sobášených, s. 95/1806; matrika zomrelých, s. 111/1810.

¹⁴⁷ Ev. a. v. farský úrad v L. Mikuláši, matrika zomrelých, s. 34/1822.

¹⁴⁸ Ref. 147, s. 40/1824, s. 38/1823.

zlatých mu potvrdil stoličný lekár Imrich Winkler.¹⁵⁸ V roku 1798 miestodržiteľská rada vyšetrovala sťažnosť úradníka solného úradu v Liptovskom Hrádku na mikulášskeho lekárnikovi, ktorý si vyúčtoval za lieky poskytnuté úradníčkovej manželke vo výške 38 zlatých, ktorá však medzitým zomrela. Lekárnik sa bránil, a tak spory pokračovali až do konca 18. storočia.¹⁵⁹

Dokumenty z konca 18. storočia dokazujú, že Liptovská stolica chudobnému obyvateľstvu v prípade potreby poskytovala lieky bezplatne. Výdavky za lieky hradila stolica lekárnikovi zo svojho rozpočtu.¹⁶⁰ Stoličným lekárnikom bol aj Adamov syn Ľudovít Karol Moeš (*1786 – †1863), ktorý ešte v polovici 19. storočia vlastnil lekárňu na námestí v Liptovskom Mikuláši, kde žil aj s manželkou Julianou, rodenou Musiovou (*Muszy*, †1883). Karol Ľudovít v budove podľa archívnych dokumentov prevádzkoval lekárňu a už v čase svojho sobáša v roku 1814 zastával funkciu stoličného lekárnikovi.¹⁶¹

Stoličná pôrodná asistentka

K zdravotníckemu personálu stolice patrila aj pôrodná baba (*obstetrix*). Sídlila v centre stolice, Liptovskom Mikuláši. Bola podriadená priamo stoličnému fyzikusovi, rovnako ako stoliční lekári a stoličný lekárnik. V účtoch z roku 1807 – 1808 sa ako stoličná pôrodná asistentka (*baba stolicna*) prvýkrát spomína Katarína Rábová (*Raab*).¹⁶²

¹⁵⁸ ŠA ZA, LŽ I, Kongregačné 3. 1. 1798; CHURÝ, Niektoré dokumenty, ref. 1, s. 281.

¹⁵⁹ ŠA ZA, LŽ I, Kongregačné 15. 11. 1798; CHURÝ, Niektoré dokumenty, ref. 1, s. 281.

¹⁶⁰ ŠA ZA, LŽ I, Kongregačné, 15. 9. 1772, 14. 12. 1772; CHURÝ, Niektoré dokumenty, ref. 1, s. 280-281.

¹⁶¹ Ev. a. v. farský úrad v L. Mikuláši, matrika sobášených, sobáš 16. 4. 1814.

¹⁶² ŠA ZA, LŽ I, župné účty, šk. 529 (1807/1808).

TELOVÝCHOVNÝ SPOLOK
„JEDNOTA PROLETÁRSKEJ TELOVÝCHOVY VO VRÚTKACH“
V ROKOCH 1932 – 1933

JÁN ŽUCHA

ŽUCHA, Ján. The Physical Training Association “Proletarian Physical Training Union in Vrútky” in 1932 – 1933. In *Archívny almanach*, 2020, vol. III, p. 60-67.

Sport and physical training in general have a rich history. In the 19th century, when various cultural, social and educational associations were being founded, also physical training associations played an important role among them. From their beginnings, they were primarily aimed at the promotion of physical fitness of individuals and at their spiritual and ethical education. The study aims on the demonstration of the results of workers' physical training associations in one of the largest municipalities of the Martin District in the period of existence of the first Czechoslovak Republic.

Keywords: association, Communist Party, sport, culture

PhDr. Ján Žucha, Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, pracovisko Archív Martin, 038 04 Bystrička 155

Po vzniku Československej republiky v roku 1918 nastala opäť príležitosť na založenie a pôsobenie rôznych telovýchovných spolkov, ktorých tradícia siahala do druhej polovice 19. storočia a zanikli v období silnejúcej maďarizácie v Uhorsku po roku 1907. Ako prvý telovýchovný spolok, ktorého činnosť sa podarilo obnoviť v novovzniknutej a slobodnej Československej republike bola telovýchovná jednota Sokol. Jej jednoty v priebehu roka 1919 vznikali po celom území Slovenska. Na jeho konci už na Slovensku existovalo šesť sokolských žúp. Obce a mestá v martinskom okrese patrili do tzv. Podtatranskej – Hviezdoslavovej župy. Boli to mesto Martin a obce Mošovce, Sučany, Slovenské Pravno a Vrútky.

V obci Vrútky nepôsobila len *Telovýchovná jednota Sokol*, ale v priebehu 20. rokov 20. storočia sa stali sídlom viacerých telovýchovných spolkov. Už 31. januára 1921 boli rozhodnutím Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska č. 114/1921 adm.¹ schválené stanovy spolku *Československý Orol* so sídlom vo Vrútkach. Hlavným cieľom spolku bolo viesť členskú základňu k láske k športu a cvičeniu. Veľkú pozornosť kládli na brannú výchovu a atletiku.

Svoj vlastný telovýchovný spolok mali aj členovia miestnej židovskej náboženskej obce. Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska rozhodnutím č. 40988/1924 schválilo stanovy spolku *Organizácia židovských skautov* vo Vrútkach. Cieľom spolku

¹ Štátny archív v Žiline, pracovisko Archív Martin (ďalej len ŠA ZA, pA MT), Okresný úrad Martin 1923 – 1945 (ďalej len OÚ MT 1923 – 1945), Evidencia telovýchovných spolkov 1920 – 1946, inv. č. 106.

bola propagácia skautskej činnosti, prehĺbenie náboženskej mravnej výchovy v duchu židovských tradícií, povznášať duševné a mravné sily slovenskej židovskej mládeže. Plánovali to dosiahnuť organizovaním mládeže bez rozdielu pohlavia, zakladaním pobočiek, skupín a oddielov no a samozrejme uskutočňovaním výchovy členov podľa skautských zásad.²

Nariadením Župného úradu v Martine č. 13646/1925 boli schválené stanovy ďalšieho telovýchovného spolku v obci, ktorý niesol názov *Zbor československých futbalových sudcov*. Bol zameraný skôr jednostranne, ako už jeho samotný názov napovedá, na futbal a jeho cieľom bolo vychovať kvalitných futbalových rozhodcov a hráčov a dohliadať nad riadnym chodom futbalového športu vôbec.³

Postupne silnejúce postavenie Komunistickej strany v Československu sa prejavilo aj v martinskom okrese, nevynímajúc ani obec Vrútky. Aj tu mala silné postavenie organizácia komunistickej mládeže, ktorá sa sformovala pri miestnej kníhtlačiarňi *Bratstvo* vo Vrútkach. V prvej polovici 20. rokov sa tu istú dobu nachádzala aj redakcia dvoch významných komunistických časopisov *Spartakus* a *Pravda Chudoby*.

Prvý komunistický telovýchovný spolok, ktorý pôsobil vo Vrútkach niesol názov *Federovaná robotnícka telocvičná jednota (ďalej len F.R.T.J.)*. Vznikol v roku 1922 a stanovy mu schválilo Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska dňa 27. júna 1922.⁴ Účelom spolku bol dbať na telesné, duševné a mravné povznesenie svojich členov. Svoje ciele chceli dosiahnuť najmä pestovaním telesnej výchovy, cvičením, ale aj vychovávaním a vzdelávaním cvičiteľov a pracovníkov v sociálnej starostlivosti o robotnícky dorast. K jeho zániku došlo na základe uznesenia valného zhromaždenia spolku konaného dňa 2. septembra 1929 vo Vrútkach a následného predloženia tohto uznesenia Krajskému úradu v Bratislave, ktoré ho schválilo 13. augusta 1931 nariadením č. 99761/1931/8.

Následne podľa správy Žandárskej stanice vo Vrútkach zo dňa 22. júna 1931, ktorá bola zaslaná na Krajské žandárske veliteľstvo v Bratislave sa uvádza, že Komunistická strana vo Vrútkach má v pláne založiť nový telovýchovný spolok pod názvom: *Jednota proletárskej telovýchovy*. Predstavitelia prípravného výboru tohto nového spolku boli Rudolf Gella, typograf z Vrútok, Koloman Lehmann a Arpád Andrašovský, zamestnanci kníhtlačiarne *Bratstvo* vo Vrútkach a napokon robotník Ján Majer, zamestnaný na parnej pile vo Vrútkach. Podľa správy všetky tieto osoby boli silnými prívržencami komunistickej strany, preto žandárstvo predpokladalo, že vznik plánovaného spolku bude len zámienkou pre rozširovanie protištátnej činnosti strany v okrese,⁵ čo sa však neskôr nepotvrdilo. Prvé valné zhromaždenie spolku sa konalo dňa 27. júna 1931 v miestnosti hotela Wachsberger vo Vrútkach na základe povolenia Okresného úradu v Martine, ktorý ako svojho zástupcu na zasadnutie určil miestneho obecného notára Júliusa Ďurkoviča.

Zhromaždenie otvoril prípravným výborom poverený predseda Koloman Lehmann a zúčastnilo sa ho 20 členov. Po uvítacom príhovore všetkých prítomných oboznámil s účelom spolku, ktorým bola hlavne telovýchova mládeže. Následne sa

² Ref. 1.

³ Ref. 1.

⁴ ŠA ZA, pA MT, OÚ MT 1923 – 1945, adm., III. Agenda, 1931, inv. č. 2314, šk. 424, Zánik robotníckej telocvičnej jednoty vo Vrútkach.

⁵ Ref. 4, inv. č. 1011, šk. 78, Komunistická strana vo Vrútkach – založenie spolku „Jednota proletárskej telovýchovy“.

pristúpilo k schvaľovaniu stanov, ktoré prečítal Rudolf Gella. Všetkými prítomnými boli stanovy schválené, čo viedlo k voľbe funkcionárov. Za predsedu spolku bol zvolený Koloman Lehmann, za zapisovateľa Rudolf Kőnyves, za pokladníka Arpád Andrašovský, za hospodára Jozef Dankovský, za členov výboru Jozef Sýkora a Ján Majer a za náčelníka bol zvolený Rudolf Gella.⁶ Novozvolený predseda Koloman Lehmann žiadal, aby sa členovia dohodli na zápisnom a členských príspevkoch. Ako zápisné bola ustálená suma 2 Kč a členské 2 Kč mesačne. Pre dorast (členovia vo veku 14 – 18 rokov) bolo stanovené polovičné zápisné i členské. Okrem toho predseda navrhol, aby bola podaná žiadosť aj na školskú správu, pretože chcel, aby sa členmi mohli stať aj školopovinné deti (do 14 rokov), ktoré by sa následne mohli zúčastňovať aj na spolkovom živote. Zápisné pre nich bolo stanovené na 1 Kč a mesačné členské stanovené na 0,50 halierov. Rokovanie bolo ukončené o 18:15 hod.

Krajinský úrad v Bratislave však kvôli nedostatkom v spolkových stanovách zaujal zamietavé stanovisko a z týchto dôvodov spolok nemohol byť oficiálne uznávaný. Členovia spolku preto pristúpili aspoň k založeniu *Futbalového klubu*. Išlo o záujmový spolok, ktorého členovia sa pravidelne stretávali, aby si spoločne zahrli a zatrénovali futbal. Keďže všetci boli robotníci na parnej pile vo Vrútkach, ihrisko mali zriadené na voľnom priestranstve skladiska tohto zariadenia. Okrem toho si založili aj spolok *Červených skautov*, ktorý mal v programe uskutočňovať spoločné výlety do prírody.⁷

Spolkové stanovy Jednoty proletárskej telovýchovy vo Vrútkach boli Krajinským úradom v Bratislave schválené až 20. septembra 1932.⁸ Ešte predtým sa dňa 17. mája 1932 konala ustanovujúca schôdza spolku v hoteli Wachsberger vo Vrútkach. Žiadosť o povolenie ustanovujúcej schôdze na Okresný úrad v Martine predložili ôsmi členovia prípravného výboru. Boli to Ján Vajda, Rudolf Gella, Koloman Lehmann, Jozef Varga, Jozef Hotár, Jozef Lenik, Ján Mayer a Vojtech Kaoza, všetci obyvatelia Vrútok. Ako zástupca okresu bol poverený zúčastniť sa schôdze opäť miestny obecný notár Július Ďurkovič.

Schôdza mala rovnaký priebeh ako v roku 1931. Za prítomnosti asi 15 členov sa začala o 19:10 hod. Všetkých prítomných privítali predsedajúci Rudolf Gella a zapisovateľ Jozef Varga. Po úvodnom slove sa hneď pristúpilo k čítaniu a následnému schvaľovaniu spolkových stanov. Všetci členovia ich jednohlasne schválili. Ďalším bodom programu bola voľba funkcionárov spolku. Za predsedu bol zvolený strojník Jozef Varga, za podpredsedu Ján Vajda, za konateľa Rudolf Gella, za pokladníka trhovník Pavol Martinčiak a za náčelníka Jozef Hotár. Okrem funkcionárov bol zvolený aj štvorčlenný výbor, ktorý tvorili Koloman Lehmann, Rudolf Kőnyves, Štefan Tóth a Ondrej Chrastina.⁹

Súčasne sa pristúpilo aj k určeniu výšky zápisného a členského. Pre dospelých bola suma zápisného stanovená na 3 Kč a pre dorast 1 Kč a ako členské pre dospelých bolo určené na 2 Kč mesačne a pre dorast 1 Kč mesačne. Schôdza bola ukončená o 19:40 hod. a podľa správy dohliadajúceho notára mala pokojný priebeh. Na základe

⁶ Ref. 4, Valné zhromaždenie výboru „Jednoty proletárskej telovýchovy“ vo Vrútkach.

⁷ Ref. 5, Komunistická strana vo Vrútkach – založenie spolku „Jednota proletárskej telovýchovy“.

⁸ Ref. 1, Evidencia telovýchovných spolkov 1920 – 1946, inv. č. 106.

⁹ ŠA ZA, pA MT, OÚ MT 1923 – 1945, adm., III. Agenda, 1932, inv. č. 2333, šk. 433, Ustanovujúca schôdza „Jednoty proletárskej telovýchovy“ vo Vrútkach.

stanov spolok združoval pracujúci ľud bez rozdielu národnosti, náboženstva a povolania za účelom vykonávania všetkých druhov telocviku, športu, skautingu, cyklistiky, turistiky a rozumovej a mravnej výchovy všetkých členov. Spolok chcel svoje ciele dosiahnuť zriadením klubových odborov. Tie však boli len vnútornými orgánmi spolku, ktorý upravoval a organizoval ich činnosť. Išlo o odbory telocvičný, skautský, futbalový, cyklistický, turistický, basketbalový, lyžiarsky, tenisový a šachový. Uskutočňovali tiež rôzne vychádzky, výlety, kultúrne a spoločenské podujatia, slávnosti, prednášky, zakladali pobočky, vydávali telovýchovné časopisy a letáky.¹⁰

Spolok bol pobočkou *Federácie proletárskej telovýchovy v Československu* so sídlom v Prahe, ktorý svoju pôsobnosť vzťahoval na celé územie vtedajšej Československej republiky. Podľa jeho stanov sa jednalo o apolitický spolok, ktorý združoval všetky robotnícke, poľnohospodárske, telocvičné, športové, skautské, turistické, cyklistické a ostatné telovýchovné spolky.

Hneď od svojho začiatku však funkcionári zápasili s nedostatkom hnutelného aj nehnuteľného majetku, ktorý bol potrebný pre uskutočňovanie spolkových cieľov, teda rôzneho športového náradia, ale hlavne vlastných priestorov. Bývalá organizácia, na troskách ktorej spolok vznikol, teda F. R. T. J. vo Vrútkach, týždeň po odsúhlasení svojho zániku 7. októbra 1929 všetok majetok so spolkovou budovou odovzdala do vlastníctva *Družstva pre postavenie robotníckeho domu* vo Vrútkach. Na členskej schôdzi, ktorá sa konala 22. júna 1932 preto bolo rozhodnuté, aby členovia výboru v čo najkratšom čase kontaktovali predstaviteľov družstva a dohodli s nimi vrátenie odovzdaného športového náradia¹¹ a hlavne vrátenie spolkovej budovy. Vzájomné rokovania však boli problematické, keďže družstvo odmietlo uznať nárok spolku na majetok bývalej F. R. T. J. vo Vrútkach. K miernemu ústupku pristúpili až na začiatku roka 1933, keď prisľúbili, že spolku dajú do prenájmu niekoľko miestností na vykonávanie spolkových aktivít. Prvý sa podarilo získať v januári a slúžila pre potreby divadelného odboru. Suma za prepožičanie miestnosti sa pohybovala v rozmedzí od 30 do 50 Kč.¹²

V rámci spolku od počiatku pôsobili okrem divadelného len dva klubové odbory, a to telocvičný a skautský. Veľkou snahou predstaviteľov spolku bolo založenie futbalového odboru. S touto myšlienkou prvýkrát vystúpili členovia na druhej členskej schôdzi v októbri 1932. Bola tu však obava, že ak odbor vznikne, nebudú mať súperov, pretože ich odmietla prijať stredoslovenská futbalová župa. Podľa konateľa Rudolfa Gellu, jediným riešením tejto situácie bolo založenie vlastnej celoslovenskej župy. Už v novembri táto myšlienka dostávala reálne kontúry, keďže podľa správy krajského vedenia proletárskej telovýchovy v Žiline, sa každá jednota, ktorá mala založený futbalový odbor, musela prihlásiť príslušnej okresnej telocvičnej jednote. Po tejto výzve

¹⁰ ŠA ZA, pA MT, Jednota proletárskej telovýchovy vo Vrútkach (1925) 1932 – 1933, Stanovy spolku „Jednota proletárskej telovýchovy“ vo Vrútkach, 1932, inv. č. 1, 5k. 1.

¹¹ Podľa zápisnice napísanej dňa 1. decembra 1931 na Obecnom úrade vo Vrútkach, zástupcovia bývalej F. R. T. J. uviedli, že ich majetok pozostával z: 1 bradiel, 1 hrazdy, 1 koženého koňa, 3 ks číniak, 13 párov bielych drevených guľí, 1 železnej gule 10kg, 1 železnej gule 7kg, 6 ks drevených oštepov, 19 drevených tyčí, 4 ks švihadiel, 5 ks krúžkov, 16 ks kosákov, 13 ks drevených kladív, 1 lopta, 6 párov drevených kužeľov, 1 nosidlá, 2 stojany ku skoku, 2 bambusové tyče ku skoku, 3 žinenky, 6 ks drevených valašiek, 1 skriňa a staré šaty. Ref. 4, Zánik robotníckej telocvičnej jednoty vo Vrútkach.

¹² ŠA ZA, pA MT, Jednota proletárskej telovýchovy vo Vrútkach (1925) 1932 – 1933, Zápisnica „Jednoty proletárskej telovýchovy“ vo Vrútkach 1931 – 1933, inv. č. 2, 5k. 1.

sa predstavitelia spolku, spolu s členskou základňou¹³ dohodli na založení futbalového odboru v čo možno najkratšom čase.¹⁴

Hlavnou snahou vedenia bolo zakladať také odbory, o ktoré by bol zo strany robotníckej mládeže najväčší záujem. Odmenou za dosiahnuté výsledky v jednotlivých odboroch bola možnosť získať športový odznak, ktorý niesol názov *Pripravený k triednemu boju*. Pre získanie odznaku museli byť splnené určité podmienky – zisk čo najlepšieho výsledku v rôznych športových disciplínach. Súťažilo sa v behu na 500, 1000 a 3000 metrov, chôdzi na 10 kilometrov so zaťažením, behu na lyžiach na 10 kilometrov so zaťažením a jazde na bicykli na 10 kilometrov so zaťažením. Ďalšími disciplínami bolo plávanie na 50 a 100 metrov a 10 minútové udržanie sa na vode. Nechýbal ani vrh guľou, hod granátom, diskom, oštepom a loptou, taktiež skok do vody z 1 až 3 metrového mostíka, skok cez kozu, koňa a rôzne prírodné prekážky. Súčasťou skúšok bolo aj poskytnutie prvej pomoci. Posledná časť predstavovala teoretické znalosti na témy, ciele a úlohy medzinárodnej robotníckej triedy, aktuálne úlohy robotníckeho športového hnutia a dejiny robotníckeho športu v jednotlivých krajinách. Podmienky boli upravené zvlášť pre mužov a zvlášť pre ženy a taktiež podľa veku súťažiacich.¹⁵ Získanie odznaku mnohí členovia spolku vnímali ako prostriedok na propagáciu telesnej výchovy a väčšina funkcionárov spolku v nej zase videla prostriedok na agitáciu nielen medzi robotníckou, ale aj mestskou mládežou, ktorá radšej uprednostňovala vstup do iných, neproletárskych združení, ako boli vo Vrútkach už spomenuté jednoty Sokol alebo Orol.

Volba nového výboru sa uskutočnila na druhom valnom zhromaždení v januári 1933. Staronovým predsedom sa stal Jozef Varga, podpredsedom Vojtech Daubner, konateľom Eugen Vagó, zapisovateľom Eduard Gosiorovsky, pokladníkom František Martinčiak, kolportérom Jozef Greisinger, kontrolórmi Koloman Lehmann a pán Holanko. Za náčelníka bol zvolený Rudolf Gella.¹⁶ Po úspešnom nacvičení a odohratí divadelných predstavení „Križník Potemkin“ a „Otec bez dieťaťa“ spolkovým divadelným odborom v predvečer prvomájových osláv¹⁷ a ich repríze konanej 13. mája, sa funkcionári spolku začali sústreďovať na organizačné zabezpečenie športových slávností vo Vrútkach, ktoré sa mali uskutočniť 2. júla 1933.

Aby mohli predstavitelia spolku pristúpiť k organizácii takejto akcie museli požiadať o súhlas Okresný úrad v Martine. Žiadosť bola vypracovaná a na úrad zaslaná 30. júna. Podľa programu športového dňa sa malo súťažiť v troch disciplínach. Prvou bol beh na 3000 metrov so začiatkom o 8:00 hod. O pol deviatej ráno to bol štafetový beh a o 9:00 hod. cyklistické preteky. Program však už bol upravovaný, pretože v prvej verzii boli cyklistické preteky umiestnené na prvom mieste so začiatkom o 8:00 hod. Lenže po podrobnejšom preštudovaní vlakového grafikonu organizátormi bolo zistené, že ôsma hodina rána je príliš frekventovaná, čo sa týkalo príchodov

¹³ Rástol aj počet členskej základne. Kým počas ustanovujúcej schôdze bolo prítomných 15, na druhej členskej schôdzi v októbri 1932 sa rokovania zúčastnilo celkovo 33 členov, v nasledujúcom období mal už však tento počet klesajúcu tendenciu.

¹⁴ Ref. 12.

¹⁵ ŠA ZA, pA MT, Jednota proletárskej telovýchovy vo Vrútkach (1925) 1932 – 1933, Tabuľky noriem pre získanie plakety „Pripravený k triednemu boju“, 1932, inv. č. 7, šk. 1.

¹⁶ Ref. 12.

¹⁷ Podľa rozhodnutia Okresného úradu v Martine zo dňa 2. mája 1933 sa predstavenia mali odohrať 29. apríla v hoteli „Uránia“ vo Vrútkach so začiatkom o 20:00 hod. Na členskej schôdzi 3. apríla však došlo k dohode, podľa ktorej mal byť termín odohrania predstavení 30. apríl 1933.

a odchodov vlakov na železničnej stanici v Priekope. Keďže plánované cyklistické preteky na trati Vrútky – Martin mali viesť práve cez túto vlakovú stanicu, čo by viedlo k ich častému prerušovaniu, organizátori pristúpili k zmene programu športového dňa. V deň plánovanej športovej slávnosti však Okresný úrad v Martine vydal rozhodnutie, na základe ktorého nevyhovel žiadosti Jednoty proletárskej telovýchovy vo Vrútkach o usporiadanie tohto podujatia, a to v zmysle § 2 a § 6 nariadenia bývalého uhorského ministerstva vnútra č. 64573/1901 zo dňa 4. augusta 1901, ktoré sa týkalo povoľovania koncertov, produkcií a rôznych kultúrnych a spoločenských akcií. Ako dôvod uviedol, že organizátori nedisponovali dostatočnou zárukou v osobách, ktoré sa o povolenie uchádzali, že verejná bezpečnosť a dopravné predpisy budú dodržané. Poukazoval už na skúsenosť z apríla roku 1933, keď vrútocká jednota organizovala tzv. nočné diaľkové preteky, a to bez ohlásenia a povolenia okresným úradom a taktiež osoby, ktoré stáli za organizáciou tohto podujatia sa nepreukázali československým štátnym občianstvom ani svojou mravnou zachovalosťou.

Deň pred zamietnutím športového dňa vo Vrútkach Okresným úradom v Martine, rovnaké stanovisko vydal aj Krajský úrad v Bratislave.¹⁸ Predstavitelia jednoty využili 15-dňovú lehotu na podanie odvolania a už 5. júla vypracovali sťažnosť na postup Okresného úradu v Martine pri schvaľovaní ich žiadosti, ktorú zaslali na Krajský úrad do Bratislavy. Kritizovali hlavne rozhodnutie okresu, ktoré sa odvolávalo na nariadenie bývalého uhorského ministerstva vnútra č. 64573/1901. Zdôraznili, že ich plánom bolo organizovať sprievod a verejné zhromaždenie pod holým nebom, a preto sa mal okresný úrad rozhodnúť podľa nariadenia bývalého uhorského ministerstva vnútra č. 7430/1913, ktoré sa týkalo práva na zhromažďovanie a spolčovanie. Ďalej uviedli, že táto akcia mala mať kultúrny a telovýchovný charakter a nejednalo sa o usporiadanie atrakcie za účelom zisku, nemalo sa rozhodnutie opierať o vyššie uvedené nariadenie uhorského ministerstva vnútra. V závere sťažnosti uviedli, že zo strany okresného úradu išlo: „o úradné znemožňovanie našich práv občianskych bez podstatnej príčiny.“ Ďalšia sťažnosť na rozhodnutie okresu bola Krajskému úradu v Bratislave odoslaná dňa 15. júla, kde okrem vyššie uvedených nezrovnalostí spolok poukázal aj na neskoré vydanie rozhodnutia, ktoré bolo prijaté až v deň konania športového dňa. Podľa ods. 3 nariadenia číslo 7430/1913 malo byť rozhodnutie doručené príslušnej organizácii najneskôr 24 hodín pred konaním podujatia. Rozhodnutie o zákaze bolo spolku doručené až niekoľko dní po plánovanom termíne podujatia, čo jeho predstavitelia vnímali ako „ľubovoľné porušenie občianskych práv a čin, ktorý podryva dôveru k občianskym orgánom.“

Následne 24. júla sa konala mimoriadna schôdza spolku za účasti 15 členov. Jedným z prerokovaných bodov bola aj jeho finančná situácia. Podľa pokladničnej správy spolok v júli disponoval finančnými prostriedkami v celkovej výške 45,65 Kč. Zákaz organizovania športových slávností však spolku spôsobil deficit vo výške 300 až 400 Kč. Táto suma bola zatiaľ iba orientačná, pretože pokladničná uzávierka zo športových slávnosti ešte nebola vypracovaná. Stará dlžoba spolku predstavovala sumu 103 Kč, preto odhadovali, že celkový deficit bude prevyšovať sumu 500 Kč.

¹⁸ ŠA ZA, pA MT, OÚ MT 1923 – 1945, adm., III. Agenda, 1933, inv. č. 2352, šk. 442, Usporiadanie slávností Jednoty proletárskej telovýchovy vo Vrútkach.

Okrem toho na schôdzi došlo aj k zvoleniu nového výboru, keďže podpredseda, konateľ a zapisovateľ spolku sa vzdali funkcií, z dôvodu odchodu z Vrútok za prácou. Na miesto podpredsedu bol zvolený Ján Majer, konateľom sa stal Július Majerský a zapisovateľom Jozef Mikulášik.¹⁹ Posledná členská schôdza sa konala 4. septembra 1933 za účasti 18 členov v priestoroch Robotníckeho domu vo Vrútkach. Hlavným bodom bolo prijatie uznesenia, podľa ktorého sa malo pristúpiť k reorganizácii členskej základne. Jej podstatou bolo, že pokiaľ niektorý z členov nezastupoval len záujmy jednoty, mal byť zo spolku automaticky vylúčený.²⁰ K reorganizácii sa však už nestihlo pristúpiť, pretože rozhodnutím Krajinského úradu v Bratislave zo dňa 12. septembra 1933 č. 145197/8²¹ došlo k zastaveniu činnosti spolku, z dôvodu nedodržiavania stanov.²² Podľa správy Žandárskej stanice vo Vrútkach sa na druhý deň od vydania výnosu Krajinským úradom konala výborová schôdza jednoty. Keďže spolok bol už zrušený, schôdza bola protiprávna a na konateľa spolku Júliusa Majerského bolo podané trestné oznámenie pre nedodržiavanie predpisov.²³ Napokon, na konci septembra 1933 Krajinský úrad v Bratislave sa vyjadril aj k sťažnostiam spolku, ktoré mu boli doručené po zakázaní športových slávností Okresným úradom v Martine. Odporučil, aby okresný úrad svoje rozhodnutie zrušil a k žiadostiam vydal nové stanovisko, avšak opäť zamietavé, pretože činnosť spolku bola zastavená, a preto boli jeho sťažnosti a vôbec akékoľvek žiadosti bezpredmetné.²⁴

Jednota proletárskej telovýchovy vo Vrútkach bola len jedným zo spolkov tohto zamerania, ktoré pôsobili na území jednej z najväčších obcí martinského okresu. Hoci si všetky tieto spolky kládli za cieľ dbať na telesné, duševné a mravné povznesenie svojich členov, každý z nich bol iný a môžeme ich podľa zakladateľov a členskej základne rozdeliť do troch skupín. Do prvej skupiny tzv. apolitických spolkov zaraďujeme Telovýchovnú jednotu Sokol vo Vrútkach a Československý Orol. Druhou skupinou boli náboženské spolky. Sem patrí Organizácia židovských skautov vo Vrútkach. Poslednou skupinou boli spolky politické. Práve sem môžeme zaradiť Federovanú robotnícku telocvičnú jednotu vo Vrútkach a jej nasledovníka Jednotu proletárskej telovýchovy vo Vrútkach, keďže sa jedná o spolky komunistické. Práve z toho dôvodu bola činnosť týchto spolkov prísne kontrolovaná rôznymi štátnymi orgánmi, či už na okresnej alebo priamo krajinskej úrovni. Existovalo podozrenie, že vznikli len ako zámienka pre rozširovanie protištátnej a agitačnej činnosti komunistickej strany v okrese. Aj keď sa tieto podozrenia nepotvrdili, existencia týchto spolkov nemala dlhé trvanie. Týka sa to predovšetkým spolku Jednota proletárskej telovýchovy, ktorá po necelom roku svojho pôsobenia v obci bola zrušená rozhodnutím Krajinského úradu v Bratislave z dôvodu nedodržiavania stanov. Aj napriek tomu najvyšším predstaviteľom spolku nemožno odoprieť snahu vzbudiť v členoch záujem o aktívny život, pohyb, šport a kultúru.

¹⁹ Ref.18, Volba výboru „Jednoty proletárskej telovýchovy“ vo Vrútkach.

²⁰ Ref.12.

²¹ V roku 1937 však Krajinský úrad v Bratislave zrušil svoje pôvodné rozhodnutie a opätovne povolil ďalšiu činnosť spolku vo Vrútkach. Predstavitelia spolku však boli upozornení na presné dodržiavanie stanov. ŠA ZA, pA MĽ, Obecný notársky úrad vo Vrútkach 1879 – 1945, Činnosť spolku „Jednota proletárskej telovýchovy“ vo Vrútkach, prez., 1937, inv. č. 71, šk. 2. O činnosti spolku po roku 1937 však nie sú zachované žiadne doklady.

²² Ref. 1.

²³ Ref. 18.

²⁴ Ref. 18.

SUMMARY

THE PHYSICAL TRAINING ASSOCIATION
 „PROLETARIAN PHYSICAL TRAINING UNION IN VRÚTKY“ IN 1932 – 1933

The Proletarian Physical Training Union in Vrútky was only one of numerous associations of the kind that was active in one of the largest municipalities of the Martin District. Although all these associations aimed to pay attention to their members' physical, spiritual and ethical edification, they differed for each of them had its own specifics. We can divide them into three groups according to their founders and membership base. The first of them include apolitical associations – Physical Training Union Falcon in Vrútky (*Sokol*) and Czechoslovak Eagle (*Orol*). The second group comprised of political associations, including for example Organization of the Jewish Scouts in Vrútky. The last one comprised of political associations. This is where Federated Workers' Gymnastics Union and its successor the Proletarian Physical Training Union in Vrútky can be included because both of them were Communist associations. That is why the activities of these associations were strictly monitored by various state authorities on the district or provincial level. There was a suspicion, that they were founded only as an excuse for the political and anti-state campaign of the Communist Party in the district. Although these suspicions were never proven, the existence of the associations did not last long. This applies mainly to the Proletarian Physical Training Union that was dissolved by the Provincial Office in Bratislava due to the non-compliance with the statutes, after less than year of its activity in the municipality. Nevertheless, the good-will of the associations' leaders to arouse an interest in its members in active life, moving, sports and culture is undeniable.

LITERATÚRA

RECENZIE A ANOTÁCIE

DUCHÁČEK, Milan – BÍLKOVÁ, Jitka a kol. *Václav Chaloupecký a generace roku 1914. Otázníky české a slovenské historiografie v éře první republiky*. Liberec : Technická univerzita v Liberci; Praha : Ústav dějin Univerzity Karlovy a Archiv Univerzity Karlovy; Turnov : Pekařova společnost Českého ráje, z. s., 2018, 436 s. ISBN 978-80-7494-454-3

Česká historiografia robí systematické kroky vpred v otázke poznávania vlastných dejín v kontexte celospoločenského vývoja. Dôkazom napredovania je aj anotovaná kolektívna monografia, ktorá rozvíja a prehodnocuje mnohé doterajšie výsledky a závery, a rovnako tak nastoluje nové otázky. Svoje zastúpenie tu má aj slovenská historiografia a československý rozmer publikácie je tak vlastne prítomný vo všetkých aspektoch.

Samotná osobnosť a dielo Václava Chaloupeckého (*1882 – †1951) sú rovnako dedičstvom a produktom tak českej ako aj slovenskej historiografie. Hoci sa proklamovaniu tejto skutočnosti slovenská historiografia vcelku zdatne vyhýba, V. Chaloupecký bol fakticky zakladateľom profesionálnej historiografie na Slovensku a takisto štúdia dejín na bratislavskej univerzite. Hoci mnohí jeho žiaci či nasledovníci nesúhlasili s názormi svojho učiteľa, museli ich reflektovať a následne sa s nimi vyrovnávať vo svojej vedeckej práci. V. Chaloupecký bol pred rokom 1919 archivár kniežacieho rodu Lobkowitz, po vzniku 1. ČSR bol štátnym inšpektorom archívov a knižníc na Slovensku, preto mu aj archívna problematika bola veľmi blízka.

Život a dielo prof. V. Chaloupeckého je dobre známe najmä zásluhou Milana Ducháčka, jedného z dvojice editorov anotovanej publikácie.¹ Chaloupeckému a jeho generačným súputníkom sa vo vlastnom progresívnom veku otvorili nové možnosti v Československej republike (1918 – 1938), v podmienkach, ktoré boli absolútne geopoliticky odlišné od obdobia pred prvou svetovou vojnou. Príležitosti, ktoré sa im ponúkali a ktoré mnohí aj využili, prinášali so sebou aj zmeny paradigmy, väčšiu spoločenskú angažovanosť historikov či odlišné nazeranie na konkrétne témy s využitím nových metodologických postupov. Výraz *Generácia 1914* je sociologizujúca metafora, ktorú vyslovil historik Jaroslav Werstadt s dôrazom na československé dilemy, myšlienkové a tematické kontinuity či diskontinuity prvorepublikovej historiografie.²

Kolektívna monografia je rozdelená na štyri časti. Predchádza ich zostavovateľský úvod, kde autori vysvetľujú kontext a ciele knihy a prinášajú aj prehľadný sumár jednotlivých štúdií. Prvá časť (oddiel) je venovaná kontinuite tém, oblastiam, noetickým a metodologickým východiskám, ktorým sa venovali a používali členovia *Generácie 1914* a ktoré rezonovali v medzivojnovom období.

¹ DUCHÁČEK, Milan. *Václav Chaloupecký. Hledání československých dějin*. Praha : Karolinum, 2014, 516 s.

² DUCHÁČEK, Milan – BÍLKOVÁ, Jitka a kol. *Václav Chaloupecký a generace roku 1914. Otázníky české a slovenské historiografie v éře první republiky*. Liberec : Technická univerzita v Liberci; Praha : Ústav dějin Univerzity Karlovy a Archiv Univerzity Karlovy; Turnov : Pekařova společnost Českého ráje, z. s., 2018, s. 14.

Celý text „štartuje“ krátkou osobnou spomienkou profesora Roberta Kvačka (*1932) s názvom *Zvláštní setkání*, v ktorej hovorí o svojom stretnutí s V. Chaloupeckým. Po nej nasleduje štúdiá Bohumila Jirouška, ktorý sa zameril na kontinuálne myslenie v českej historickej obci, predovšetkým v oblasti hospodárskych dejín. Analyzuje bádateľský záujem V. Chaloupeckého ako dediča Josefa Kalouska a Josefa Pekařa v kontakte s ďalšími historikmi a ich prácami.

Nasleduje rozsiahla štúdiá Milana Ducháčka, kde sa pokúša zanalyzovať, do akej miery boli českí historici v medzivojnovom období ovplyvnení prácami nemeckého filozofa Wilhelma Diltheya a jeho hermeneutiky ako metodického prístupu k dejinám. Vôbec prvá zmienka o tomto filozofovi je v českom prostredí až z roku 1912. Ducháček konštatuje, že istú inšpiráciu a vplyv teda možno badať až v neskoršom období a sprostredkované. Diltheye a jeho nasledovníci rozhodne nehrali v českom vedeckom myslení takú rolu, ako im neskôr prisúdili marxistickí historici.

Nasleduje Roman Pazderský, ktorý predstavuje historika Václava Novotného nielen ako dôsledného „pozitivistu“, ale aj ako jedného z najaktívnejších prvorepublikových historikov, usilujúceho sa vytvárať historickú argumentáciu pre nové štátoprávne pomery v prospech Masarykovho politického programu. Autor tak narušil tradičný pohľad na Novotného. Podporil aj tézu o neudržateľnosti niektorých zaužívaných termínov a zjednodušujúcich škatuliek.

Nasleduje jeden zo štvorice slovenských autorov Karol Hollý, ktorý sa zameril na spoluprácu Josefa Ladislava Píča s časopisom *Slovenské pohľady*, ktorý vznikol v roku 1881. Redakciu, najmä šéfredaktora Svetozára Hurbana Vajanského, zaujali Píčovce práce o dejinách Uhorska a interpretácie slovenských dejín. Sám ho oslovil pre spoluprácu, pričom ho uprednostňoval pred slovenskými historikmi.

Adam Hudek sa venuje historickému dielu ľudáckeho historika Františka Hrušovského, ktorý sa formoval na Karlovej univerzite v Prahe, následne veľmi výrazne v Krakove a nakoniec štúdium zakončil pod vedením V. Chaloupeckého v Bratislave. F. Hrušovský napísal prvú komplexnú syntézu slovenských dejín a vo svojom diele sa postavil proti svojmu učiteľovi a proti ideji, ktorú presadzoval.

Marek Ďurčanský tiež nadväzuje na tému poľských kontaktov, zameriava sa priamo na V. Chaloupeckého a jeho reflexiu a väzby na poľskú medievistiku, predovšetkým na významného poľského historika Stanislava Zakrzewskiego, ktorého práce si Chaloupecký obzvlášť cenil.

Zaujímavú štúdiu priniesol aj Tomáš Pánek, ktorý analyzuje „boj“ národných historiografií, českej a slovenskej s nemeckou a maďarskou. Sporné oblasti Sudet a južného Slovenska v novej Československej republike sa stali predmetom výskumu s cieľom spochybníť či na druhej strane upevniť legitimitu a spravodlivosť hraníc prislúchajúcich k ČSR práve v týchto častiach republiky.

Pre slovenských archivárov je obzvlášť zaujímavá štúdiá Jitky Rauchovej, ktorá sa zaoberá činnosťou Československého historického ústavu v Ríme, kde figuroval aj V. Chaloupecký. S cieľom prispieť k výskumu sloveník získala štipendium v Ríme Mária Opočenská, ktorá však neplnila predstavy členov ústavu tak, ako si oni predstavovali. Do Ríma boli vyslaní aj ďalší vedci, napríklad Vojtěch Ondrouch či Chaloupeckého žiak Alexander Húščava, ktorý tu študoval aj na vatikánskej paleografickej škole.

Prvá časť monografie uzatvára krátkou štúdiu Pavla Koblasu a Jána Kahudu,

ktorá opisuje zložitý vzťah štátneho archívnicva k šľachtickým archívom na území Slovenska. Autori predstavujú predovšetkým aktivitu Československého štátneho archívu zemélskeho smerujúce k evidencii a prípadnej záchrane cenných archívnych dokumentov. V závere svojej štúdie publikujú dokument o stave vybraných zemepanských archívov na Slovensku v rokoch 1935 – 1936.

V druhej časti sú publikované príspevky zamerané na Chaloupeckého práce, na ich kritický ohlas a limity. Najskôr sa Nina Milotová venovala Chaloupeckého popularizačnej práci o symbole českých dejín – o hore Říp, ktorá sa stala na dlhé roky ťažiskovým dielom v tejto oblasti.

Nasleduje Miroslav Lysý, ktorý sa zamýšľa nad Chaloupeckého uvažovaním o najstarších dejinách Bratislavy a o pôvodnom pomenovaní tejto lokality. Po oficiálnom premenovaní Bratislavy v roku 1919 sa do polemiky zapojili viacerí historici a filológovia, prirodzene aj sám Chaloupecký, ktorý bol však vo svojich interpretáciách aj teraz veľmi ovplyvnený vlastnou „československou misiou“.

Český medievista David Kalhous sa zaoberá Chaloupeckého textami z raného stredoveku, jeho motiváciou a metódami. Chaloupecký venoval českým legendám značný priestor, no jeho konečný prínos v oblasti hagiografie vyznieva skôr rozpačito. Chaloupecký sa v tejto tematike pokúšal vyrovnáť svojmu učiteľovi Josefovi Pekařovi, ale čas ukázal, že sa mu to nepodarilo.

Jaroslav Bouček sa zameriava na vzťah dvoch historikov V. Chaloupeckého a Jána Slavíka. Najskôr analyzuje spor o charakter husitskej „revolúcie“ medzi J. Pekařom a J. Slavíkom, pričom Chaloupecký sa pridal na stranu J. Pekařa, následne sa títo historici nezhodli ani na odkaze Františka Palackého či interpretácii doby kniežaťa Václava.

Ján Slavík vystupuje aj v ďalšom príspevku od Martina Kindla. Spoločne so Závašom Kalandrom vstúpili do diskusií o Kristiánovej legende. Oboch vedcov spájala snaha zaviesť do historiografie poznatky zo sociológie a etnológie, cieľ presadiť marxistickú paradigmatu do českej historiografie a rovnako tak odpor proti „oficiálnej“ historiografii etablovanej na československých univerzitách, z čoho vyplývajú aj ich oponentské názory voči V. Chaloupeckému.

Na to nadväzuje aj Vojtěch Čurda, ktorý analyzuje koncepciu husitstva v ľavicovej medzivojnovnej historiografii v prácach Závaša Kalandru, Jána Slavíka a Kurta Konrada. Druhú časť uzatvára Dalibor Státník, ktorý sa zameril na dielo etnografa Jána Húska v kontexte súčasných poznatkov. Ján Húsek mapoval národopisnú hranicu medzi Slováckmi a Karpatskými Rusmi, čo odráža snahu štátnych úradníkov o civilizačnú misiu na východ Slovenska a do Podkarpatskej Rusi.

Tretia časť je venovaná regionalistike, otázkam Chaloupeckého rodného kraja a rodiska Děteniciam a tiež rodisku jeho manželky Ludmily, rod. Groeblovej, Holíčú a oblasti Záhoria, do ktorého Holíč patrí.

So štúdiou *Kulturní regionalismus 1888 – 1918* sa predstavila Hana Kábová. Zamerala sa na hlavné rysy kultúrneho regionalizmu v českých krajinách v období pred pádom monarchie. Spodný míľnik jej práce je ohraničený vznikom *Společnosti přátel starožitností českých*.

Nasleduje Václav Nájemník, ktorý analyzuje vzťah Romana a Zdenka Nejedlých k svojmu rodnému kraju, k Děteniciam a Jabkeniciam, kde boli Nejedlí v susedstve s rodinou V. Chaloupeckého. Muzikologické aktivity Nejedlých sú prepojené s vý-

znamnou rodinou Försterovcov, učiteľov a skladateľov. Upozorňuje aj na prepojenia a vzťahy k Slovensku, čo tiež spája Nejedlých s bratislavským profesorom histórie.

Výraznú rolu v osobnom aj profesijnom živote Václava Chaloupeckého hrala jeho manželka Ludmila. Autorka Milica Lustigová-Bunčáková ju predstavuje ako nádejnú literárnu kritičku a literátku, manželku a matku, ktorá dobrovoľne prežila život v tieni svojho manžela. Bola mu intelektuálne vyrovnanou partnerkou, dobre poznala slovenské prostredie, vedela, na rozdiel od svojho muža, dobre po maďarsky. Jej asistencia pri jeho vedeckej práci znamenala nezanedbateľný vklad do jeho publikačnej a tvorivej činnosti. Autorka v tejto štúdii prináša aj genealogickú sondu do rodiny Groeblovej a Boorovej (zo strán oboch jej rodičov).

Zaujímavou a pomerne neštandardnou je štúdia štvorice autorov (Eva Bílková, Milan Ducháček, Josef Matoušek, Milena Roudná), ktorí sa zaoberajú pomologickou vášňou V. Chaloupeckého viažucej sa k rodinnej tradícii. Svoj záujem spájal s publikovaním vlastných poznatkov, ktoré ovplyvnili aj botanika Bohumila Němca a jeho prelomovú publikáciu o dejinách ovocníctva. Dielo českého medievistu autori vkladajú do kontextu pestovania a šľachtenia ovocných drevín v českých krajinách.

Nasleduje Zdenka Gläserová Lebedová, ktorá interpretuje príbeh kamenného kríža v Děteniciach. Kríž bol postavený (či nahradený, alebo zrenovovaný) rodičmi V. Chaloupeckého, ktorý tak ťažkoval Bohu za uzdravenie svojho syna Václava.

Poslednou štúdiou v monografii je príspevok Radky Janků, ktorá prináša nové poznatky z dejín každodennosti Děteníc v dobe Chaloupeckého života. Opisuje dejiny obecnej školy, kde začínal svoju študijnú cestu a končí až pri samotnom závere historikového života, keď žil v Děteniciach v obmedzených podmienkach.

Po tretej nasleduje ešte štvrtá časť, kde nájdeme anglické resumé, zoznam autorov, fotografií, prameňov a literatúry a na záver aj menný register.

Anotovaná publikácia je podnetným čítaním, prináša množstvo nových poznatkov a zároveň dopĺňa a koriguje nielen spomínanú Ducháčkovu monografiu, ale vôbec celé naše poznanie o českej (a československej) historiografii, najmä v medzivojnovom období. Zostavovatelia monografie už v úvode sebakriticky konštatujú, že sa nepodarilo doplniť dielo o kapitolu, ktorá by sa venovala československej reflexii kľúčových tém maďarskej medzivojnovnej historiografie, no i napriek tomu ide o veľmi vydarenú knihu. Aj pri sledovaní jedného obdobia a jednej generácie autori demonštrujú, že pestrosť tém a ich uchopenie sú veľmi variabilné. Autori prinášajú aj niektoré nové poznatky z dejín slovenského archívnicstva, napríklad pre poznanie intelektuálneho rozvoja a kariérnej mobility našich archívnych elít Márie Opočenskej Jeršovej a Alexandra Húščavu. V ambíciách a kariérnom vzostupe (z archívu na univerzitu, či neskôr do akadémie vied) Václava Chaloupeckého môžeme vidieť neskoršie paralely, či už u Daniela Rapanta, alebo aj ďalších historikov a to aj po roku 1948 a vlastne až dodnes. Na záver dodám, že česká aj slovenská archívna obec by sa týmto dielom mohli inšpirovať. Konferencia zameraná na spoločne vzťahy a kontakty medzi predstaviteľmi českého a slovenského archívnicstva či už v medzivojnovom období, alebo aj tesne pred ním a po ňom, by určite prospela obom stranám.

Štefan Hrivňák

BOŠANSKÝ, Martin. *Kanonické vizitácie Nitrianskej diecézy do roku 1831*. Nitra : Gorazd n. f., Kňazský seminár sv. Gorazda, 2018, 220 s. ISBN 978-80-89481-47-7

Kanonické vizitácie sú archívne dokumenty, ktoré sa aj v slovenskej historiografii v poslednom období dočkali viacerých spracovaní a to tak na úrovni rôznych druhov kvalifikačných prác, štúdií či vedeckých monografií. Spracovanie tohto typu zachovaných prameňov z Nitrianskej diecézy však doteraz nebolo na požadovanej úrovni. Tento deficit sa vo svojej dizertačnej práci pokúsil zaplniť M. Bošanský. Doplnený text dizertácie tvorí obsah predkladanej monografie. Autor je k spracovaniu danej problematiky asi najpovolanejšou osobou vzhľadom na to, že okrem svojej pastoračnej činnosti pôsobí v Diecéznom archíve v Nitre ako archivár. Rozsah zachovaných vizitačných zápisníc v spomenutom archíve je 7,68 bm.

Anotovaná práca pozostáva z piatich kapitol: 1. Kanonické vizitácie vo všeobecnosti, 2. 3. a 4. Kanonické vizitácie v 17., 18. a 19. storočí, 5. Index kanonických vizitácií. Nevyhnutnou súčasťou sú cudzojazyčné resumé, zoznam použitých prameňov a literatúry a napokon textové i obrazové prílohy. Každá kapitola je členená na viacero menších podkapitol. V úvodnej autor rozoberá základné pojmy – kanonická vizitácia i to, ako môže byť tento pojem chápaný. Uvádza rozdiely medzi vizitáciou (*visitatio canonica*), súpisom (*conscriptio*) a správou o stave (*relatio de statu*). Charakterizuje vizitačné písomnosti, tj. zápisnice, ktoré vznikli ako dôsledok kanonickej vizitácie biskupa alebo archidiakona. Uvádza ich význam a uplatnenie pre výskum. Ďalej sa venuje vývoju vizitácií v chronologickom členení starovek, stredovek, novovek. Nasleduje podkapitola o vizitáciách v Uhorskom kráľovstve, ktoré takisto člení na obdobie pred Tridentským koncilom a neskorším obdobím. Potom sa autor venuje charakteristike vývoja a priebehu kanonických vizitácií v Nitrianskej diecéze. Tá má doteraz najstaršiu vizitáciu zachovanú až z roku 1645, ide o Féjerpatakiho vizitáciu Hradnianskeho archidiakonátu. Ak si uvedené porovnáme napr. s vývojom v Ostrihomskej arcidiecéze, kde sa prvé vizitácie súvislejšie zachovali už od polovice 16. storočia, ide skutočne o veľmi neskoré obdobie. M. Bošanský uvádza niekoľko príkladov jestvovania starších vizitácií v diecéze, ale buď sa z nich nezachovali zápisnice, alebo ešte neboli objavené. Autor vypočítava správy o starších vizitáciách z rokov 1568, 1570, 1580 či 1630, čo je už porovnateľné so situáciou v Ostrihomskej arcidiecéze. K zoznamu autorom uvedených správ možno len doplniť, že vizitátor a trenčiansky archidiakon Juraj Novosedlík, z ktorého tretej vizitácie sa zachovali zápisnice, niekoľkokrát spomína aj svoje vlastné predošlé vizitácie. Ako príklad možno uviesť vizitáciu Udiče z 12. 10. 1674, kde sa píše: *in bina visitatione...*, pri Rajci 26. 10. 1674 zase: *in prima visitatione ...*, a v kanonickej vizitácii Varína z 20. 10. 1674: *tempore primae meae visitationis*. Žiaľ, ani v jednom prípade kanonik neuviedol rok, resp. roky ich uskutočnenia. Môžeme len všeobecne tvrdiť, tak ako na to upozornil M. Bošanský, že Novosedlíkova vizitácia v rokoch 1674 – 1675 bola v poradí jeho treťou.

Druhou kapitolou začína prehľad zachovaných vizitácií Nitrianskej diecézy v chronologickom poradí. Treba skutočne oceniť aj obsahovú štruktúru, ktorú autor zvolil na predstavenie konkrétnej vizitácie. Ku každej najskôr uvádza všeobecný kontext, kde sa venuje nábožensko-politickej situácii v krajine. Nasleduje stručný životopisný profil biskupa a vizitátora, čo v novšom období bola síce jedna a tá istá osoba, ale

v staršom období zväčša biskup vizitoval diecézu prostredníctvom svojich archidiakonov. Po osobe biskupa autor stručne predstavil tiež samotného vizitátora, popísal charakter vizitácie – tzn. jej časový i geografický priebeh, štruktúru vizitačnej zápisnice či hlavný motív vizitácie. Osobitne si všima aj zachované vizitačné písomnosti, stav ich zachovania, ak boli prepisované – ich vývoj či iné zaujímavosti. Takýmto spôsobom prezentuje kanonické vizitácie v 17. (1645, 1674 – 1675, 1688, 1690 – 1691, 1691 – 1695, 1696 – 1702), 18. (1713 – 1714, 1728 – 1732, 1764 – 1767, 1797 – 1798) a 19. storočí (1815 – 1816, 1828 – 1831). Po každej kapitole autor znova sumarizuje historický kontext, obsah vizitácií i vizitačné protokoly ako celok za uvedené obdobie. Poslednou kapitolou je Index vizitovaných farností. Ide o veľmi dobrú pomôcku obsahujúcu informácie o počte vizitácií, ich dátumoch a lokalizácii vizitačných písomností a to dokonca nielen v rámci Diecézneho archívu v Nitre, ale aj v rámci filmotéky Slovenského národného archívu, kde sú uložené mikrofilmy týchto písomností. Heslo tvorí jednoducho názov farnosti, pri ktorej je uvedený, pokiaľ je známy, aj rok jej erigovania a potom dátumy a signatúry vizitačných protokolov. K indexu je vypracovaný aj zoznam filiálok k farnostiam, kde je boldom v abecednom poradí naznačená filiálka, kurzívou sídlo farnosti. Záver publikácie tvorí 13 textových a štyri obrazové prílohy. Obrazová príloha obsahuje portréty štyroch nitrianskych biskupov: Jána Gustíniho, Františka Xavera Fuchsa, Jozefa Klucha a Jozefa Vuruma. Sú to biskupi, ktorí svoju diecézu vizitovali osobne.

Pokiaľ ide o textové prílohy, z nášho pohľadu sa v nich nachádzajú veľmi prospešné a prehľadné, ale aj také, ktoré sa zdajú byť zbytočné (zoznam nitrianskych biskupov – príloha 1, Chronologický priebeh Fuchsovej, Kluchovej či Vurumovej vizitácie – Prílohy 11, 12, 13), vzhľadom na to, že zoznam biskupov je uvedený v diecéznych schematizmoch a v súčasnosti už aj na internetových stránkach (wikipedia i web Nitrianskeho biskupstva). Priebeh spomenutých vizitácií je zas publikovaný v práci Pramene k dejinám Nitrianskeho biskupstva (porovnaj ĎURČO, Marek – NEMEŠ, Jaroslav. *Miscellanea ecclesiastica Nitrensia I. Quellen zur Geschichte des Bisthums Neutra*. Krakow : Wydawnictwo i Drukarnia Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2007). Naopak, za veľmi užitočné a prospešné považujeme prílohy, ktoré v slovenskom preklade prinášajú panovnícke mandáty na realizáciu kanonickej vizitácie (prílohy 2, 3), úryvok z príhovoru biskupa Fuchsa pri vizitácii Nitrianskej katedrály (príloha 5), v tabulke usporiadaný prehľad kanonických vizitácií (príloha 6) či štruktúru diecézy v roku 1645 (príloha 9) a v roku 1831 (príloha 10) s uvedením archidiakonátov, dekanátov a jednotlivých fár.

Celkovo možno konštatovať, že M. Bošanský pripravil veľmi užitočnú a prínosnú prácu, ktorá bude zaiste veľmi využívanou pomôckou bádateľov pre ďalší výskum alebo pre rýchle zorientovanie sa v problematike. Oceniť treba skutočne precízne vypracovanie. Autor dostatočne fundovane, ale zároveň zrozumiteľne osvetlil podstatu kanonických vizitácií, ich pôvod, vývoj, historický kontext, ako aj ich výsledky so zameraním na starobylú Nitriansku diecézu (možno len na okraj pripomíname, že ide o diecézu ešte pred rozdelením, takže sa tu vlastne hovorí o dejinách podstatnej časti dnešnej Nitrianskej a celej Žilinskej diecézy). Práca, ktorá by bola zameraná na naše najstaršie biskupstvo tu dlhé roky absentovala, z toho dôvodu je mimoriadne cenné, že takéto dielo vyšlo a môže poslúžiť tak odbornej ako i laickej verejnosti.

Drahomír Velička

a ukladania dokumentov v digitálnej podobe a tiež metadát dokumentov, ktoré jestvovali v podobe analógovej. Podmienky definuje *Národní standard pro elektronické systémy spisových služeb*. Vychádzal z medzinárodného štandardu MoReq2 a bol upravený na české podmienky. V ďalšej časti tejto kapitoly sa autori venujú podrobne výkonu spisovej služby v elektronickej podobe. V závere kapitoly autori konštatujú, že metodická podpora a kontrolná činnosť archívu a fungujúca spisová služba pôvodcu je základným predpokladom pre bezproblémový výber archívnych dokumentov a ich trvalé uloženie v archívoch.

Tretia kapitola nazvaná *Digitální archivy* začína prehľadom o množstvách uložených dát na svete v zetabajtoch ($1\text{ZB} = 10^{21}\text{ B}$) a prognózami nárastu. Dlhodobé uchovávanie elektronických dát riešia UNESCO a Európska komisia vo svojich projektoch. Spolupráca medzi tvorcami dát a pamäťovými inštitúciami vyústila do vydania referenčného rámca Otvoreného archivačného informačného systému OAIS. Toto odporúčanie sa stalo medzinárodnou normou štandardu ISO a je stále aktualizované a revidované. Referenčný rámec OAIS používa termín *dlhodobé uchovávanie* všeobecne definovaný ako „*dlhodobé udržiavanie informácií v podobe, ktorá je určenej skupine zrozumiteľná sama o sebe a dokladov o ich hodnovernosti*“. K uchovávaniu digitálnych objektov má blízko *digitálne archivovanie* a stretávame sa tiež s pojmom *digitálne kúratstvo*, ktoré je širšou oblasťou a zahŕňa v sebe pokrytie celého života digitálneho dokumentu; digitálne archivovanie je teda jeho zložkou. Na dlhodobé uchovávanie informácií v digitálnej podobe vplýva viacero faktorov, napríklad degradácia nosičov. Odhadovaná životnosť nosičov v rokoch je pri HDD – 5, SSD, Flash – 10, pri rôznych CD, DVD – 10 až 50 a pri mikrofilme 500.

Ďalšia časť tretej kapitoly sa podrobne venuje podmienkam procesov pre podporu dlhodobého uchovávanía, napr. identifikácie a validácie formátov, extrakcie metadát, migrácii súborov a emulácii prostredia. V Českej republike sa uskutočnilo niekoľko projektov zameraných na digitálne archivovanie. Na základe analýz vznikla koncepcia digitálneho archívnicstva so záväznými a jednotnými postupmi a pravidlami, aby sa dosiahla optimalizácia všetkých procesov v rámci siete verejných archívov.

Evidence národního archivního dědictví a program PEvA je názvom štvrtej kapitoly. Kapitola sa venuje popisu evidencie Národného archívneho dedičstva a predstavuje program PEvA ako technickú podporu tejto činnosti, ktorá umožňuje viesť evidenciu a slúži archívarom, ale najmä bádateľskej verejnosti.

Národné archívne dedičstvo (NAD) tvoria archívne dokumenty, ktoré sú evidované na území Českej republiky. Vedie sa základná, druhotná a centrálna evidencia. Program vznikol koncom 90. rokov, preto sa v súčasnosti pracuje na programe PEvA 2, ktorý zohľadní zmeny v archívnicstve. Súčasťou tejto kapitoly je prehľad formulárov a výstupov programu PEvA.

Obsahom piatej kapitoly je elektronicke spracovanie archívnych dokumentov a usporadúvací program ELZA. Krátko sú sumarizované typy archívnych pomôcok a autor konštatuje, že archívy už od 90. rokov minulého storočia hľadali spôsob, ako transformovať proces spracovania prostredníctvom elektronicke systémov. Niekoľko štátnych archívov sa podieľalo na vývoji softwaru firmy Bach systems, v spojení so Zemským archívom v Opave sa podarilo vytvoriť ucelený systém archívne Vademe-cum. V ďalšej časti piatej kapitoly sú podrobne popísané postupy, formuláre a tabuľky

aplikácie ELZA a možnosti modulov.

V šiestej kapitole nazvanej *Digitalizace a tvorba bezpečnostních kopií v archivech* sa autori zamerali na v súčasnosti najpoužívanejšiu metódu ochrany archívnych dokumentov, ktorou je práve digitalizácia. Jedným zo spôsobov ochrany je vyhotovovanie zabezpečovacích kópií a vytváranie reprodukcí, ktoré slúžia bádateľským účelom. V archívoch sú uložené na pozitívoch, negatívoch, mikrofilmoch, s využitím nových technológií na CD, DVD a iných nosičoch, ktoré má archív k dispozícii. V archívoch sa používa na vyhotovovanie zabezpečovacích kópií mikrografia. Je to technológia ochranného reformátovania, pomocou ktorého sa prevedie dokument na zvitkový film, mikrofilm alebo mikrofiš. Výsledné formáty sú vhodné pre dlhodobé uchovávanie. Niektoré archívy mali vlastné mikrografické pracovisko. V Národnom archíve v Prahe je vybudované moderné mikrografické pracovisko, ktoré zabezpečovacie reprodukcie ukladá na špeciálny typ archívneho mikrofilmu, ktorý je schopný nahradiť originál v prípade jeho zničenia. Nasnímané boli najohrozenejšie fondy, ako napríklad Desky zemské alebo Židovské matriky. Hoci je mikrografia vhodný spôsob ochrany archívnych dokumentov, práca s mikrofilmami je zdĺhavá, vyhľadanie informácií časovo náročné a tiež je finančne náročná údržba čítacích zariadení. Dnes však je výhodou fakt, že mikroformáty sa dajú jednoducho digitalizovať.

S digitalizáciou v českých archívoch začal Národný archív, jeho projekty inšpirovali ostatné archívy a digitalizácia sa stala bežnou súčasťou práce archivárov. Tlak verejnosti na sprístupňovanie formou digitalizácie je pomerne veľký, vytváranie digitalizačných pracovísk je náročné. Archívy toto riešia v rámci digitalizačných projektov, financovaných z európskych či iných medzinárodných projektov alebo dotáciami z ministerských, mestských rozpočtov i súkromných zdrojov. Digitalizácia v archívoch nie je dosiaľ centrálné riadená, archívy sú vo svojom rozhodovaní v oblasti digitalizácie nezávislé. Digitalizácia je procesom, ktorý obsahuje vyhotovenie kópie, ale tiež nadväzujúce činnosti, akými sú tvorba metadát, ich zaradenie do štruktúr a dátové výstupy. Digitálne dokumenty sa ukladajú vo formátoch, ktoré zaručujú dlhodobý prístup. V rámci kapitoly pokračuje text prehľadom vybraných digitalizačných projektov: **Monasterium** je medzinárodný projekt, ktorý prostredníctvom webových stránok monasterium.net sprístupňuje predovšetkým stredoveké a ranonovoveké dokumenty.

Ad fontes bol projekt sprístupnenia najvzácnejších dokumentov týkajúcich sa hlavného mesta Prahy, prebiehal v rokoch 2007 – 2010.

Archivní katalog je systém vyvinutý firmou Bach systems, umožňuje sprístupnenie archívnych pomôcok Archívu hl. mesta Prahy a digitálnych reprodukcí archívnych dokumentov v starostlivosti tohto archívu.

Badatelna je portál Moravského zemského archívu v Brne .

DigiArchiv je webová aplikácia Štátneho oblastného archívu v Třeboni, ktorá slúži na sprístupnenie digitalizovaných dokumentov, je tu aj elektronická verzia periodika Archivum Trebonense a ďalšie materiály.

Archívy sprístupnili cez svoje portály matriky, súpisy obyvateľov, sčítania, prihlášky k pobytu. Už zdigitalizované matriky je dnes možné prezerat len na internete. Archívy sa zapájajú do projektov iných inštitúcií. Príkladom je projekt **Staré mapy online**. Zapojili sa tiež do projektov **Kartografické zdroje jako kulturní dědictví**,

Digitalizace archivních materiálů komunistických bezpečnostních složek, do společného projektu ministerstev vnútra ČR a SR a firmy Bach systems Veduty v českých a slovenských archívoch.

Siedma kapitola obsahuje krátke zhrnutie textov v angličtine a ôsma uvádza slovníček vybraných pojmov. Deviata kapitola obsahuje prílohy: 1. časť vyhlášky č. 259/2012 Sb. o podrobnostiach výkonu spisovej služby, § 23 pre výstupné dátové formáty; 2. vybrané metadátové schémy využívané v oblasti pamäťových inštitúcií; 3. prehľad vybraných nástrojov pre podporu dlhodobého uchovávanía. Desiata kapitola prináša prehľad literatúry a použitých zdrojov.

Mária Weinbergerová

RAGAČOVÁ, Júlia – ŠKRINÁROVÁ, Alexandra (eds.). *Divadlo v umení/umenie v divadle. Kultúrne dedičstvo 2019 zborník príspevkov z konferencie*. Banská Štiavnica : Združenie historických miest a obcí Slovenskej republiky, 2019, 94 s. ISBN 978-80-972880-4-4 (print), ISBN 978-80-972880-5-1 (online).

Pomerne útlý zborník obsahuje okrem úvodu jednej zo zostavovateľiek, pochádzajúcej z radov archivárov, deväť kratších štúdií, ktorých autormi sú okrem archivárov i divadelníci, architekti či múzejníci. Júlia Ragačová, riaditeľka Štátneho archívu v Trnave, v úvode načrtáva genézu vzniku Dní európskeho kultúrneho dedičstva (ďalej len DEKD) a spôsob participácie Slovenskej republiky na tomto podujatí. DEKD vznikli z podnetu Rady Európy a Slovensko sa k nim pridalo v roku 1993. Od roku 2010 poverilo Ministerstvo kultúry SR koordinovaním celoslovenského podujatia Združenie historických miest a obcí Slovenska, ku ktorému sa v roku 2017 pridala partner – občianske združenie ICOMOS Slovensko. Anotovaný zborník je výstupom z v poradí tretej vedeckej konferencie, ktorá je súčasťou DEKD a konala sa 30. septembra 2019 v Divadle Jána Palárika v Trnave. Na jej odbornom i organizačnom zabezpečení sa okrem už spomenutých organizácií podieľal aj Štátny archív v Trnave.

Tomáš Surý z Katedry spevu Hudobnej a tanečnej fakulty VŠMU v Bratislave analyzoval grafické diela 17. a 18. storočia zo zbierok Slovenskej národnej galérie a Galérie mesta Bratislava ako predmet teatrologického bádania. Upozornil na fakt, že ak majú byť tieto umelecké diela vzorom pre súčasnú javiskovú realizáciu, je nutné poznať dobové reálie, dobové divadelné normy a netreba zabúdať na to, že stále ide o výtvarné umelecké dielo, ktoré je potrebné podrobiť kritickému skúmaniu.

Radoslav Ragač zo sekcie kultúrneho dedičstva a kultúry menších Ministerstva kultúry SR sa vo svojom príspevku venoval vzniku barokovej divadelnej sály na zámku v Holíči. Ide o málo známu tému v slovenskom prostredí. Divadlo v Holíčskom zámku vzniklo počas prvej fázy jeho prestavby na reprezentatívnu barokovú rezidenciu cisár-

skeho páru v 40. rokoch 18. storočia. Autor sa v prvom rade zaoberal rekonštrukciou umiestnenia divadla na základe zachovaných plánov zámku. Divadelné priestory boli situované do novovzniknutého zaklenutého prejazdu umiestneného v strede hlavného západného krídla objektu. Podľa autorovho odhadu bola jeho kapacita 20 – 40 divákov a bolo určené pre sezónne využitie.

Romana Luchavová zo Štátneho archívu v Trnave v príspevku s názvom *O spolku, ktorý pozdvihol regionálne divadelníctvo* zmapovala fungovanie Učiteľského divadelného seminára v Trnave v 40. rokoch 20. storočia. Seminár bol založený v januári 1942 celkovo 15 učiteľmi zo škôl trnavského okresu pod vedením učiteľa Jána Jeleňa. Zhodnotila pozítiva a negatíva činnosti seminára. Záver príspevku patril predstaveniu divadelných hier, ktoré mohli vidieť diváci v Trnave v 30. a 40. rokoch minulého storočia.

Divadelné aktivity Telovýchovnej jednoty Sokol v Piešťanoch v rokoch 1919 – 1938 boli predmetom výskumu Júlie Ragačovej. Načrtla situáciu v oblasti rozvoja ochotníckeho divadla v meste, na ktorom sa okrem Sokola podieľali v sledovanom období aj ďalšie spolky. Predstavila repertoár Dramatického krúžku Sokola, rozvoj bábkového divadla, uviedla i ceny vstupného. Zaujímavé by bolo podať bližšie informácie o predstavených divadelných hrách, odhalili by sa tak inšpiračné zdroje ochotníckeho divadla. Ako hlavný prameň pre napísanie príspevku slúžila Pamätná kniha telocvičnej jednoty Sokol v Piešťanoch, objavená v Štátnom archíve v Trnave v roku 2017 pri revízii archívnych fondov a zbierok.

Architekt Martin Kusý sa zamerail na výstavbu budovy Slovenského národného divadla, ktorá trvala dlhých 28 rokov. Trio architektov Martin Kusý – Pavol Paňák – Peter Bauer sa v rokoch 1979 – 1980 zapojilo so svojim návrhom do urbanisticko-architektonickej súťaže na výstavbu budovy SND a ich koncept zvíťazil. V krátkom príspevku sa zaoberal otázkou ideí a koncepcie stavby. V závere sa základné fakty o realizácii výstavby budovy dozvedáme z dodatku zostavovateľiek zborníka.

Autorkou príspevku *Trnavské profesionálne divadlo v diverzite režijných poetík* je Lucia Mihalová, zástupkyňa Divadla Jána Palárika v Trnave. Profesionálne divadlo v Trnave vzniklo v roku 1974 pod názvom Divadlo pre deti a mládež. Sústredila sa na obdobie od 90. rokov 20. storočia, ktoré prinieslo pre divadelnú scénu množstvo zmien. Zhodnotila pôsobenie jednotlivých interných režisérov – Ivana Blahúta, Ladislava Kočana, Michala Babiaka a Viktora Kollára, ktorého tvorbe je v texte venovaný najväčší priestor. Posledný menovaný sa napr. pri výbere prikláňal k málo alebo vôbec inscenovaným titulom. Od roku 2018 bola s nástupom nového vedenia divadla zrušená pozícia interného režiséra, čím sa sleduje dosiahnutie pestrej palety uvádzaných hier prostredníctvom rozdielnosti prístupu jednotlivých angažovaných režisérov. Podnetným, hlavne pre čitateľov, ktorí nepochádzajú spomedzi znalcov slovenskej divadelnej scény, by bolo uviesť v poznámkach aspoň krátke medailóny spomenutých režisérov.

Vladimír Oktavec, herec trnavského divadla a moderátor mítingov z novembra '89, vo svojom príspevku zhrnul spomienky na priebeh novembrových udalostí v Trnave v roku 1989. Trnavskí divadelníci sa totiž ako prví po Bratislave pripojili k štrajku slovenských divadiel. Autor krok za krokom opísal jednotlivé podniknuté aktivity členov trnavského divadla – spojenie sa s trnavskými študentmi, organizovanie mítingov a ich program, úlohy jednotlivých kolegov, vznik koordinačného výboru a pod.

Divadelné artefakty v zbierkach SNM – Múzea bábkarských kultúr a hračiek na hrade Modrý Kameň boli predmetom výskumu Zuzany Kaličiakovej, pracovníčky múzea. V úvode stručne načrtla dejiny múzea, ktoré vo svojej rozsiahlej zbierke uchováva 2552 predmetov viažucich sa k bábkarskej kultúre. Obzvlášť cenné sú pozostalosti po tradičných kočovných bábkároch, napr. Dubských z Piešťan. Okrem nich patria do tejto skupiny múzejných artefaktov aj bábkky z ochotníckych a spolkových divadiel, ktorých v roku 1948 existovalo na Slovensku až 247. História i súčasnosť bábkového divadla dokumentujú v múzeu aj rodinné bábkové divadlá, ktoré boli fenoménom najmä českého prostredia. Zastúpené sú i profesionálne bábkové divadlá (v súčasnosti ich funguje u nás päť) a múzeum tiež spolupracuje so súkromnými bábkovými divadlami. V zbierke nájdeme i televízne bábkky, ako aj bábkky zo zahraničia (osobitne možno spomenúť Indiu a Indonéziu).

Záverečná štúdia Vladimíra Štefka pod názvom *Uhlár ante portas* približuje činnosť ochotníckeho Divadelného súboru Kopánka (DISK), ktorý vznikol v roku 1955. Od roku 1987 v súbore pôsobil ako režisér Blahoslav Uhlár, ktorý podľa autora stvoril nové divadlo – aktívne občianske divadlo odhaľujúce dobu a pôsobiace na samotných hercov i auditórium.

Zborník ponúka pestrú paletu príspevkov na rozmanité témy týkajúce sa dejín divadelnej kultúry na Slovensku. Príspevky sú doplnené bohatou obrazovou prílohou a keďže je dostupný i na internete – <http://www.dekd.sk/zbornik-prednasok>, je tak prístupný širokej odbornej i laickej verejnosti.

Ivana Červenková

BIBLIOGRAFICÝ PREHLAD ZAHRANIČNÝCH ARCHÍVNÝCH PERIODÍK

ARCHIVNÍ ČASOPIS. Praha : Odbor archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra ČR, 2019, roč. 69, č. 1 – 4.

Číslo 1. Úvodným článkom prvého čísla Archívneho časopisu je príspevok Jana Štěpána *Olomoucký biskup Bernard Zoubek ze Zdětína a jeho pečeti* (s. 5 – 16). Keďže trvanie jeho episkopátu bolo veľmi krátke (1540 – 1541) autor prezentuje len jeho dve pečate – osobnú prsteňovú pečať použitú na liste z júla roku 1540 a kruhovú pečať, ktorú biskup použil na liste z 28. júla 1540. Zoubek kruhovú pečať používal už ako kanonik, pretože jej použitie je doložené už v roku 1524. Autor predpokladá, že po svojom zvolení si nechal biskup vyhotoviť nové typárium. Otázkou ale ostáva, či ho stačil aspoň raz reálne použiť. Zaujímavé je, že typárium kruhovej pečate po smrti biskupa nebolo zničené, ale bolo uchované v rode prostredníctvom biskupovho synovca a menovca Bernarda Zoubeka (II.). J. Štěpán si všima aj zaujímavú analógiu medzi biskupom Zoubekom a neskorším olomouckým biskupom Stanislavom Pavlovským. *Tradice publikace práva a sbírky právních předpisů* je názov článku právnika Lukáša Králíka (s. 17 – 49). Autor rozlišuje dva princípy publikácie práva na českom území. Prvý bol historický princíp tzv. materiálnej publikácie, keď sa adresát normy musel s prameňom práva reálne stretnúť. Zbierky v tejto dobe plnili len evidenčnú funkciu. Naproti tomu tzv. formálna publikácia znamenala v praxi vyhlasovanie predpisov určitým presným a zákonom stanoveným spôsobom v konkrétnej zbierke predpisov. Publikácia v takýchto zbierkach bola nevyhnutnou podmienkou nadobudnutia platnosti a záväznosti predpisov. Tento druhý princíp sa začal uplatňovať po roku 1849 a táto etapa publikácie práva sa udržuje až dodnes. V priebehu doby sa líšili jednotlivé druhy predpisov a aktov, ktoré boli vyhlasované, ale systém ako celok ostával so svojimi princípmi nezmenený.

Sekcia Správy začína príspevkom Pavlíny Nimrichtrovej a Zbyška Stodůlku o konferencii *Německý e-government a digitální archivnictví*, ktorá sa konala v rámci 23. Archivwissenschaftliches Kolloquium der Archivschule v Marburgu. K téme sa nemecká archívna obec vrátila po siedmich rokoch, preto to bola zároveň príležitosť na určité zhodnotenie aktuálneho stavu. Workshop *Labyrinthem českých novověkých edic* predstavili Martina Vodová spoločne s Terezou Broncovou. Seminár vznikol z podnetu pracovnej skupiny archivárov pripravujúcich edíciu Snemového kopiára z rokov 1526 – 1546. Pôvodne sa mal niesť v komornom duchu, napokon mal pomerne bohatú účasť a prednášajúcich z rôznych českých univerzít, archívnych pracovísk či Akadémie vied. David Sobek sa vo svojej správe ohliadol za konferenciou *Proutěná kultura v kontextu času a prostoru*, ktorá sa konala v dňoch 22. – 23. mája 2018 v Mělníku a bola venovaná dlhoročnej tradícii košíkárstva v tomto regióne. Okrem pracovníkov z historického a etnologického ústavu Slovenskej akadémie vied, vystúpila na konferencii aj archivárka a vtedajšia riaditeľka Štátneho archívu v Nitre, pracoviska Archív Šaľa PhDr. Veronika Nováková. O konferencii konzervátorov a reštaurátorov v Mikulove pod názvom *Ohlédnutí za novými poznatky k archivně-konzervátorské praxi* referuje Tomáš Pražák.

Seminár západočeských archivárov na Bublave, v obci v Krušných Horách, predstavila Ivana Benešová. Správou z 37. medzinárodnej konferencie Archívu hlavného mesta Prahy *Praha v obnoveném státě – zemská metropole hlavním městem nové republiky* prispela Ivana Ebelová. Išlo o podujatie, ktoré sa konalo v dňoch 16. a 17. októbra 2018 a nieslo sa v duchu osláv 100. výročia vzniku Česko-Slovenska. O 17. celoštátnej archívnej konferencii v Liberci obsahlo referuje Tereza Pluskalova. Príspevok Ludmily Novotnej sa venuje dvojdňovému workshopu na tému *Archivní rešerše v 21. století*, ktorý sa uskutočnil v začiatkom novembra 2018 v kláštore Teplá. Obsahovo veľmi bohatú rubriku uzatvára referát Roberta Šimůneka zo seminára *Jaroslav Schaller a historická topografie*.

V osobných správach sa môžeme dočítať o životných jubileách archivárky, historičky a múzejníčky Jitky Zezulovej, dlhoročného riaditeľa okresného archívu v Novom Jičíne Karla Chobota o rozlúčke s emeritnou vedúcou Archívu Vysokého učení technického v Brne Renatou Krejčí. Literatúra prináša štyri anotácie na publikácie a vydane zborníky.

Č í s l o 2. Michal Wanner z Odboru archívnej správy a spisovej služby MV ČR mapuje vznik Medzinárodnej archívnej rady (MAR) a začiatky českej účasti na jej aktivitách v rokoch 1948 – 1960 (s. 117 – 139). Jedným z deviatich mužov, ktorí fakticky navrhli vznik MAR, bol český historik dr. Václav Husa, ktorý sa zúčastnil prvých dvoch kľúčových zasadnutí organizácie. Následne však iniciatíva česko-slovenských archivárov z politických dôvodov ustala. V rokoch 1958 – 1959 vstúpila do MAR vtedajšia archívna správa Ministerstva vnútra. Slovenská archívna správa sa nestala samostatným členom MAR, ale zástupcovia tohto orgánu boli pravidelnými členmi česko-slovenských delegácií na jednotlivých zasadnutiach. Oficiálny vstup archívnej správy MV do MAR znamenal pre mnohých česko-slovenských archivárov príležitosť k obnoveniu a novému nadviazaniu kontaktov so svojimi zahraničnými kolegami. *Rekonstrukce archívu jezuitského domu třetí probace v Telči* je názov článku Jarmily Hlaváčkovéj z Historického ústavu Akademie věd ČR (s. 140 – 164). Zaoberá sa v ňom rekonštrukciou archívu telčského kolégia v závere jeho existencie. Vychádza pritom z inventára, ktorý vznikol pri manipulácii archívu kolégia v roku 1762 a bol dopĺňovaný až do roku 1773. Cieľom autorky bol popis archívu, jeho obsah a členenie, otázka dochovania a vysvetlenie súčasného uloženia. Mimoriadnosť kolégia v Telči tkvela v tom, že už od svojho založenia v roku 1651 bol domom tretej probácie, čo znamenalo, že tu jednoročným pobytom prešla drvivá väčšina členov českej jezuitskej provincie. Autorka v tomto archíve rozoznala šesť väčších tematických celkov: 1. Predstavení kolégia a svetské úrady, 2. Hospodárenie a správa majetkov, 3. Duchovná a patronátna správa, 4. Vnútorňa správa a chod kolégia, 5. Personálie, 6. Dejiny, životopisy, komemorácie. Článkom *Vývoj funkce čtvrtníka v královském městě Českých Budějovicích od 15. století do první světové války* prispel Daniel Kovář k poznaniu nižších zložiek mestskej samosprávy (s. 165 – 194). Predmetom záujmu autora je veľmi málo poznaná funkcia či úrad štvrtníka (nem. Viertelmeister, lat. magister quartalis alebo quadrantí). Jeho existenciu možno považovať za všeobecný jav, objavoval sa prakticky v každom väčšom meste. Všeobecne sa vychádza z predpokladu, že táto stredoveká funkcia mala pôvodne súvis s vojenskou obranou mesta meštianskou pohotovosťou. V prípade ohrozenia mali byť meštania roz-

delení podľa štvrtí a podriadení veleniu príslušných štvrtníkov. Od 16. storočia sa ich úloha posunula viac do roviny protipožiarnej a poriadkovej bezpečnosti. Začiatkom 20. storočia táto funkcia zanikla, resp. sa rozplynula v iných služobných pozíciách.

V časti *Správy* si Martin Nekola všíma Archívnu zbierku T. G. Masaryka v Logan v americkom štáte Utah. Keďže Masaryk bol v úzkom styku s rôznymi osobami na druhej strane Atlantiku, neprekvapuje, že v amerických archívoch a knižniciach je okolo 270 zbierok obsahujúcich materiály spojené a jeho osobou, príp. s jeho deťmi. Jedna s názvom Tomáš G. Masaryk Papers (1887 – 1955) sa nachádza aj v mestečku Logan. Medzinárodnú konferenciu *Archivace záznamů z informačních systémů*, ktorá sa konala v marci 2019 v Prahe pomerne podrobne predstavila Pavlína Nimrichtrová. Na konferencii odznelo viacero tém: od správy dokumentov, právnych otázok dôveryhodnosti systémov a dokumentov, ochrany osobných údajov a autorských práv, po predarchívnu starostlivosť a poradenstvo úradom, technické riešenia príjmov, rozhraní, tvorby metadát a štandardov, výber databáz či spôsoby riešenia elektronickej bádateľne. Správu o návšteve delegácie z Archívu Republiky Slovinsko podal Martin Rechterík. Päťčlenná slovinská delegácia zavítala do ČR v marci 2019 a podstatná časť vzájomnej diskusie sa týkala rozdielov medzi legislatívami. Súčasťou správy je aj stručný popis archívnictva a predarchívnej starostlivosti v Slovinsku.

V osobných správach nájdeme blahoželanie k životným jubileám archivárov Jiřiny Juněcovej, Kateřiny Martovej a Evy Drašarovej, riaditeľky Národného archívu. Rubrika *Literatura* obsahuje tri anotácie od Milana Vojáčka, v ktorých predstavuje tri publikácie obsahovo zamerané na problematiku digitalizácie a digitálnej archivácie.

Č í s l o 3. Tretie pokračovanie Archívneho časopisu obsahuje v rubrike *Články* jedinú, zato však skutočne obsiahlu štúdiu Pavla Holuba zo Štátneho okresného archívu Pelhřimov *Úřední knihy u okresních hejtmanství na přelomu 19. a 20. století. Příspěvek k problematice novověké diplomatiky* (s. 229 – 294). Jedným z cieľov štúdie bolo zodpovedanie otázky, či je možné na úradné knihy, ktoré boli vedené pri okresných hejtmanstvách na začiatku 20. storočia aplikovať postupy zaužívané pre stredoveké a ranonovoveké písomnosti. Ďalšou nemenej významnou otázkou pri štúdiu úradných kníh, na ktorú hľadal autor odpoveď je terminológia. Ako správne upozorňuje, termín úradná kniha zastrešuje typologicky veľmi pestrú skupinu písomností. Za najstaršie knihy pri okresných úradoch treba považovať tie, ktoré boli zavedené v norme uverejnenej v nariadení Ministerstva vnútra a spravodlivosti v marci 1855. V priebehu druhej polovice 19. storočia boli zavádzané ďalšie knihy, ktoré si vyžiadala premena spoločnosti.

Veľmi obsažný a podrobný príspevok sa nachádza v rubrike *Správy*. V septembri 2018 sa konal trojdňový zjazd nemeckých archivárov *Verlässlich, richtig, echt – Demokratie braucht Archive!* v Rostoku v spolkovej krajine Meklenbursko-Predné Pomoransko. O tomto nemeckom podujatí detailne informuje Mikuláš Čvrtník. Podľa neho zjazd otvoril z perspektívy občianskej spoločnosti, demokracie i samotného výkonu verejnej správy v širokom zmysle nadmieru dôležité témy, ktoré do seba zahrnulo dve na seba úzko nadväzujúce oblasti: autenticitu dokumentov a archiválií, ich dôveryhodnosť a provenienciu a za druhé ich prístupnosť a sprístupnenosť, s tým spojenú transparentnosť archiválií a archívov ako miest ich uloženia a správy. V ďalšej správe Jiří Plachý

stručne referuje o fonde Československého pešieho pluku 36 nachádzajúcom sa vo Vojenskom archíve v Budapešti.

V osobných správach čítame blahoželanie k životnému jubileu juhočeského archívára Vlastimila Koldu i s pripojenou osobnou výberovou bibliografiou a spomienku na archívára i pedagóga Jindřicha Schwippela. Rubrika *Literatura* tentoraz prináša šesť anotácií väčšinou na regionálne zamerané zborníky.

Číslo 4. Prvý príspevok rubriky *Články Ochranné lhůty pro přístupnost k veřejným archiváliím a dokumentům. Komparativně-historická analýza* obstaral Mikuláš Čtvrtník (s. 341 – 370). Načrtol tu veľmi interesantnú problematiku, v ktorej sa stretáva na jednej strane právo na slobodný prístup k informáciám, na strane druhej právo ochrany súkromia a privátnej sféry. Autor konštatuje, že fenomén ochranných lehôt, počas ktorých nemôžu byť sprístupnené niektoré informácie s ich nosičmi, je potrebné vnímať v kontexte „postfaktickej doby“ 21. storočia, keď sa cena informácie, viac ako kedykoľvek predtým, meria jej načasovaním a rýchlosťou. Aby informácia mala príslušný účinok, musí byť disponibilná a podaná včas. Ak sa k nej dostaneme o 20, 30, 50 alebo 100 rokov, ako podotýka Čtvrtník, prichádza obyčajne o podstatnú časť svojho pôvodného významu alebo aspoň atraktivity. Vo svojej analýze si všimá ochranné lehoty platiace pre sprístupňovanie archíválií v Česku, v Spojenom kráľovstve, USA, Nemecku, Francúzsku či Švajčiarsku. Čtvrtník záverom konštatuje, že v štúdiu mu išlo najmä o ilustrovanie určitého trendu pozorovateľného vo vývoji všeobecne stanovenej bariéry v prístupe k verejným dokumentom a archíváliám. Podľa neho je jasná určitá pozvoľná tendencia uvoľňovania ochranného štítu a definovania otvorenosti verejných informácií, nie ako akýsi výraz blahosklonnosti štátu, ale ako právo občana a dôležitý prvok demokracie.

Marie Benešova a Miloslav Tůma prezentujú vo svojom príspevku *Radní protokoly aneb tajemství v knižní vazbě* (s. 371 – 388). Popisujú v ňom dva protokoly z fondu Archívu mesta Jihlavy do roku 1848, ktoré pochádzajú z prvej a konca prvej polovice 17. storočia. Fond sa nachádza v ŠOKA Jihlava a obidva protokoly boli v roku 2016 kvôli svojim poškodeniam zaradené do plánu reštaurovania. Počas procesu reštaurovania sa ukázalo, že dosky oboch kníh skrývajú zlomky ďalších písomností – starých tlačí rôzneho druhu a proveniencie. Vďaka medziodborovej spolupráci boli objavené zaujímavé informácie týkajúce sa nielen týchto nájdených zlomkov, ale i samotných rukopisov. Metodickými postupmi archivácie orálno-historických prameňov sa zaoberá Jiří Hlaváček (s. 389 – 401). Metóda oral history je už od svojich začiatkov v prvej polovici minulého storočia, keď došlo k jej profesionalizácii, výrazne sprevádzaná technologickým pokrokom. Popri audiovizuálnych záznamových zariadeniach najmä po roku 2000 začína v rámci tejto metódy zohrávať stále kľúčovejšiu úlohu i otázka následného spracovania vzniknutých prameňov, predovšetkým v rovine katalogizácie, indexácie a obsahového mapovania. Takto vzniknuté pramene narastajú geometrickým radom, ale rýchlosť ich spracovania je do značnej miery obmedzená kapacitnými možnosťami manuálneho spracovania, tzn. ľudským faktorom.

Prvou správou je *Prohlášení separačních plánů z let 1727 – 1728 za archivní kulturní památku*. Informujú o tom Filip Paulus a Šárka Steinová. Navrhnuté boli plány zo 148 lokalít židovských obydľí z uvedených rokov uchovávané v Národnom archíve,

Moravskom zemskom archíve v Brne a Zemskom archíve v Opave. Do budúcnosti sa predpokladá, že plány budú nominované do Registra Pamäti sveta UNESCO. O zahraničných cestách Odboru archivní správy a spisové služby, Národného archívu, Moravského zemského archívu, Zemského archívu a Státních oblastních archivů za rok 2018 referuje Ilona Dostálová. Z nášho pohľadu stoja za zmienku cesty českých kolegov na Slovensko do Bratislavy, Čadce, B. Štiavnice, Bytče, Košíc, Šale či Spišskej Novej Vsi. Záver tvoria anotácie rubriky *Literatúra* a farebná obrazová príloha k dvom príspevkom z obsahu časopisu.

Drahomír Velička

SBORNÍK ZEMSKÉHO ARCHIVU V OPAVĚ, 2019. Opava : Zemský archiv, 2019, 195 s.

Aktuálne číslo zborníka vyšlo po dvojročnej pauze, ale obsahovo je verné svojmu archívne mu zameraniu: metodike, edíciám a informáciám o Zemskom archíve v Opave (ZAO). Jeho náplňou sú rubriky: 1. *Z činnosti archívu*, 2. *Studie, soupisy, edice* a 3. *Drobnosti*.

Prvá časť obsahuje dva príspevky. V úvodnom sa trio autoriek Eva Hájková, Ivana Gebauerová a Lucie Harazimová ohliadlo za sprístupňovaním matrik ZAO na internete (s. 5 – 17). Článok bol pripravený pri príležitosti 10. výročia zverejnenia týchto archívnych dokumentov prostredníctvom webovej aplikácie Archivní vademecum. Po uplynutí dekády sprístupnenia matrik v elektronickej podobe má ZAO v Digitálnom archíve k dispozícii 19 198 matrik s pripojenými 1 805 303 skenmi. Predkladanie počtu matrik (originálov kníh i študijných mikrofilmov) pokleslo od roku 2009 zo 6617 na 5 v roku 2019. Najväčšie poklesy boli zaznamenané v rokoch 2010 – 2013 a od roku 2014 sa pohybujú len v počtoch niekoľkých kusov. Ako konštatujú autorky, je to dané tým, že nie všetky matriky môžu byť úplne sprístupnené, alebo po prevzatí z matričného úradu ešte neboli zdigitalizované. V každom prípade, keďže matriky stále patria medzi najcennejšie a najvyhľadávanejšie archívne dokumenty, napriek počiatocným rozpakom, možno po desiatich rokoch potvrdiť, že ich digitalizácia a sprístupnenie na internete boli správnym krokom tak pre verejnosť, ako aj pre pracovníkov archívu a v neposlednom rade i pre ochranu samotných dokumentov.

Radomír Michna zo Štátneho okresného archívu (ŠOKA) vo Frýdku-Místku vo svojom príspevku predstavuje novú usporadúvaciu aplikáciu v ZAO – ProArchiv (s. 18 – 23). Už v roku 2009 bola vydaná prvá metodika pre usporadúvacie aplikácie. V tej dobe jestvoval v ZAO paralelný systém popisu archiválií. Na jednej strane sa ucelene vypracúvali archívne pomôcky (1 pomôcka = 1 databáza), na strane druhej sa spracovávali tematické, medzifondové katalogizačné databázy. V roku 2012 došlo k prechodu na novú verziu usporadúvacích aplikácií. Išlo o balíček viacerých desktopových

aplikácií, ktoré už ale boli prevádzkované na sieťových diskoch jednotlivých archívov. To znamenalo lepšiu možnosť centrálnej správy, aktualizáciu číselníkov a organizáciu exportov dát do archívneho úložiska. Neustály technologický pokrok a vývoj nových operačných systémov však začal znižovať udržateľnosť desktopových aplikácií, na čo bolo potrebné zareagovať. ZAO sa rozhodol s firmou BACH systems podieľať na vývoji novej usporadúvacej aplikácie ProArchiv, ktorá ponúkala možnosť plnej integrácie do už fungujúceho systému, vrátane importov všetkých dovtedajších dát (viac než 2 mil. metadát a takmer 20 mil. digitalizátov). Pre ZAO bolo dôležitou podmienkou, aby nový usporadúvací systém integroval pôvodné dáta v plnom rozsahu. Vývoj sa začal v roku 2016 a vo februári 2019 bol naplánovaný oficiálny prechod ProArchivu do ostrej prevádzky. Táto aplikácia by mala byť nasadená aj do iných českých archívov, napr. do Národného archívu, Archívu hlavného mesta Prahy, Archívu mesta Ostravy a i.

Rubrika *Studie, soupisy, edice* obsahuje celkovo sedem príspevkov. Návrh pravidiel pre inventarizáciu a katalogizáciu odznakov a medailí prezentuje vo vojom článku Květoslav Growka zo ŠOKA v Jeseníku (s. 25 – 32). Prezentuje v ňom základné definície signistiky (ako súčasti emblematiky) a odznaku. Uvádza návrh inventárneho i katalogizačného záznamu a pripája aj názorné príklady zápisov. Zaujímavým článkom Heraldická výzdoba cirkevných matrik Sliezska a severnej Moravy prispel riaditeľ ZAO Karel Müller (s. 33 – 52). Ako hovorí, výtvarná výzdoba matrik je väčšinou sústredená na prvé fólia knihy a býva spojená s úvodným, spravidla kaligraficky vyhotoveným zápisom o založení príslušnej matriky. Svoje vzory mali autori napríklad v knihách náboženských bratstiev. V matrikách sa tak možno stretnúť s výjavmi, ktoré ilustrovali príslušné náboženské úkony – krst, sobáš či pohreb. Obzvlášť cenné bývajú veduty, najmä farského kostola a jeho okolia, alebo rôzne heraldické zobrazenia. Autor potom uvádza jednotlivé matriky, ktoré takéto vyobrazenia obsahujú. Ide o matričné knihy z obdobia od 1636 do polovice 19. storočia. Príspevok obsahuje veľmi pútavú obrazovú prílohu.

Zdeněk Kravar si všímal Záznamy o nešťastiach v najstarších úmrtných matrikách dekanátu Hradec nad Moravicí (s. 53 – 59). Príspevok je vlastne českým prekladom úmrtných zápisov z jednotlivých farností z rokov 1645 – 1713. O možnostiach a úskaliach genealogického bádania v Poľsku informujú Ilona Matejko-Peterka a Jiří Peterka (s. 60 – 76). Článok je hodný pozornosti aj pre slovenských záujemcov o genealógiu, pretože ide o susednú krajinu, do ktorej ich môže bádanie priviesť. Obsah článku je rozdelený do troch podkapitol. V prvej sa autori venujú štátnym civilným matrikám, ich vývoju, dostupnosti a uloženiu. Druhá časť je rovnakým spôsobom venovaná cirkevným matrikám a tretia podkapitola je zameraná na databázy, digitalizáciu a indexovanie matrik na území Poľska. V Poľsku je situácia ohľadom genealogického štúdia pomerne zložitá (vzhľadom na veľkosť krajiny i zložitý historický vývoj), preto považujeme tento prehľadný článok za veľmi dobrú pomôcku pre úvodné zorientovanie sa v problematike. Pavel Hruboň zo ŠOKA v Karvinej pripravil podnetný katalóg z oblasti diplomatiky: Kancelárske poznámky na originálnych neskorostredovekých a ranonovovekých pápežských listinách a listoch uložených v ZAO (s. 77 – 122). Podľa podnadpisu ide o prvú časť, zahrňujúcu pontifikát Martina V. (1417 – 1431) do konca pontifikátu Pavla II. (1464 – 1471). Prílohu tvorí registrový katalóg s registrom kancelárskych poznámok (1418 – 1470). Pre fondy uložené v ZAO boli doteraz spracované

dva katalógy pápežských listín mapujúce obdobie 1198 – 1378, resp. 1378 – 1417, ktoré sprístupňovali kancelárske poznámky umiestnené na 40 originálnych pápežských listinách. Katalóg, ktorý sprístupnil autor rozšíril vydané diela o 22 originálnych listín a listov z obdobia spomínaných pápežov. Schlaraffské „hrady“ na pohľadniciach z albumu opavských schlaraffiánov si všíma Marta Linzmajerová (s. 123 – 155). Ide o prezentáciu súboru pohľadníc z albumu opavskej pobočky humoristického spolku Schlaraffia, ktorej predchádza stručný úvod. Tento dodnes existujúci spolok vznikol v Prahe v roku 1859. Odtiaľ sa rozšíril aj do iných európskych miest. Názov je odvodený od rozprávkovej krajiny Schlaraffenland, ktorý sa vyskytoval v nemeckej stredovekej literatúre. Išlo o výhradne mužskú spoločnosť, ktorá sa riadila heslom „In arte voluptas.“ Členovia sa schádzali v spolkovvej miestnosti zvanej „hrad“ a obsahom zasadnutí boli príspevky z oblasti umenia – recesistické a humoristické scénky či piesne. Fond Schlaraffia Opava uložený v ŠOKA Opava je najrozsiahlejším archívnym súborom, ktorý vznikol z činnosti tohto spolku na území Českej republiky. K najcennejším dokumentom patrí práve spomínaný album pohľadníc. Posledným príspevkom rubriky je článok Jaromíry Knapíkovéj Písomnosti ekonóma a politika Karla Engliša v ZAO. Karel Engliš (1880 – 1961) pôsobil ako minister financií a guvernér Národnej banky československej, pochádzal zo Sliezska. Narodil sa i zomrel v Hrabyni. Prílohou stručného príspevku sú Englišove epigramy, ktoré napísal ako študent gymnázia.

Rubriku *Drobnosti* tvoria dva rozsahom menšie príspevky. Jan Hruboš zo ZAO sa zamerával na osudy písomností rodu Borek z Roztropic po roku 1702 (s. 167 – 172). Tento rytiersky a neskôr panský rod získal predikát podľa obce Roztropice neďaleko Skočova v Tešínskom kniežatstve. Pôvod rodu možno vystopovať do prvej polovice 14. storočia. V roku 1568 získal Gašpar Borek panstvo Vendryně, ktorá sa potom stala hlavným rodovým sídlom. V roku 1651 sa rodová drážava rozšírila o Hradište. Posledný príslušník rodu Adam Borek zomrel bezdetný v roku 1694 a svoje majetky odkázal rádu Milosrdných bratov. Torzo rodového archívu sa zachovalo v tešínskej rezidencii rádu, ktoré prior konventu odovzdal zakladateľovi Matice opavskej Vincentovi Praskovi. V archíve Matice boli písomnosti z inventarizované. Po druhej svetovej vojne bol archív Matice delimitovaný do starostlivosti Sliezskeho múzea v Opave, odkiaľ sa v roku 1948 dostali do ZAO do fondu Zbierka listín a rukopisov Matice Opavskej. V roku 2018 boli písomnosti rodu vyčlenené a nanovo usporiadané do samostatného fondu Rodinný archív Borkov z Roztropic. Posledným príspevkom je edícia kostolného inventára *Inventár klenotov a iných vecí kostolných v kostole slavkovským poblíž Opavy z roku 1597*. Edícia obsahuje historický úvod, edičné poznámky a samotnú edíciu prameňa písanú v českom jazyku. Tento inventár bol biskupom Pavlovským zahrnutý do knihy súpisov príjmov katolíckych fár Olomouckej diecézy. Dodnes sa zachoval len fragment rukopisu.

Záver obsahu zborníka tvorí prehľad vydaných publikácií ZAO a jeho okresných archívov v rokoch 2017 – 2019.

Drahomír Velička

SZKICE ARCHIWALNO-HISTORYCZNE. Katowice : Archiwum Państwowe w Katowicach, 2019, nr. 16.

V roku 2019 vyšlo 19. pokračovanie poľskej ročenky Štátneho archívu v Katoviaciach. Redakcia stavila na osvedčenú štruktúru, z ktorej tentoraz vypadli len anotácie. V úvodnej rubrike *Články a materiály* sa nachádza šesť príspevkov. V prvej štúdií *Regesty średniowiecznych i wczesnonowożytnych dokumentów ze zbioru fotokopii Oddziału Archiwum Państwowego w Katowicach* (s. 11 – 31) si historik Piotr Boroń detailnejšie všima fotokópie a kópie dokumentov týkajúcich sa mesta Gliwice a jeho okolia. Zbierka aktuálne obsahuje 46 fotokópií. Ako konštatuje autor, fotokópie vznikli niekedy pred druhou svetovou vojnou, ale dnes už nie je možné určiť presný dátum ich vzniku. Dokumenty neboli nikdy súčasťou iných fondov, a tak ostali odbornej verejnosti neznáme. Autor v štúdií prináša registry 46 listín z obdobia 1316 – 1739, z ktorých viac ako polovica bola písaná v českom jazyku. Doktorand na Sliezskej univerzite v Katoviaciach Łukasz Steczek sa vo svojom pomerne obsiahlom článku zaoberá organovými píšťalami v kostoloch mesta Tychy – *Organy piszczałkowe w tyskich kościołach* (s. 33 – 65). Autor zistil, že až 11 rímskokatolíckych chrámov má pôvodné organy, v ostatných siedmich sa používajú elektronické organy. Príspevok je rozdelený na dve časti, v prvej sú prezentované historické a organologické údaje o pamiatkových historických organoch, druhá časť predstavuje novšie nástroje, ktoré vznikli po roku 1925. Najstarším organom je nástroj C. Kuttlera z prvej polovice 19. storočia. Rozsiahlou je i štúdia pracovníka archívu v Bielsko-Bialej Michała Jarnota *Żydzi w Brzeszczach i Jawiszowicach w XIX i XX wieku* (s. 67 – 95), v ktorej sa zameral na zmapovanie židovskej komunity žijúcej v dvoch mestách v súčasnom osviečenskom okrese. Okrem určitého, štatistického prístupu príspevok obsahuje údaje o celých rodinách i individualitách, o mieste ich pôvodu, okolnostiach ich usadenia sa v týchto dvoch mestách či o ich aktivitách, rodinných vzťahoch a spôsobe živobytia. Keďže sa autor venuje tejto problematike aj v prvej polovici 20. storočia, neobchádza ani osudy jednotlivcov počas nacistickej okupácie Poľska a tých, ktorí prežili holokaust. Historik Sliezskeho múzea v Katoviaciach Dawid Keller svojím článkom plánoval rozvíriť diskusiu o téme vývoja poľských štátnych železníc – *Kolejarze Polskich Kolei Państwowych – trudna droga do wspólnoty, przyczynek do dyskusji* (s. 97 – 112). Autor je toho názoru, že železničná doprava bola v medzivojnovom Poľsku považovaná za určitú hrdosť tak zo strany štátu, ako aj spoločnosti. Preto, podľa neho, nie je dobrou vizitkou, že sa táto téma doteraz nedočkala monografického spracovania v tamojšej historiografii. I z tohto dôvodu je potrebné, aby sa čo najviac rozširovali poznatky o pertraktovanej problematike, a najmä o sociálnej úlohe železníc a železničiarov. Kellerov príspevok je syntetizujúcim sumárom súčasného stavu poznania danej tematiky. „*Naprzód.*“ *Rozwój organizacyjny działalności górnośląskich towarzystw kobiecych na terenie powiatu rybnickiego – działalność koła Towarzystwa Młodych Polek w Czernicy* je názov najkratšieho článku ročenky od Patrycje Tomiczek (s. 113 – 122). Autorka hovorí, že sliezske ženy mali veľké zásluhy na rozširovaní poľského povedomia, pretože vychovávali svoje deti v duchu poľských tradícií a obyčajov, chránili poľskú kultúru a históriu. Spočiatku mala činnosť žien oficiálne len charitatívny

charakter, pretože ženy sa nemohli politicky angažovať. Prelom nastal v roku 1900, keď sa pristúpilo k pokusu o vytvorenie ženskej organizácie v Bytome. Ďalej autorka poukazuje na vznik ďalších ženských organizácií a spolkov na území okresu Rybnik. Ako príklad si detailnejšie všima činnosť takéhoto spolku v obci Czernica.

Posledným príspevkom prvej rubriky je nemecky písaná štúdia *Polizeisoldaten aus Befehlsbereich des Höheren SS- und Polizeiführers Main in Nürnberg im Krieg* (1939)/1942 – 1945 od historika z Katedry histórie na Kolínskej univerzite Romana P. Smolorza (s. 123 – 158). Autor sa snažil zodpovedať niektoré otázky fungovania nacistickej polície na príklade správneho obvodu Východné Bavorsko. Od roku 1942 túto správu vytvorili vyšší velitelia SS a polícia v okrese podobnom vojenským obvodom. Historiografia nazýva týchto vodcov Himmlerovými ľuďmi. Skonštatoval, že štúdia, založená na teritoriálnych štruktúrach sa pripravuje veľmi obťažne, pretože ústredný archív nemeckej nacistickej polície sa v Spolkovom archíve v Berlíne nezachoval. Hlavným cieľom článku bolo predstaviť činnosť dvoch policajných jednotiek z východného Bavorska: špeciálny prápor rezervnej polície XIII, ktorý pôsobil v Lodži a policajný rezervný prápor č. 131 operujúci v Nórsku a Bielorusku.

Rubrika *Správy* obsahuje jediný, rozsahom nevelký príspevok dlhoročného archívára Štátneho archívu v Katoviciach Zdzisława Jedyńaka *Pochodzenie nazw Koszutki a Welnowca* (s. 161 – 166). Autor konštatuje, že oba názvy mestských štvrtí Katovic pochádzajú od toho istého vodného mlyna, ktorý sa nachádzal nad už nejestvujúcou riečkou, ľavým prítokom Rawy. V doposiaľ vydaných publikáciách figuruje nesprávna etymológia týchto názvov. Ako naznačuje Jedyńak, chyba etymológií vychádza z nesprávneho čítania a interpretácie prekladov latinských zápisov týkajúcich sa mlyna v krstnej matrike farnosti sv. Štefana v Bogucicach. Autor uvádza túto etymológiu na správnu mieru na základe materiálov z Arcidiecézneho archívu v Katoviciach. Názov Koszutka bol podľa neho odvodený od rastliny kosatca, ktorá sa vyskytuje na podmáčanom teréne. Welnowec zase pochádza z priezviska Welna, mlyn patril Blażejovi Welnovi.

Nasleduje sekcia *Spomienky*, v ktorej Joanna Szczepańczyk spracovala životopis archivárky Bronislawy Spiry (1926 – 2017), pracovníčky v pobočkách Štátneho archívu v Katoviciach v Gliwiciach a Pštine. Okrem svojej archivárskej práce bola autorkou mnohých prác z dejín Sliezska a prekladov prameňov, ktoré súviseli s regiónom Pštiny. Joanna Stronńska-Przybyła pridala k životopisnému príspevku osobnú bibliografiu B. Spiry.

Poslednou časťou zborníka sú *Oznámenia*. Katarína Głowania a Barbara Kurdyk sa zamerali na správu o implementácii systému EZD v Štátnom archíve v Katoviciach. V roku 2013 došlo k zmene v úradnom a archívnom poriadku. Začal sa postupný proces implementácie elektronickej správy dokumentácie v štátnych archívoch. V roku 2018 prijal archív v Katoviciach nový systém EZD PUW, ktorý mal nahradiť starý systém od januára 2020. Roland Banduch a Michał Mączka informujú o konferencii „*Dziedzictwo i historia górnictwa oraz wykorzystanie pozostałości dawnych robót górniczych*“ w latach 2005 – 2019 z udziałem pracowników Archiwum Państwowego w Katowicach. Katarzyna Słysz-Szczucka podáva správu o desaťročných skúsenostiach Štátneho archívu v Katoviciach a jeho pobočiek s inštaláciou mobilných výstav z obdobia 2007 – 2018. Celkovo archív v tomto období pripravil 15 výstav s rôznou tematikou. Tá sa obyčajne týkala nejakého konkrétneho historického výročia na celonárodnej alebo regionálnej

úrovni. Súčasťou správy je aj prehľadná tabuľka jednotlivých výstav. O medzinárodnej konferencii v slovinskej Radenci v apríli 2019 na tému osobných a iných citlivých dát v archívoch a u tvorcov záznamov referuje Agnieszka Laskowska. Hlavnou myšlienkou stretnutia bola ochrana a zabezpečenie osobných údajov a iných údajov vytvorených archívami a uchovávaných v archívoch. Konferencia je cyklická, od roku 2017 sa koná každoročne na inom mieste. Katarzyna Kwaśniewicz je autorkou správy o spolupráci štátnych archívov v oblasti konzervácie archívnych dokumentov v rokoch 2011 – 2018. Tradične poslednou správou je správa riaditeľa Štátneho archívu v Katoviciach Piotra Greinera o činnosti archívu za rok 2018.

Drahomír Velička

SPRÁVY

IX. Colloquia Comaromiensia Historicorum Archivariorumque

Komárno, 25. – 26. september 2019

Koncom septembra sa už tradične konala odborná konferencia s medzinárodnou účasťou, ako súčasť pravidelnej série podujatí organizovaných komárňanským archívom, pracoviskom Ministerstvom vnútra SR, Štátneho archívu v Nitre. Tohtoročná téma „*Spravodlivosť pre všetkých ...*“, obsiahla široké spektrum príspevkov z historicko-právnej problematiky, výkonu spravodlivosti či protiprávneho konania a kriminality v prostredí sídliskových lokalít, samosprávnych celkov a štátu v minulosti. Priestor dostali aj referáty zaoberajúce sa príčinami vzniku a rozmanitými podobami trestnej činnosti a priestupkov, ich odhaľovaním, sankcionovaním, ale aj prípadnou prevenciou. Rovnako sa zaoberali menej závažnými prečinmi alebo konfliktami či aktivitami na hranici zákona a inštitútni zabezpečujúcimi bezpečnosť a verejný poriadok. Jednotlivé bloky a v nich prezentované príspevky boli zaradené do širšieho časového rozpätia, od stredoveku po 20. storočie. Podujatia sa zúčastnili odborníci z vedeckých, edukačných inštitúcií a archívov zo Slovenska a susedných krajín a pred početným auditóriom odznelo počas dvoch dní dovedna 24 prednášok v slovenskom a maďarskom jazyku.

Úvodný príspevok prvého bloku na podujatí, pod názvom *Hrdelné tresty v stredovekej Bratislave*, zaznel od Vladimíra Segeša (Vojenský historický ústav). Autor v ňom pútavým spôsobom predstavil súdnu prax v trestných veciach na pôde stredovekého mesta, keď sa venoval kategorizácii zločinov a príslušných trestov, spôsobov získavania priznania cez vynesenie ortieľu a samotnému výkonu popravy. Upozornil tiež na fakt, že hoci mesto na základe písomných svedectiev disponovalo právom meča už od 13. storočia, oficiálny doklad o jeho udelení pochádza až z polovice 15. storočia. V ďalšej prednáške, *Nové poznatky o krupinskom práve a súdnictve*, Peter Chlepko (Univerzita Hradec Králové) priblížil najstaršiu štruktúru Krupinského mestského súdu. Autor pripomenul skutočnosť, že mesto Krupina bolo v stredoveku významným právnym centrom, ktoré z pozície miesta odvolania zahrňalo značný počet lokalít a mnohé ďalšie sa na neho obracali ako na poradnú inštanciu. Príspevok doplnený o analýzu najstaršej štruktúry mestského súdu a jeho jednotlivých funkcií, rozšíril poznatky v doteraz publikovaných štúdiách, zaoberajúcich sa problematikou počiatočného formovania a pôvodu krupinského práva. Branislav Geschwandtner (Centrum spoločných činností, Ústredný archív Slovenskej akadémie vied) vystúpil na konferencii s referátom *Výkon spravodlivosti v Prievidzi alebo „prievidzský kat“*, v ktorom uviedol všetky podstatné skutočnosti, ktoré vyplynuli z jeho dôkladného výskumu k tejto téme v časovom rozpätí od 14. do 18. storočia. Zaoberal sa výkonom spravodlivosti v najvýsadnejšom meste regiónu Horná Nitra, ktoré ako jediné malo disponovať od roku 1383 právom meča. Napriek tomuto faktoru sa mohlo v tejto lokalite podľa autora javiť ako nejednoznačné, že výkon spravodlivosti realizoval kat. V ďalšom príspevku Blanka Szeghyová (Historický ústav SAV) zhrnula doterajší stav bádania, nové parciálne

výsledky a ďalšie perspektívy problematiky *Pranierov v Uhorsku*. Autorka poukázala na rituály, symboliku a špecifické tresty vykonávané „na“ či „pri“ pranieri. Figuroval v úlohe mikroarchitektonickej pamiatky, objekt právnej archeológie či svedectva súdnej praxe a justície raného novoveku. Svojím príspevkom nadviazala na výsledky historikov najmä z prvej polovice 20. storočia, ktoré bohato doplnila o nové zistenia a čiastkové výsledky vlastného výskumu o situovaní a využívaní pranierov v mestskej trestnej praxi. Prvý blok prednášok na konferencii uzavrel Miroslav Nemeč (Archív Slovenského múzea ochrany prírody a jaskyniarstva) s referátom *Miesta súvisiace s výkonom súdnictva v minulosti na Liptove*. V ňom predniesol súhrnné poznatky o výkone práva a trestnej praxi v období stredoveku a raného novoveku a tiež bližšie predstavil lokality, kde boli situované šibenice, praniere, siene a ďalšie budovy spojené so súdnou exekutívou vo vybranej stolici na severe Slovenska. Osudom týchto špecifických miest sa zaoberal, ako počas doby ich fungovania, tak aj potom, čo svoju funkciu stratili, až do dnešných čias.

Na úvod ďalšieho bloku vystúpil Richard Papáč (Východoslovenské múzeum v Košiciach) s príspevkom pod názvom „...*Meretricariam duxisset vitam...*“ *Prostitúcia v Košiciach v 16. – 18. storočí*. V ňom sa bližšie zameril na podrobnú definíciu aktivít, ktoré boli označované ako prostitúcia v novovekých Košiciach od 16. po 18. storočie. Vychádzajúc z dôkladného archívneho výskumu, najmä písomností magistrátu mesta, načrtol súdnu prax, sociálne a teritoriálne postavenie obvinených, vyšetrovanie a rozsudky nad ženami usvedčenými z prostitúcie. Na prednesenú problematiku úvodného referátu druhého bloku, z hľadiska teritoriálneho a časového, nadviazal Gabriel Szeghy (Archív mesta Košice) s príspevkom „*Najstaršie remeslo*“ *v Košiciach v období po Rakúsko-uhorskom vyrovaní*. Svoju prácu poňal ako úvod do danej problematiky, v ktorom priblížil dejiny prostitúcie a možnosti výskumu archívnych prameňov k dejinám prostitúcie v najdôležitejšom meste severovýchodnej časti Rakúsko-uhorskej monarchie, od polovice 19. storočia do roku 1918 aj s presahom do obdobia Československej republiky. S týmto páľčivým spoločenským problémom, konkrétne *Nevestincami a predpismi týkajúcimi sa „lahkých žien“ v Komárne*, vystúpila Katarína Répasová (*MV SR, ŠA NR, pracovisko Archív Komárno*). V príspevku sa zamerala na zmapovanie nariadení proti šíreniu prostitúcie, ktoré sa však v konečnom dôsledku míňali účinkom, keďže jednotný zákon v danom období neexistoval. Autorka vyslovila predpoklad, že mesto Komárno vychádzalo z vôbec prvých pravidiel tohto druhu v Uhorsku, vydaných slobodným kráľovským mestom Pešť v roku 1867. Podrobne sa tiež zaoberala jednotlivými bodmi komárňanských nariadení, ktoré boli vydané v rokoch 1880 až 1923. V ostatnej prednáške druhého bloku sa Lukáš Paluga (*MV SR, ŠA NR, pracovisko Archív Komárno*) zaoberal *Procesmi s osobami obvinenými z podpaľačstva v Komárne v rokoch 1750 – 1842*. Na príklade 18 samostatných káuz si všimol dobové dôkazné prostriedky, trestnú dikciu s praxou meštianskeho súdu a tiež jednotlivé výsledky. Zvláštnu pozornosť si zaslúžili konečné súdne výroky nad obžalovanými, ktoré mnohokrát nekorešpondovali s neúprosnými konštrukciami nastolenými v prvotnej obžalobe. V súvislosti s analyzovanou mierou previnenia, určenou v konečnom dôsledku meštianskou súdnou stolicou, si autor všimol aj pestrú sociálnu štruktúru a osudy obvinených osôb. Po zakončení rokovania prvého dňa podujatia sa uskutočnila zaujímavá

val funkciu mestských kapitánov, ktorí predstavovali kľúčové osobnosti v mestskej politike. V danom období zastávali tretiu najvýznamnejšiu pozíciu v miestnych samosprávach. Boli členmi mestskej rady a rozhodovali o dôležitých interných záležitostiach v oblasti mestskej polície, komunálnych služieb a ochrany mesta. Autor podrobne rozobral škandály, rozháňanie demonštrácií, vraždy zo strany žandárstva, ale aj samotných žandárov a iné kontroverzné situácie, ktoré vzbudili záujem celoštátnej tlače. László Nánási (Szegedi Tudományegyetem) prispel referátom s názvom *Právo a kriminalistika procesov s betármí na Dolnej zemi (1869 – 1874) (A dél-alföldi betárpersek joga és kriminalisztikája (1869 – 1874))*. Predstavil zhoršenú situáciu na úseku bezpečnosti po rakúsko-uhorskom vyrovnaní, keď vo vybranom dolnozemskej regióne Uhorska dochádzalo k mnohým trestným činom, krádežiam dobytka, vraždám, prepadom štátnych inštitúcií, železníc a pošt. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní došlo k decentralizácii ochrany verejnej bezpečnosti a výkonu spravodlivosti, ktorá sa dostala do rúk autonómnych municípií, čo autor interpretoval ako vyslovené zhoršenie dovtedajšej situácie. Boj s kriminalitou bol v danom období napokon zverený zriadenému výboru s centrom v segedínskej pevnosti. Na čele s Gedeonom Rádayom, disponujúcim rozsiahlymi právomocami a za použitia tvrdých opatrení, bol v danej oblasti po piatich rokoch opätovne nastolený poriadok. Nasledujúci príspevok pod názvom *Kapitoly týkajúce sa trestného práva v diele etnografa a zberateľa zvykového práva Károlya Tagányiho (Tagányi Károly jogszokásgyűjtő programjának büntetőjogi fejezetei)* predniesla Sabina Bognár (Magyar Tudományos akadémia). Pripomenula významné 100. výročie vydania prvého zväzku diela spomínanej významnej osobnosti uhorskej vedy. Množstvom príkladov priblížila trestné zvykové právo, ktoré tvorí bohatú súčasť rozoberanej zbierky, publikovanej v štvorzväzkovom diele. Bližšie sa venovala aj procesu zbierania informácií týkajúcich sa trestného práva. V ďalšom príspevku Balázs Beregszászi (Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára Mosonmagyaróvári Fióklevéltár) postupne zaznamenal *Dejiny výstavby Okresného súdu v Magyaróvári (A Magyaróvári Járásbírószág építéstörténete)*. Po územno-právnych zmenách slúžili dočasne k justičným účelom v danej oblasti rôzne priestory a myšlienka postaviť reprezentatívnu budovu vznikla v krátkom čase pred 1. svetovou vojnou. K jej realizácii sa pristúpilo až v roku 1926 a do užívania bola daná v roku 1929. Autor v príspevku podrobne zachytil všetky etapy vzniku účelovej budovy súdu vo vybranej západomaďarskej lokalite. Poslednou zo štvrtého bloku prednášok bola prezentácia Szabolcsa Nagya (Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára) o *Majetkových trestných činoch skúmaných v súdnych procesoch bývalých funkcionárov Maďarskej republiky rád (A magyarországi tanácsköztársaság funkcionáriusainak büntetőpe-reiben vizsgált vagyon elleni büncselekmények)*. V ňom sa zamerával na veľké množstvo káuz, ktorých aktéri, bývalí exponenti zvrhnutého režimu, boli v nových podmienkach nastupujúceho Horthyho režimu vyšetrovaní ako súkromné fyzické osoby.

V záverečnom bloku komárňanských kolokvií vystúpila ako prvá Enikő Szépvölgyi (Széchenyi István Egyetem) s prednáškou o *Opatreniach týkajúcich sa neurčitého trvania odňatia slobody v Maďarsku v 20. storočí (Relative határozatlan tartamú szabadságot elvonó intézkedések a 20. századi Magyarországon)*. V nej si všimала diferenciaciu skupín páchatelov a reakcie súdneho systému na zvyšujúci sa počet recidivistov v prvej polovici 20. storočia, čo vyústilo do prijímania prísnych opatrení, považovaných vo všeobecnosti za negatívne. Medzi sankcie patrili donucovacie pracovne so sprísneným prístupom a väzbou. Ich spoločným znakom bolo, že sa o definitívnej dĺžke trvania trestu rozhodovalo až počas výkonu. Po nej nasledovala Dalma Takó (Széchenyi István Egyetem), ktorá sa venovala *Tres-*

tom za vlastizradu od roku 1941 – špeciálny súd Veliteľa hlavného veliteľstva Maďarského kráľovského honvédstva (*A hűtlenség büntettének megtorlása 1941-től – A Honvéd Vezérkar Főnökének különbírósa*). Vo svojom príspevku zachytila pôsobenie a kompetencie tohto orgánu vojenskej spravodlivosti, jej chodu, vykonávanej praxi a osobitne judikatúre. V nasledujúcej prednáške pod názvom „Malý“ človek pred „veľkým“ súdom (*Kisember a bíróság előtt. A büntetőpolitika hozzájárulása az 1950-es évek elejének társadalmi elnyomásához*) Zoltán Hegedüs (Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára) priblížil podiel trestnej politiky štátu na útlaku spoločnosti v časovom období na začiatku 50. rokov 20. storočia. Prostredníctvom analýzy súdnych sporov poukázal najmä na zistenie, že sa počas Rákosiho éry v Maďarsku mohol občan ocitnúť pred súdom prakticky za akýkoľvek skutok. Dôsledky politiky sústavného udržiavania širokých vrstiev obyvateľstva pod tlakom a v neustálom strachu ilustroval na viacerých konkrétnych prípadoch. Po ňom vystúpil Marcell László Tóth (Széchenyi István Egyetem) s príspevkom *Neslávne známy prokurátor Július Alapi ml. (Egy hírhedt főügyész – Ifjabb Alapi Gyula)*, v ktorom predstavil činnosť syna, v komárňanskom prostredí dobre známeho právnika a archívára, Júliusa Alapiho staršieho. Opisovaná osobnosť sa dostala do popredia a zapísala do dejín Maďarska po druhej svetovej vojne najmä pre jej aktívny podiel na súdnych procesoch s drakonickými rozsudkami, ktoré sa udiali po ukončení revolúcie v roku 1956. Na túto významnú udalosť z maďarskej histórie nadviazal ostatný príspevok konferencie *Komáromski „hlavní vinníci“ revolúcie v Maďarsku v roku 1956 (1956 komáromi „főbűnősei” – a periratok alapján)* prezentovaný Gáborom Pokorným (Komáromi Klapka György Múzeum). Autor ho geograficky determinoval mestom Komárom, odkiaľ pochádzali ním skúmaní aktéri. Zameral sa tak najmä na osudy osôb, ktoré boli za svoju činnosť a presvedčenie po potlačení Maďarskej revolúcie v októbri 1956 následne perzekvované a odsúdené Krajským súdom v Ostrihome.

Odznením poslednej 24. prednášky piateho bloku sa zadarmo naplnil IX. ročník Komárňanských kolokvií historikov a archívárov, ktoré boli v širších súvislostiach zamerané na dejiny výkonu práva a spravodlivosti. Dúfame, že v dohľadnej dobe dôjde k realizácii tlače zborníka príspevkov z tohto podujatia.

L u k á š P a l u g a

Výstava Neľahké remeslo pod patronátom svätého Lukáša Východoslovenské múzeum Košice, 8. máj – 24. november 2019

Stalo sa už tradíciou, že od roku 2013 sa v objekte Východoslovenského múzea Domu remesiel na Hrnčiarskej ulici v Košiciach verejnosti pravidelne prezentujú výstavy spojené s bohatou tradíciou remesiel, ktoré kedysi v meste Košice prekvitali a napomáhali jeho rozvoju. Výstava tohto nového objektu podľa projektu Otvorené zóny bola realizovaná v rámci projektov Európske hlavné mesto kultúry 2013. Košice boli už od stredoveku významným strediskom remesiel a cechov v krajine. Na túto

skutočnosť poukazovala aj autorská výstava s názvom *Nelahké remeslo pod patronátom svätého Lukáša*. Autorka výstavy a odborná pracovníčka Východoslovenského múzea PhDr. PaedDr. Uršula Ambrušová, PhD., MBA na nej priblížila návštevníkom dejiny mäsiarov a mäsiarskych cechov v Košiciach v období od 15. do konca 19. storočia. Predstavila život remeselníkov v organizovanej hierarchickej spoločnosti majstra, tovariša a učňa, ich každodennú prácu, práva, povinnosti a starosti, čiže samotný nelahký, ale aj radostný život remeselníkov v mäsiarskych cechoch.¹ Vo výstavnom priestore bola v centre pozornosti inštalovaná štedrá cechová hostina tovariša po úspešne zvládnutej majstrovskej skúške v mäsiarskom cechu. Na výstave boli prezentované mäsiarske cechy prostredníctvom dvoj- a trojrozmerných artefaktov viažucich sa k práci mäsiarov a originálne písomnosti mäsiarskych cechov ako artikuly, výučné listy, vandrovné knižky, knihy majstrov, účtovné knihy cechov, ale aj fotografie najznámejších košických mäsiarov z druhej polovice 19. storočia, reklamy na mäsiarske produkty, účtenky mäsiarov a údenárov, rôzne reklamné lístky, vyhlášky policajných kapitánov mesta Košíc o prísnom dodržiavaní zásad hygieny a čistoty, vyhlášky starostov mesta, ktoré zakazovali kupovanie mäsových výrobkov od priekupníkov, alebo vyhlášky mešťanostov o stanovení cien sadla, slaniny a bravčového mäsa, rozličné limitácie o maximálnych cenách bravčového mäsa, masti a mäsových výrobkov a iné tlačoviny týkajúce sa košických i mimokošických mäsiarov. Z trojrozmerných materiálov boli vystavené nasledovné zbierkové predmety: cechová truhlica, pečatidlá, zvolávacie tabuľky, mäsiarske nástroje ako háky, nože, sekáče, mäsiarske háky, váhy, mlynčeky, rozličné nádoby a korytá zo zbierkových fondov Východoslovenského múzea v Košiciach. Vystavené boli aj mäsiarske sekáče zo 17. storočia nájdené pri archeologickom výskume v Mlynskom jarku v Košiciach. Zbierkové predmety boli na výstavu zapožičané aj z Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote a zo Štátneho archívu v Banskej Bystrici, pracovisko archívu v Rimavskej Sobote. Vystavenými unikátmi na výstave boli napríklad artikuly pre cech košických mäsiarov z roku 1586 písané na pergamene, pečatidlá košických mäsiarov z 15. storočia, účtovná kniha cechu košických mäsiarov z rokov 1763 – 1788, cechová truhlica košických mäsiarov z roku 1777, zvolávacie tabuľky mäsiarskych cechov z rokov 1775 a 1794, strieborný vo vnútri pozlátený kalich cechu mäsiarov z Rimavskej Soboty z roku 1802 a pod. Výstavu doplnili aj zaujímavé 3D modely a reálne stvárnené rekvizity ako pečené prasa, klobásy, jaternice, salámy, údené stehná, bôčiky, šunky a slaniny, ktoré boli vyhotovené technikou kašírovania. Súčasťou výstavy bola aj plnofarebná prezentačná dvojazyčná publikácia podporená z Fondu na podporu umenia Ministerstva kultúry Slovenskej republiky, ktorá predstavila výber najzaujímavejších zbierok, ktoré sú bližšie charakterizované a doplnené obrazovou prílohou.² Slávnostná vernisáž výstavy sa konala 8. mája 2019 o 10.00 hod.

¹ Výskum cechových archívnych dokumentov mäsiarov prebiehal nasledovne: v rokoch 1999 – 2006 bol v rámci dizertačnej práce okrem iného vyhotovený prepis, preklad a interpretácia štatútu košických mäsiarov z roku 1452. Od roku 2009 pokračoval intenzívny výskum archíválií. Bol uskutočnený diplomatický rozbor cechových artikul košických mäsiarov z roku 1698, košických mäsiarskych tovarišov z roku 1698 a košických mäsiarov z roku 1822. Ďalej boli preštudované výučné listy a vandrovné knižky košických mäsiarov. V roku 2015 bola vyhotovená analýza účtovnej knihy cechu košických mäsiarov z rokov 1763 – 1788. Napokon v roku 2016 bol dokončený kompletný katalóg cechových písomností mäsiarov zo zbierok Východoslovenského múzea v Košiciach.

² AMBRUŠOVÁ, Uršula. *Nelahké remeslo pod patronátom svätého Lukáša. A difficult trade under st Luke 's patronage*. Východoslovenské múzeum v Košiciach, Košice, 2019, 60 s.

a výstava trvala do 24. novembra 2019. Určená bola pre širokú verejnosť, milovníkov histórie a návštevníkov mesta. Aj preto bola koncipovaná na paneloch v textovej časti a v popisných textoch dvojazyčne (slovensko-anglicky). Informácie o výstave sa pravidelne objavovali v kultúrno-spoločenskom sprievodcovi Kam do mesta, na webstránke Východoslovenského múzea v Košiciach (www.vsmuzeum.sk) a na sociálnych sieťach (facebook: Východoslovenské múzeum v Košiciach, <https://kosiceplus.sk/pod-patronom-svateho-lukasa/>, <https://publicinsta.com/hashtag/nelahkeremeslo>). Upútavka na výstavu vyšla aj v tlači,³ na plagátoch, citylightoch v centre mesta a veľkorozmernom banneri na Hrnčiarskej ulici. O dejinách mäsiarov a výstave bol autorkou výstavy poskytnutý rozhovor pre Rádio Lumen (odvysielaný 10. novembra 2019 o 14.00 hod., v repríze 16. novembra 2019 o 14.00 hod.). Počas trvania výstavy sa konali komentované prehliadky a workshopy pre deti s možnosťou vyrobiť si výučný list s voskovou pečatou. Výstava bola zahrnutá do podujatí ako: Oslavy dňa mesta Košice (posledné dva dni 8. – 9. máj 2019), Košický guláš (8. máj 2019), Návšteva Stredoveku, obľúbeného podujatia Košická noc múzeí a galérií 2019 (18. máj 2019), tradičného zábavno-historického podujatia pre deti a mládež Noc v zajatí kata (6. september 2019), alebo aj do konania Majstrovstiev sveta v ľadovom hokeji 2019 (10. – 26. máj 2019), kedy mesto navštívili hokejoví fanúšikovia z rôznych kútov sveta. Výstavu navštívilo takmer 3000 domácich a zahraničných návštevníkov rôznych vekových skupín.

Z dejín mäsiarov v Košiciach. Mäsiarstvo v minulosti patrilo k základným potravinárskym remeslám. Zároveň patrilo k najstarším a najrozšírenejším remeslám.⁴ Najstaršie stopy mäsiarskych cechov sú známe od roku 1198 keď existoval spojený cech mäsiarov, pekárov a ďalších remeselníkov v Miláne. V stanovách parížskych mäsiarov pochádzajúcich z roku 1282 sa píše: „*tento cech existuje od najstarších čias*“ (*a tempore a quo non exstat memoria*). V Košiciach mali mäsiari svoj prvý cech až od roku 1452.⁵ Avšak skorý vznik cechov v západoeurópskych mestách treba hľadať v odlišnosti ich celkového vývoja, poslania i náplne. Aj keď stredoveké cechy na našom území zdôrazňovali viac náboženský kult, neznamenalo to, že boli len náboženskými organizáciami. Boli to organizácie, ktoré mali ekonomické a aj sociálne poslanie. Veľký dopyt po mäsových a mäsiarskych výrobkoch spôsobil, že mäsiari patrili takmer v každom meste medzi najbohatších remeselníkov. Svedčia o tom účtovné a daňové písomnosti.⁶ Mäsiari boli váženými mešťanmi, členmi mestských rád, či mestskými prisáznymi. Vzhľadom na ich zámožnosť bývali jednými z prvých remeselníkov, ktorí získali cechové štatúty.

Ako už bolo spomenuté, v Košiciach mali mäsiari svoj štatút od roku 1452. V ňom sa určovalo, že mäsiari mohli mäso predávať len na laviciach určených na tento účel. Každý majster mohol mať len jednu lavicu. Tovarišovi bolo povolené predávať mäso len vtedy, ak už bol ženatý a získal mešťianske právo. Podľa štatútu smeli majstri nakupovať dobytok len na trhu, nie pred bránami mesta, aby každý majster mal rovnakú

³ AMBRUŠOVÁ, Uršula. Výstava Neľahké remeslo pod patronátom svätého Lukáša. In *Ťahanovské noviny*. Košice, jún 2019, s. 6.

⁴ AMBRUŠOVÁ, Uršula. Výroba potravín v cechoch. Za udretie psa bola strata členstva v cechu. Mäsiari boli najbohatší. In *Denník Korzár*, 8. december 1999, s. 9.

⁵ Archív mesta Košice. Mestská kniha Liber civitatis 1439 – 1630, H III 2 pur. 3, fol. 37 - 38.

⁶ AMBRUŠOVÁ, Uršula. Účtovná kniha cechu košických mäsiarov z rokov 1763 – 1788. In *Pamiatky a múzeá*, 2015, roč. 64, č. 2, s. 25.

možnosť nákupu. Cechmajstri mali za povinnosť prezerat mäso na laviciach, aby sa nepredávalo pokazené. V najstaršom štatúte košických mäsiarov nachádzame tieto mená majstrov: Jacob Franco, Gabriel Zipser, Bartholomeus Bant, Hanus Harnach, Bartholomeus Hun.⁷ V niektorých štatútoch mäsiarov bolo aj také podivuhodné ustanovenie, že kto udrie psa, alebo doň hodí kameňom, stratí členstvo v cechu.⁸ Pri predaji mäsa platili prísne hygienické pravidlá. Porázaný dobytok musel byť čistý, zdravý a bezchybný. Podľa úradných predpisov mäsiari nemohli predávať mäso staršie ako sedem dní. Mäsiar, ktorý predal „zlé mäso“, musel vrátiť peniaze postihnutému zákazníkovi. Mäso mu zhabali a dostal pokutu, alebo úplný zákaz vysekávať mäso. Úradná prehliadka mohla dokonca za predaj skazeného mäsa odobrať cechovú truhlicu, teda úplne zrušiť cech. Mäsiarom sa zakazoval výsek a predaj divočiny (medvedov a diviakov). Taktiež nesmeli kupovať kradnutý dobytok. Ďalším zákazom bol podomový predaj mäsa. Mäsiari vykonávali porážku a výsek jatočného dobytku, ktorý neraz aj sami chovali. Ich zisky neplynuli iba z výseku mäsa, ale aj z obchodovania s dobytkom. Nie každá časť mäsa mala rovnakú kvalitu, preto mala aj rôznu cenu. Takýmto spôsobom rozlišovali mäso už v stredoveku. Pretože cena jednotlivých častí nebola pevne stanovená, mäsiari dlho predávali mäso „od oka“ a nie na váhu, čo sa nepáčilo ani kupujúcim, ani úradom. Preto sa od 16. storočia cena mäsa určovala úradným štatútom (limitáciou), pričom sa prihliadalo na ročné obdobia a sviatky. Niektoré cechy mäsiarov sa neskôr okrem porážky a predaja výseku mäsa špecializovali na výrobu klobás a slaniny, ktoré upravovali údením. Mäsiari vo väčších mestách ojedinele vyrábali pre svojich zákazníkov z vyšších meštianskych vrstiev a šľachty aj rozličné paštéty. Košickí mäsiari sa stali známi aj vďaka slávnej košickej šunke. Vyrobil ju taliansky mäsiarsky majster menom Novelly, ktorý sa koncom 18. storočia usadil v Košiciach. Z kvalitného mäsa, ktoré dovážal z Poľska a južného Uhorska, pripravoval prvotriedne údenárske výrobky. Tajomstvo výnimočne chutnej šunky spočívalo v správnom pácovaní a v použití kvalitnej soli, ktorú dovážal z Prešova.

Patrónom mäsiarov bol svätý Lukáš evanjelista.⁹ Hlavným symbolom bola volská hlava, sprievodnými symbolmi mäsiarske nástroje ako sekera, nôž, ocieľka alebo hák na vyťahovanie zabitého zvierata. Život vo vnútri cechu prebiehal podľa presne vymedzených pravidiel. Členstvo v cechu znamenalo síce veľké povinnosti i hmotné obete, ale aj mnohé výhody.¹⁰ Zloženie cechov bolo hierarchické. Členmi boli majstri, tovariši a učni. Na najnižšom stupni hierarchického rebríčka boli učni. Mäsiarskym učňom sa mohol stať 10 až 14 ročný chlapec, syn slobodného meštana bezúhonného pôvodu pochádzajúci zo zákonného manželstva. Závažnú úlohu hrala národnosť, viero-

⁷ AMBRUŠOVÁ, Uršula. *Remeselná výroba v Košiciach v 14. a 15. storočí*. In Dizertačná práca. Prešov, 2006, 193 s.

⁸ AMBRUŠOVÁ, Uršula. Výroba potravín v cechoch. Za udretie psa bola strata členstva v cechu. Mäsiari boli najbohatší. In *Denník Korzár*, 8. december 1999, s. 9.

⁹ Svätý Lukáš sa narodil a žil v Antiochii v Sýrii, kde pôsobil ako lekár. Pôvodom bol Grék a vyrastal v pohanskom prostredí. Ku kresťanstvu ho priviedol apoštol Pavol, ktorého sprevádzal na jeho nebezpečných misijných cestách. Stretával sa aj s ostatnými učeníkmi. Pozbieral a písal svedectvá o Kristovi. Svätý Lukáš je považovaný za autora dvoch kníh Nového zákona – Evanjelia podľa Lukáša a Skutkov apoštolov. Podľa tradície zomrel mučeníckou smrťou v Patrase. Jeho atribútmi sú býk (niekedy okridlený) a písacie potreby ako pero, kniha, zvitok. Sviatok svätého Lukáša sa svätí 18. októbra.

¹⁰ AMBRUŠOVÁ, Uršula. K dejinám cechov so zvláštnym zreteľom na cechové artikuly. In Gašaj, Dárius - Jarinkovič, Martin (zost.). *Zborník Východoslovenského múzea v Košiciach HISTORICA CARPATICA 40/ 2009*, Košice : Východoslovenské múzeum, 2009 [vydané 2010], s. 79-118.

vyznanie a v neposlednom rade aj fyzická zdatnosť.¹¹ Po zaplatení vstupnej prijímacej taxy nasledovala výuka v mäsiarskej dielni u cechového otca. Trvala 2 až 3 roky. Po vypršaní učňovskej doby bol učen slávnostne prepustený a vyhlásený za tovariša. Pri tomto akte prevzal z rúk cechmajstra výučný list.¹² Nasledovalo povinné absolvovanie vandrovky.¹³ Svoju odbornú spôsobilosť tovariš preukazoval zvládnutím majstrovského kusa tzv. „majsterštuk.“¹⁴ „Tovariš, ktorý vyhotovil majsterštuk bez chyby sa stal majstrom. Zostávalo mu zaplatiť poplatok do cechovej pokladne a pohostiť všetkých členov cechu tzv. majstrovským obedom. Ak tovariš v skúške neobstál, musel znova vandrovať, alebo u mäsiarskeho majstra určitú dobu „predávať mäso pri lavici.“ Potom mohol opäť požiadať o súhlas k vykonaniu majstrovského kusa. Za predpokladu, že mal mladý majster dostatok financií, mohol si zriadiť vlastnú mäsiarsku dielňu. Na vyššom stupni hierarchického rebríčka v cechu boli majstri a na vrchole cechmajster, ktorý riadil život vo vnútri cechu v duchu schválených zásad a zvyklostí. Udržoval v cechu disciplínu a bol prvoradou súdnou inštanciou. Obsiahlu zmenu pre cechy znamenalo 18. a 19. storočie. Zásahy vrchností, ktorými cechy postupne strácali svoje pôvodné výsady a práva, veľká zmena životných, hospodárskych aj politických pomerov, či narastajúci rozmach veľkovýroby a sloboda živnostenského podnikania spôsobili, že táto ustanovizeň sa stala prežitkom doby a úplne stratila význam. Dňa 22. februára 1872, boli v Uhorsku zrušené cechy zákonným článkom VIII., tzv. priemyselným zákonom. Ten vyhlásil slobodu živností a zaviedol priemyselné spolky. V roku 1884 uhorské zákonodarstvo prevzalo zákon z roku 1859 o živnostenskom poriadku a podnikaní. Zákon stanovil, že držiteľ výučného listu mohol podnikáť v danom remesle. Otvorila sa tak cesta živnostenskému podnikaniu. Medzi najznámejších košických mäsiarov a údenárov z tohto obdobia patrili: Ján Michal (János Mihály) Hayko (1821 – 1910), Anton (Antal) Jaszuch (1857 – 1910), Anton (Antal) Freudenfeld (1836 – 1906), Karol (Károly) Elischer (1822 – 1885), Peter (Péter) Haltenberger (1837 – 1914), Ladislav (László) Eckerdt (1902 – 1968), Štefan (István) Davidko (1829 – 1893), Štefan (István) Jochmann (1875 – 1953).¹⁵

U r š u l a A m b r u š o v á

¹¹ AMBRUŠOVÁ, Uršula. Mäsiari boli bohatí a fyzicky zdatní. Nesmeli si navzájom konkurovať, počas pôstnych dní neotvárali a vyvesili na ulicu pôstne znaky. In *Denník Korzár*, 20. jún 2001, s. 10.

¹² AMBRUŠOVÁ, Uršula. Výučné listy mäsiarov zachované v zbierkach Východoslovenského múzea v Košiciach /A kassai Kelet-Szlovákiai Múzeum gyűjteményében található hentes szakmunkás – bizonyítványok /Butchers teach letters preserved in the collections of the East Slovak Museum in Košice. In *Remeslá a živnosti v dejinách miest/ Mesterségek és kispár városaink történelmében*. In *VI. Colloquia Comaromiensia historicorum archivariorumque*. MMXVI. Vydalo MVSZ, Štátny archív v Nitre, pracovisko archív Komárno. Bratislava, 2017, s. 63-70.

¹³ AMBRUŠOVÁ, Uršula. Vandrovne knižky košických mäsiarov. In *Pamiatky a múzea*, 2016, roč. 65, č. 2, s. 14-18.

¹⁴ AMBRUŠOVÁ, Uršula. Majsterštuk mäsiara Imricha Kunaya. In *Košické Historické Zošity* 26/2016, s. 32-34.

¹⁵ BLÁŠKOVÁ, Eleonóra. *Oprášené dejiny 2. Košickí remeselníci v minulosti*. Košice, 2018, s. 14-16.

Historický seminár *Archivonomiae Kisucensis prima domina* a prezentácia zborníka *Terra Kisucensis*

Štátny archív v Žiline, pracovisko Archív Čadca, 5. september 2019

Na rok 2019 pripadlo jedno jubileum, ktoré čadčiansky archív nemohol obísť mlčaním. Neslúžilo by ku cti tamojších pracovníkov, keby si patrične nectili prácu svojich predchodcov. Navyiac, ak predchodcom, ktorý bol s jubileom spojený, nebol nik iný, ako niekdajšia dlhoročná riaditeľka archívu Mgr. Antónia Hudecová.

S ohľadom na toto významné životné jubileum usporiadal čadčiansky archív vo štvrtok 5. septembra 2019 vo svojej prednáškovej miestnosti historický seminár spojený s prezentáciou zborníka *Terra Kisucensis* s podtitulom *Archivonomiae Kisucensis prima domina*, venovaný práve archivárke, riaditeľke čadčianskeho archívu a regionálnej historičke Antónii Hudecovej. Na organizácii celého podujatia sa spoločne podieľali Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, pracovisko Archív Čadca a Združenie Terra Kisucensis, ktoré je zároveň vydavateľom rovnomeného zborníka. Program seminára bol rozdelený na dve časti: prvú tvoril historický seminár spojený s prezentáciou siedmeho pokračovania zborníka. Popoludňajšia, druhá časť oficiálneho programu zahŕňala udelenie Ceny Karola Točíka. Tú od roku 2013 udeľuje Združenie Terra Kisucensis osobnostiam, ktoré sa významným spôsobom pričínili o rozvoj vedeckého bádania či záchranu kultúrneho dedičstva na Kysuciach.

Seminár vyplnili traja prednášajúci príspevkami, publikovanými v zborníku, čím bol zároveň sčasti prezentovaný jeho obsah. Vedúci pracoviska Mgr. Drahomír Velička, PhD. na úvod privítal účastníkov a predniesol laudáciu A. Hudecovej. Po nej nasledovali gratulácie a blahoželania jubilantke, ktorej prišli osobne zablahoželať aj viacerí bývalí kolegovia – archivári či historici. Za všetkých možno spomenúť PhDr. Petra Kartousa, PhDr. Oľgu Kvasnicovú, Mgr. Jarmilu Balážovú či PhDr. Janu Kurucárovú.

Seminár potom otvoril prvým príspevkom pod názvom *Mikrosonda do dejín jedného starého rodu z Vysokej (Rod Odnoga)* vedúci čadčianskeho archívu. Priblížil v ňom osudy tohto pomerne starého rodu z Vysokej nad Kysucou, z neho pochádza aj A. Hudecová. Venoval sa pravdepodobnej etymológii priezviska, predstavil najstarších doložených členov rodu a plynulo sa dostal až k predstaveniu rodokmeňa jubilantky, ktorej najstarší známy predok je doložený na konci 18. storočia. Výskum v tomto období už znemožnil fakt, že dva najstaršie zväzky cirkevných matrík z Vysokej (1772 – 1786, 1786 – 1825) sa do súčasnosti nezachovali. Richtárov a obecných úradníkov z tej istej obce na základe protokolu zápisníc z voľby richtárov a prisázných z rokov 1824 – 1848 na Bytčianskom panstve, ktoré uchováva Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči prezentovala v svojom príspevku riaditeľka tejto archívnej inštitúcie PhDr. Jana Kurucárová. Hoci popredných obecných úradníkov z Vysokej poznáme zo staršieho i mladšieho obdobia, práve zachovaný protokol poskytuje chronologicky neprerušenu štvrstoročnú kontinuitu, ktorú z inej časovej periódy nemáme zachovanú. Mimoriadne zaujímavé sú tiež údaje o kandidátoch na richtársku funkciu i počet hlasov, ktorý jednotliví uchádzači vo voľbách získali. Takéto informácie sú skutočne jedinečné. Interesantnou skutočnosťou bol fakt, že richtára i prisázných si v rámci tejto dediny volili

aj v časti Makov, ktorá v tom čase ešte patrila Vysokej (oficiálne sa Makov od Vysokej odčlenil až v roku 1895).

Pracovníčka pracoviska Archívu v Čadci Mgr. Alena Mitková prednášala prítomným o výsledkoch sčítania ľudu vo Vysokej nad Kysucou z roku 1938. Z tohto mimoriadneho krajinárskeho sčítania, ktoré sa konalo 31. decembra 1938, bolo možné vyčítať interesantné dobové štatistické i demografické ukazovatele o tejto hornokysuckej obci (počty obyvateľov v jednotlivých osadách, resp. sčítacích obvodoch, počty domov, domácnosti, rozvrstvenie obyvateľstva podľa národnosti či vierovyznania a pod.). Autorka svoj výstup obohatila aj štatistikami obľúbenosti krstných mien (medzi nimi sa nachádzali aj rarity, ako napr. Bulifan, Emerám či Veroslav), počty obyvateľov bývajúcich v jednom dome či počty domácností v jednom dome. Na záver pridala niekoľko ďalších zaujímavostí.

Okrem príspevkov prezentovaných na seminári priamo autormi, obsahuje printová podoba zborníka ďalšie tri. Tie však na seminári neodznili (Karel J. Malina: *Z dejín rodu Polanských*; Antónia Hudecová: *(Ne)zabudnutý kysucký kňaz Vincent Král* a Tomáš Kopták: *Kostol sv. Matúša vo Vysokej nad Kysucou*). Súčasťou zborníka je i rubrika Pramene. V nej boli publikované slovenské preklady stredovekých prameňov k dejinám Kysúc z obdobia 1400 – 1526, čím vydavateľ – Združenie Terra Kisucensis nadviazalo na predošlú, prvú časť publikovania archívnych dokumentov. Keďže sú dokumenty preložené do slovenského jazyka, je možné ich priblížiť širšej, nielen odbornej verejnosti. O prípravu a preklady sa postarali Erika Kučáková a Drahomír Velička. Zo spomenutého možno postrehnúť, že prakticky všetky odborné články zborníka boli cielene zamerané na dejiny rodiska jubilatky – obec Vysoká nad Kysucou. Prezentáciou troch štúdií ich autormi v rámci programu seminára bol predstavený obsah zborníka, ktorý vyšiel v náklade 100 ks v tradičnom formáte B5, v rozsahu viac ako 120 strán. Prvá časť programu bola týmto naplnená a prítomní sa po jej skončení mohli počas prestávky občerstviť v priestoroch bádateľne archívu.

V druhej časti oficiálneho programu udelilo Združenie Terra Kisucensis Cenu Karola Točíka (K. Točík, 1890 – 1960, katolícky kňaz, regionálny historik, je považovaný za prvého historika Kysúc a na jeho pamiatku bola nazvaná aj táto cena) piatim osobnostiam, ktoré sa mimoriadnym a osobitným spôsobom pričínili o rozvoj odborného výskumu alebo o zachovanie a zveľadenie kultúrneho i archívneho dedičstva Kysúc. Laureátmi na rok 2019 boli a cenu si prevzali: jubilujúca archivárka Mgr. Antónia Hudecová za jej prínos v oblasti archívnictva a jeho propagáciu. Ďalším oceneným bol niekdajší riaditeľ Kysuckého múzea PhDr. Peter Maráky (cenu si prevezme dodatočne, keďže nemohol byť osobne prítomný), niekdajší archeológ rovnakej inštitúcie Mgr. Ondrej Šedo, PhD., kultúrny a osvetový pracovník Ivan Gajdičiar st., a napokon bývalý riaditeľ Regionálnej rozvojovej agentúry Kysuce a taktiež istý čas pracovník Kysuckého múzea i Mestského múzea K. Točíka v Turzovke Peter Bronček. Cena bola aspoň malým poďakovaním za ich dlhoročnú, obetavú prácu v prospech regiónu. Program vyvrcholil záverečným gaudium pri čaši vína, kde účastníci mohli neformálne podbatovať na odborné, spoločenské či iné témy, ale najmä po dlhšom období potešiť sa zo vzájomného stretnutia. Podujatie možno z každého ohľadu hodnotiť ako vydarenú akciu a dôstojný honor jubilatke.

Drahomír Velička

KRONIKA

Opustil nás PhDr. Stanislav Palkovič

V poslednom období si čoraz intenzívnejšie uvedomujem, že archivári, ktorí stáli pri zrode Štátneho archívu v Bytči postupne odchádzajú z nášho života. Najskôr to bola taká prirodzená výmena, keď odišli do dôchodku. Potom ale začali prichádzať smutné správy, že naši kolegovia odišli navždy. Či už to bola pani Alojzia Kočišová, Slavko Churý, Kamilka Chudá, náš pán riaditeľ Jozef Kočiš... a teraz 17. novembra 2020 sme sa dozvedeli, že nás navždy opustil Stanislav Palkovič. Odišla osobnosť, ktorá nielen vytvárala náš archív, ale formovala aj celú nastupujúcu generáciu archivárov, medzi ktorých sa počítam aj ja. S „pánom Palkovičom“, ako sme ho oslovovali, som prežila pomerne dlhú dobu nášho archívneho života. Vždy bol pre mňa ochotným kolegom, pripraveným pomôcť. Mnohé jeho odborné rady využívam dodnes.

Stanislav Palkovič sa narodil v Kútoch na Záhorí 13. novembra 1929. Ludovú školu absolvoval v susednej obci Čáry, kde sa jeho rodina usadila. V štúdiu pokračoval na Meštianskej škole v Šaštíne-Strážach, potom na Štátnom gymnáziu v Skalici, kde v roku 1950 aj maturoval. Svoje vysokoškolské štúdiá absolvoval na Filozofickej fakulte UK v Bratislave, kde ukončil štúdium archívniectva a histórie v roku 1956. Na tejto fakulte získal neskôr aj doktorát z filozofie. Mladého absolventa Slovenská archívna správa vyslala do Bytče, kde nastúpil 16. júla 1956. Prišiel necelý rok po tom, ako tu začal svoju činnosť štátny archív. Pred málopočetným kolektívom vtedy stála neľahká úloha. Zberná oblasť archívu pokrývala územie vtedajšieho Žilinského kraja, do ktorého patrili historické župy Liptovská, Oravská, Turčianska a väčšia časť Trenčianskej. Zosnulý sa zapojil s nevšedným elánom a obetavosťou do budovania bytčianskeho štátneho archívu. Často na toto obdobie, neraz aj s úsmevom, spomínal. Bytča sa napokon stala jeho novým domovom, tu si s manželkou založili rodinu.

V rámci svojej odbornej činnosti sa Stanislav Palkovič venoval predovšetkým spracovaniu archívnych fondov prevažne z turčianskeho a oravského regiónu. Vypracoval viac ako dvadsať zväzkov inventárov. Z nich závažnejšie sú: Turčianska župa I. (1486 – 1849) a II. (1860 – 1922), verejnosprávne výbory Turčianskej a Oravskej župy (1876 – 1918), slúžnovské úrady v Martine, Turčianskych Tepliciach a Ružomberku (1850 – 1922), Oravský komposesorát (časť fondu z rokov 1526 – 1864), Zbierka listín (1294 – 1523) a Panstvo Teplička (1752 – 1910). Spolupracoval aj na vyhotovení archívnych pomôcok k fondom Oravská župa II. (1850 – 1922) a k verejnosprávnym písomnostiam Trenčianskej župy z obdobia feudalizmu. Ním vypracované archívne pomôcky odzrkadľujú solidnú znalosť písomností, sú obsažné a dôsledne vypracované. Aktívny bol aj v publikačnej činnosti. Významnou mierou sa podieľal na príprave oboch zväzkov Sprievodcu po bytčianskom štátnom archíve (1959 a 1965). Jeho dôverná znalosť písomností mu umožnila prispieť štúdiami do regionálnych monografií o Sučanoch, Martine, Dolnom Kubíne a Bytči, v ktorých sa zaoberal obdobím 1850 – 1918. V Jazykovednom časopise publikoval prepis inventára bytčianskeho panstva z roku 1606. Podieľal sa aj na príprave pramennej edície k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848 – 1918. Okrem odbornej činnosti sa pomerne dlhý čas angažoval ako úsekový

dôverník odborov. Za dlhoročné pôsobenie na poli archívnictva a dobré pracovné výsledky mu bola v roku 1979 udelená Pamätná medaila Pavla Križku. V roku 1984 získal titul Zaslúžilý pracovník Ministerstva vnútra SR.

Životné osudy Stanislava Palkoviča boli úzko späté s osudmi jeho pracoviska, ktorému zostal verný od svojho nástupu do praxe. Keď v roku 1993 odišiel do dôchodku, už sa plne venoval svojim najväčším láskam – vnukom, hubárčeniu a záhradke. Naďalej sa však živo zaujímal a sledoval osud nielen „svojho“ archívu ale archívnictva vôbec. Nejednen raz sa objavil v našej študovni a pokračoval vo výskume regionálnych dejín.

Odišiel mimoriadne svedomitý a erudovaný archivár, dobrý človek, ktorý bude chýbať nielen milovanej rodine, ale všetkým, ktorí ho vážili a mali radi.

Nech odpočíva v pokoji!

Jana Kurucárová

Za prof. Jozefom Šimončičom

Prof. PhDr. Jozef Šimončič sa narodil 18. júna 1928 v Dechticiach. Vyštudoval odbor história na Vysokej škole pedagogickej v Bratislave. Od roku 1954 pracoval v trnavskom archíve, kde zastával funkciu riaditeľa v rokoch 1960 – 1992. V roku 1992 stál pri zrode Trnavskej univerzity, na ktorej prednášal až do roku 2007. Doktorát filozofie získal v roku 1971 na Univerzite Komenského v Bratislave, kde sa aj habilitoval v roku 1994. Prezident Slovenskej republiky ho menoval v roku 1998 univerzitným profesorom pre slovenské dejiny. Za svoju rozsiahlu odbornú prácu získal mnoho ocenení. V roku 2007 prevzal z rúk prezidenta Pribinov križ III. triedy za významné zásluhy v oblasti archívnictva a histórie. Z osobnej skúsenosti zo študentských čias na Trnavskej univerzite považujem pána profesora Šimončiča za veľkú osobnosť po stránke odbornej a ľudskej. Bol živým príkladom skutočnosti, že skromnosť je znakom veľkých ľudí. Ako prednášateľ pomocných vied historických spájal teóriu s praxou – ako prvý nás študentov zobral na exkurziu do trnavského archívu, urobil nám historickú prehliadku mesta, zorganizoval stretnutie s miestnym numizmatikom... A aj keď už odvtedy ubehlo nemálo rokov, dodnes sa mi vybavujú jeho šibalské usmiate hnedé oči... Prof. Jozef Šimončič zomrel 21. novembra 2020.

Michaela Kerešová

POKYNY PRE AUTOROV

Archívny almanach vychádza jedenkrát ročne. Jeho obsahom sú pôvodné práce autorov. Redakcia predloží doručené rukopisy na pripomienkovanie redakčnej rade, ktorá rozhodne o ich publikovaní. O rozhodnutí redakčnej rady je každý autor informovaný. Autori poskytujú rukopis práce výhradne redakcii Archívneho almanachu a nepublikujú ho v iných periodikách. Rukopisy sa nevracajú.

Príspevky sa do Archívneho almanachu posielajú elektronicky e-mailom na adresu redakcie v programe Windows Word. Termín uzávierky je stanovený na 31. október príslušného roka. Poznámkový aparát je potrebné vyhotoviť na stranu pod čiaru. Typ písma – Times New Roman, veľkosť písma – 12 (riadkovanie – 1,15), veľkosť písma poznámok – 10 (riadkovanie 1). Autor k štúdiu alebo článku pripojí úvodný abstrakt (max. 700 znakov vrátane medzier), 3 – 6 kľúčových slov a záverečné resumé (max. 2000 znakov vrátane medzier). Redakcia zabezpečí ich preklad do anglického jazyka. K akémukoľvek druhu príspevku autor na záver pripojí svoje meno, tituly, zamestnávateľa, e-mailový a telefonický kontakt).

V poznámkovom aparáte je potrebné riadiť sa normou STN ISO 690 – Dokumentácia a Bibliografické odkazy. Výnimkou z normy je neuvádzanie ISBN a ISSN. Ukážky:

MONOGRAFIA (1 – 3 autori):

¹ NOVÁK, Jozef. *Pečate miest a obcí na Slovensku I. A – M*. Bratislava : FF UK v Bratislave, 2008, s. 241.

² VÍTEK, Peter - MAŤUGOVÁ, Soňa. *Lexikón erbov šľachty na Slovensku III. Oravská stolica*. Bratislava : Hajko & Hajková, 2007, s. 31-34.

Mená autorov sa oddeľujú spojovníkom s medzerou po oboch jeho stranách. Rozpätia strán sa uvádzajú spojovníkov bez medzier.

MONOGRAFIA (viac ako 3 autori):

³ KARTOUS, Peter et al. *Príručka archivára*. Bratislava : PT Servis, 1999, 103 s.

ZBORNÍK ako celok:

⁴ RÁBIK, Vladimír (ed.). *Litteris ac moribus imbutus – Studia historica Tyrnaviensia XVI*. Trnava : FF Trnavskej univerzity v Trnave; Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2014, 625 s.

Odkaz na štúdiu v zborníku alebo kolektívnej práci:

⁵ BARTL, Július. K problémom diferenciacie miest a mestečiek na kráľovskej pôde v 15. storočí a na začiatku 16. storočia. In MARSINA, Richard (zost.). *Vývoj správy miest na Slovensku*. Martin : Osveta, 1984, s. 69-90.

Odkaz na štúdiu publikovanú v periodiku:

⁴ ŽUDEL, Juraj. Tereziánsky lexikón sídel Uhorska z roku 1773. In *Slovenská archivistika*, 1980, roč. 15, č. 2, s. 74-92.

Odkaz na už uvedený prameň:

⁸ NOVÁK, ref. 1, s. 200.

Ak sú v jednej poznámke uvedené viaceré pramene rovnakého autora, v ďalších poznámkach sa uvádzajú aj prvé slová názvu prameňa:

⁹ NOVÁK, Pečate, ref. 1, s. 152.

Odkaz na internetový zdroj:

¹⁰ Libri regii, [citované 15. 2. 2018], Dostupné na internete: <<https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/>>

Odkaz na archívny prameň:

¹¹ Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, Panstvo Bytča-Strečno, škatuľa 51, inventárne číslo 18 (ďalej len ŠA ZA, PBS, šk. 51, inv. č. 18).

Pokiaľ je odkaz na archívny prameň rovnaký po údaj o inv. č., resp. číslo spisu, uvádza sa:

¹² Ref. 11, inv.č.

Všeobecné poznámky:

- Skratkou pre označovanie strany je s., čísla č., ročníkov roč. Ročníky i čísla periodík sa uvádzajú arabskými číslicami. Ak sú v edíciách dokumenty číslované, je potrebné uvádzať aj čísla dokumentov.

- Ak v prameni nie je uvedené miesto, rok vydania alebo vydavateľstvo, uvádzame:

b.m., b.r., b.v.

- V prípade viacerých miest vydania a vydavateľstiev, oddeľujeme tieto bodkočiarkou:

Trnava : FF Trnavskej univerzity v Trnave; Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2014.

AUTORI TOHTO VYDANIA

PhDr. PaedDr. Uršula Ambrušová, PhD., MBA
Východoslovenské múzeum v Košiciach

ThLic. Martin Bošanský, PhD.
Diecézny archív v Nitre

Mgr. Ivana Červenková, PhD.
Slovenský národný archív v Bratislave

Doc. PhDr. Frederik Federmayer, PhD.
Katedra archívnictva a PVH, FF Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Mária Feješová, PhD.
Štátny archív v Bratislave, pracovisko archív Modra

PhDr. Štefan Hrivňák
Archív mesta Bratislavy

Mgr. Michaela Kerešová
Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči

PhDr. Jana Kurucárová
Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči

Mgr. Lukáš Paluga
Štátny archív v Nitre, pracovisko Archív Komárno

Mgr. Drahomír Velička, PhD.
Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, pracovisko Archív Čadca

PhDr. Peter Vitek
Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, pracovisko Archív Liptovský Mikuláš

PhDr. Mária Weinbergerová
Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči

PhDr. Ján Žucha
Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, pracovisko Archív Martin

CONTENTS

STUDIES AND ARTICLES

BOŠANSKÝ, Martin. The Implementation of the Patent of Toleration in Nitra Diocese in the Light of the Sources from Diocesan Archives in Nitra.....	7
FEDERMAYER, Frederik. Armorial Ex-libris of Melchior Beringer von Königshof (Genealogical Identification of Renaissance Heraldic Relic)	16
FEJEŠOVÁ, Mária. Hederiks from Kysek and Modra	29
VÍTEK, Peter. On the History of Health Care in Liptov.....	38
ŽUCHA, Ján. The Physical Training Association “Proletarian Physical Training Union in Vrútky” in 1932 – 1933	60

LITERATURE

Reviews and annotations	68
Bibliographical Survey of Foreign Archival Periodicals	80
REPORTS	90
CHRONICLE	101
INSTRUCTIONS FOR AUTHORS	103
THIS ISSUE’S WRITERS	105

